

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKASI (1991 -1999)

Dr. Ertan EFEGİL

Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev, Batı yanlısı politika izlediler. Yeltsin ve Kozirev'e göre, Rusya Batı'nın bir parçası haline gelirse, kendi iç sosyal ve ekonomik sıkıntılarını çözebilirdi. Aynı zamanda, yeni dünya düzeninin oluşumuna önemli katkıda bulunabilirdi. Bu nedenle, o dönemde Rusya Orta Asya'daki gelişmelere önem vermedi. Fakat İktisadî Şok Terapi Programının başarısızlığı sonucu, Avrasyacılar, Rus Parlamentosu'nda etkin konuma geldiler. 1993 – 1997 yılları arasında, Rusya Federasyonu, milliyetçi ve komünist grupların baskısı altında, Orta Asya politikasını değiştirdi. Böylece Rusya, Orta Asya üzerinde yeniden kontrolünü kurmaya gayret etti. Amerika'nın yeni Orta Asya politikasına tepki olarak, Rus yöneticileri, 1997 yılından sonra da, Amerikan girişimlerine karşı sert tedbirler aldılar. Bu girişimlerine rağmen, Rusya'nın bölgede yeniden hakimiyetini tesis etmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü Rusya finansal açıdan zayıftır. Batı'nın teknoloji desteğine de ihtiyaç duymaktadır. Orta Asya devletleri de Rusya'nın hakimiyetini yeniden tesis etmesini istememektedir.

Anahtar Kelimeler:

Rusya, Avrasyacılar, Orta Asya, Hazar Petrolleri, Yeltsin, Amerika, Çeçenistan Krizi.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, kişisel ve kurumsal çekişmeler sonucu dış politika prensiplerini belirleyen Rusya Federasyonu'nun, Çeçenistan, Hazar Petrolleri, Bakü-Ceyhan petrol boru ve Trans-Hazar doğal gaz hatları konusunda, batı karşıtı politika izlemesini fazla yadırgamamak gerekiyor. Orta Asya, Kafkas ve Hazar yeraltı kaynaklarına her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyan bölgesel ve büyük devletlerin (örneğin, Türkiye, Hindistan, Çin, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya ve Pakistan gibi) 21. yüzyıl uluslararası sisteminin çok kutuplu bir yapıya sahip olması isteğine rağmen, Rusya Federasyonu, zayıf ekonomik, siyasî ve askerî yapısına aldırmaksızın, hâlâ bölge kaynaklarına tek başına hakim olmayı arzulamakta ve bu hedefini gerçekleştirebilmek için var gücüyle çaba sarfetmektedir.

Ancak Rusya Federasyonu'nun Orta Asya politikasının tarihsel gelişimi, neden-sonuç ilişkisi açısından dikkatlice incelendiği takdirde, Rus Hükümeti'nin gerçek emelleri ve beklentileri de ortaya çıkmaktadır.

Rusya'yı batı karşıtı ve hakimiyet kurucu politika izlemeye sevkeden nedenlerin başında şu faktörler gelmektedir:

Orta Asya ve Kafkaslar üzerindeki askerî ve dolayısıyla siyasî gücünü kaybetmek istememesi;

1991 yılında Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve ekibince uygulamaya konulan " İktisadi Şok Terapi" programının başarısızlığa uğraması ve bu durumun aşırı milliyetçi ve komünist grupların siyasî güç kazanmasına sebep olması;

Orta Asya ve Kafkas bölgelerinde "büyük ivme kazanan İslamî Akımları," kendi toprak bütünlüğü açısından bir tehdit olarak algılaması;

Ekonomik gelişimi için bölge petrol ve doğal gaz kaynaklarına aşın derecede ihtiyaç duyması;

ABD'nin 1997 yılından bu yana bölgeye kar-

şı uyguladığı ve Rusya'yı hem ticarî ortak hem de ticarî rakip olmaya iten ve Rus yöneticilerce millî çıkartan hedef alan politikası ve Rusya'daki bazı çevrelerin halen Rusya'yı "Büyük Güç" veya diğer bir ifadeyle "Dünya Siyasetini Yönlendirebilecek Devlet" olarak görmesi.

Çeçenistan'da açıkça insan haklarını ihlal eden Rusya Federasyonu'nun yeniden hakimiyetini tesis etme politikasının başarıya ulaşması da şüphelidir. Çünkü Rusya'nın Çeçenistan'a yığıldığı 150.000 kişilik ve her türlü silah ve cephaneye sahip ordusunun Çeçenistan batağına saplanması ve Batı'nın finansal desteği olmadan ayakta kalamaması gibi temel sebepler, bu şüpheyi güçlendirmektedir.

Bu çalışmamızda, Rusya Federasyonu'nun Mihail Gorbaçov döneminden günümüze kadar uyguladığı politikasının evrelerini ve politika değişikliklerinin temel sebeplerini izah etmeye çalışacağız. Son bölümde ise Rusya Federasyonu'nun zayıf yönlerini ve hakimiyetini yeniden tesis etme politikasının akıbetini tartışacağız. Bu tartışmaları da Amerikan ve Rus yazarlarının açıklamaları çerçevesinde ele alacağız.

MİHAİL GORBAÇOV DÖNEMİ: SOVYETLER BİRLİĞİ'Nİ YIKILMAKTAN KURTARMA GAYRETLERİ

Mart 1985 tarihinde Sovyetler Birliği Genel Sekreterliği'ne getirilen Mihail Gorbaçov, ülkesinin içinde bulunduğu ağır ekonomik sıkıntıları aşmak ve yolsuzluklara son verebilmek amacıyla, "Siyasî Liberalleşme" politikasını uygulamaya koydu. Siyasî alanda hedeflediği temel reformların başarıya ulaşması için halkın siyasete daha kapsamlı şekilde katılımını teşvik eden Gorbaçov, sivil toplum örgütlerinin kurulmasına ve Parlamenterlerin seçim yoluyla işbaşına getirilmesine müsaade etti. Böylece hedefi yarı-demokratik bir parlamento oluşturmak idi. Bu du-

rumla yetinmeyen Mihail Gorbaçov ve Dışişleri Bakanı Edvard Şevardnadze, dağılma sürecine girmiş Sovyetler Birliği'ni yaşatabilmek ve uluslararası sistemde ülkesinin saygın bir konum edinmesini sağlayabilmek amacıyla, Batı'yla yakınlaşma içine girdi. Bu nedenle iç demokratik reformların gerekliliğine inanan bu ikili, Sovyetler Birliği'nin geleneksel dış politikasını ideolojik yapıdan kurtararak, insan hakları, demokratikleşme gibi Batı'nın temel prensiplerini "yeni düşünce" sloganı adı altında dış politika prensipleri arasına koydu. "Yeni Düşüncesi'nin" bir sonucu olarak, Mihail Gorbaçov 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde baş gösteren ayrılıkçı hareketler karşısında kararlı tutum sergilemedi (*Dawisha vd., 1995*).

Mihail Gorbaçov ve Edvard Şevardnadze ikilisinin, demokratikleşme ve açıklık politikalarını uygulayarak Sovyetler Birliği'ni ayakta tutma girişimleri beklenen aksine, dağılma sürecini hızlandırdı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin bir an Önce dağılmasını arzulayan gruplar, Gorbaçov -Şevardnadze ikilisine karşı harekete geçtiler. Bu süreci hızlandıran diğer önemli gelişme ise, Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ni otoriter rejimden adem-i merkezîyet anlayışına götüren girişimleri neticesinde, Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığına Boris Yeltsin'in getirilmesidir; çünkü Boris Yeltsin, Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlere bağımsızlık sloganı ile ortaya çıkarak, bu cumhuriyetlere, self-determinasyon hakkının tanınmasını istedi. Ağustos 1991 tarihinde gerçekleşen ihtilal neticesinde de Gorbaçov - Şevardnadze dönemi de sona ermiş oldu. İhtilalin hemen ardından, Beyaz Rusya ve Ukrayna Devlet Başkanları ile biraraya gelen Yeltsin, Sovyetler Birliği'nin resmen dağıldığını ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulduğunu ilan etti. Bu gelişme ise, bağımsızlığa o günlerde hazır olmayan Orta Asya Cumhuriyetleri'ni hiç memnun etmedi. Önce kendi aralarında bazı girişimlerde bulundularsa da daha sonra BDT

bünyesine dahil oldular (*Dawishavd., 1995*).

Her ne kadar Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, ülke içinde yaşanan sorunların çözüme kavuşacağını düşündüyse de, aynı zamanda ülkesinin kimlik bunalımına sürüklenmesine sebep oldu. 1991 ve sonrası dönemde, Rusya Federasyonu'nun dünya siyasetinde nasıl bir yer edineceğini düşünen Rus politikacılar, kendi aralarında kimlik tanımlama ve Rusya'nın fonksiyonunu yeniden belirleme mücadelesi yaşarken, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri'ni de bir nevi kendi kaderlerine terkettiler. Aslında ekonomik açıdan tamamiyle Rusya'ya bağımlı olan bu devletlerin, kendi başlarına hareket edemeyeceğini düşünen Rus politikacılar, BDT bünyesinde bu devletler ile ilişkilerini sürdürebileceklerini ve Rusya Federasyonu'nun mevcut çıkarlarını koruyabileceklerini düşündüler. Zamanla Rus yöneticiler, bu devletleri kendi gelecekleri açısından bir engel olarak da görmeye başladılar. Bu durum ise sonun başlangıcını işaret eden ilk adım oldu.

BAĞIMSIZLIK SONRASI BATI YANLISI DIŞ POLİTİKA DÖNEMİ (1991 -1992)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Rusya Federasyonu'nun kaderini ellerine alan Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev, ülkenin siyasi ve ekonomik yönünü, Batı'ya çevirdiler. Yeltsin ve Kozirev ikilisine göre, Batılı kapitalist devletler, Rusya Federasyonu'nun düşmanı değillerdi ve hatta Rusya Federasyonu'nun karşı karşıya kaldığı ve acil çözüm bekleyen ekonomik ve sosyal bunalımlarını aşması için bir model oluşturuyorlardı. Bu liderlere göre, Rusya, Batı'nın bir parçasıydı ve bu nedenle Batılı Devletler ile sıkı bir işbirliği içerisine girmeliydi. Dolayısıyla Batılı ülkeler ile stratejik işbirliği içine giren Rusya Federasyonu'nun, 21. yüzyıl uluslararası sisteminin oluşumunda önemli bir katkı sağlayabileceğini dü-

şünüyorlardı. Bu düşüncelerinden ötürü, Yeltsin ve Kozirev ikilisi, "Atlantikçiler" olarak adlandırıldı (*Dawisha vd., 1995 ; Saikal, 1995 ; Baks-hi, 1999a*).

Bu düşünceler içerisinde hareket eden Yeltsin ve Kozirev, Rusya Federasyonu'nun çok hızlı şekilde demokratikleşmesini ve serbest piyasa ekonomisine geçmesini arzuluyorlardı. Çünkü bu iki lider, ülke sıkıntılarının aşılması için, bu reformların gerekli olduğuna inanıyorlardı (*Saikal, 1995*).

Yüzünü tamamiyle Batı'ya döndüren ve Batı'nın desteğiyle serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ve ülke genelinde demokratikleşme yönünde radikal adımlar atan Rus liderler, Orta Asya'lı liderlerin insan hakları ve demokratikleşme yönünde adım atmamalarından, bu devletlerin otoriter ve eski Rus yönetim anlayışıyla yönetilmelerinden şikâyetçiydi. Rus yöneticiler, bu anlayışa sahip devletler ile kurulacak kapsamlı bir "Birliğin", kendi ülkelerinde uygulamaya koydukları reformların geleceği açısından bir tehdit oluşturduğunu kabul ediyorlardı. Bu ülkeler ile eşitlik ve bağımsızlık kavramları üzerine oturtulmuş ikili ilişkiler kuran Rusya Federasyonu, 1991 yılında kurulmasına ön ayak olduğu BDT'nin yapısını sağlamlaştırmak yerine, bu yapının içini boş bırakmıştı (*Zviagelskaia, 1995*).

Aynı zamanda, Rus liderler, kendi meselelerini çözmeye çalışırken, gözardı ettikleri ve kendi kaderlerine terk ettikleri bu devletlerin, zayıf ve bağımlı ekonomik yapılarından ötürü, Rusya dışında başka bir ülke veya ülkeler ile kapsamlı bir işbirliğine girebileceklerini düşünmüyorlardı. Hatta Kazakistan dışında diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'ni kendileri açısından Özel öneme sahip devletler olarak da görmüyorlardı. Bir adım daha öteye giden Rus liderler, kendi bütçelerine ağır yük getirdiğini ve reformların başarısını engellediğini öne sürerek, bu devletlere verdiği malî yardımları kestiler. Hatta bu devletleri, kendi para birimlerini oluşturmaya ittiler (*Zviagelskaia, 1995*).

AVRASYACILAR'IN ETKİSİ ALTINDA GELİŞEN SERTLİK YANLISI DIŞ POLİTİKA DÖNEMİ (1993 -1997)

Avrasyacılar'ın Yükselişi ve Felsefesi

Sovyetler Birliği'nin (İ991) yıkılmasıyla birlikte, Rusya Federasyonu içerisinde bulunan tüm siyasetçilerin düşünce yapısı, bir anda Atlantikçi olarak adlandırılan Batı yanlısı grubun düşünce yapısına kaymadı. Özellikle Avrasyacı olarak adlandırılan grup (Rusya Komünist Partisi, Anavatan - Büyük Rusya İttifakı, Sağcı Güçler Birliği ve Jirinovski Bloku), Atlantikçilerin etkin olduğu dönemde, çeşitli kademelerde, Rusya Federasyonu'nun dünya siyasetinde önemli rol oynamasını; " Yakın Çevre (Near Abroad)" olarak adlandırılan eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerindeki siyasi gücünü devam ettirebilmesi için, bölgeye yerleştirilmiş mevcut askerlerin geri çekilmemesini; BDT'nin Rusya Federasyonu'nun hegemonyası altında güçlendirilmesini; Orta Asya'da kısa sürede yükselme trendi gösteren İslâmî Akımların önlenmesini ve bu nedenle Rus yönetiminin BDT aracılığıyla yakın çevre üzerindeki diplomatik ve askerî etkisini arttıracak girişimlerde bulunmasını; ve son olarak da eski Sovyet Cumhuriyetler'inde yaşayan Rus kökenli insanların güvenliğinin sağlanmasını İstediler.

Fakat bağımsızlığın ilk yıllarında, Avrasyacılar'ın, gerek ülkenin geleceğine hükmedecek konumda olmamaları ve gerekse Rus toplumu içinde yeterli siyasî etkiye sahip bulunmamaları nedeniyle, Yeltsin ve Kozirev ikilisi, Batı yanlısı politikalarını kolayca uygulama imkânı buldular. Ancak 1991 yılında uygulamaya konulan 'İktisadi Şok Terapi' programının başarısızlığa uğraması ve bu başarısızlığın doğal sonucu olarak Rusya Federasyonu'nun Gayri Safi Millî Hasılasının yarı yarıya düşmesi, fiyatların "roket" hızıyla yükselmesi ve bu duruma paralel olarak halkın alım gücünün hızla erimesi, dolar karşısında rublenin aşırı derecede değer kaybetmesi,

işsizliğin had safhaya çıkması, Devletin askerî ve idarî personel maaşlarını ödemekte zorlanması veya ödeyememesi ve dolayısıyla halkın büyük bir kısmının fakirlik sınırının altında bir yaşama mahkûm edilmesi neticesinde, Avrasyacı olarak adlandırılan aşırı milliyetçi ve komünist gruplar, siyasî arenada daha etkin bir konuma geldiler (*Fedorov, 1996; Bakski, 1999b*).

Avrasyacılar, Atlantikçilerin aksine, Rusya'nın geleceğini Batı cephesinde değil, Doğu ve Güney cephelerinde görüyorlardı. Bu gruba göre, Rusya uluslararası arenada, Sovyetler Birliği'nin oynadığı rolü oynamalıydı ve Batı'nın kendisine empoze etmeye çalıştığı "küçük adam" olma sevdasından vazgeçmeliydi. Bu nedenle, Rusya Federasyonu'nun, Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya, İslâm Dünyası ve Hindistan ile stratejik işbirliği içine girmesini ve ayrıca eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'ni yeniden etrafına toplayarak merkezî bir devlet oluşturmasını istediler (*Saikal, 1995; Fedorov, 1996*). Bu sayede Rusya Federasyonu, hem uluslararası arenada aktif rol alacaktı, hem de ABD karşısında Rus - Çin - Orta Asya - Orta Doğu - Hindistan eksenini oluşturarak, ABD'nin yükselen trendini engelleyecekti (*Cohen, 1996a*). Kısacası Atlantikçilerin uygulamaya çalıştığı Batı yanlısı politikaların, Rusya Federasyonu'nun hayatî çıkarlarını zedelediğini öne süren Avrasyacılar, Rusya'nın Batı karşısında daha sert bir tutum sergilemesini ve dolayısıyla yayılcı bir çizgiye kaymasını istediler. Bu düşüncelerine dayanak olarak da Avrasyacılar şu fikirleri savundular:

Öncelikle, Avrasyacılar, Batılı devletlerin, Kuzey Atlantik Asamblesi'nin (NATO) uygulamaya koyduğu "Barış İçin Ortaklık" programının, Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Kafkaslar üzerindeki askerî etkisini azaltmayı hedeflediğini iddia ettiler. Bu gruba göre, NATO, bu girişimiyle, bölge ülkelerinin yeni askerî oluşumlarına yardımcı olacak ve kendi ordularının kurulmasına imkân sağlayacaktı. Böylece bu

devletlerin, güvenlik alanında Batı'nın koruması altına girmesiyle, Rusya'nın bölgedeki askerî varlığı da doğal olarak sona erecekti. Bu durumda Rusya, hem bölgede başgösteren ve bağımsızlık isteyen İslâmî akımlara müdahale edemeyecek, hem bölgede yaşayan Rus kökenli insanların güvenliğini fiilen sağlayamayacak, hem de bölge üzerindeki askerî etkisine paralel olarak siyasî etkisini de kaybedecekti. Bu endişelerinden ötürü Avrasyacılar, Rusya'nın BDT üyeleri ile askerî işbirliğinin arttırılmasını ve "BDT Ortak Güvenlik Sistemi'nin" kurulmasını istediler. Ayrıca Avrasyacılar, bölgede çıkabilecek ve/veya halen devam eden iç çatışmaları engellemesi ve belli bir istikrar sağlayabilmesi için, bölgede bulunan Rus ordusunun barış gücü vazifesi görmesi gerektiğini belirttiler (*Zviagelskaia, 1995*).

Diğer önemli nokta ise, Orta Asya, Kafkas ve Hazar petrollerinin, Rus ekonomisi içerisindeki önemli rolüydü. Bu gruba mensup siyasetçiler, Batılı uluslararası petrol şirketlerinin, Rusya'nın çıkarlarını zedeleyecek şekilde, bölge ile ilgilenmeye başladığını ve bu girişimlerin temel hedefinin Rusya'nın bölge kaynakları üzerindeki etkisini ve kontrolünü ortadan kaldırmak olduğunu savundular. Bu düşünce içerisinde hareket eden aşırı milliyetçi ve komünist gruplar, bölge kaynaklarının, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, kuzey istikametinden veya diğer bir ifadeyle Rusya'nın toprakları üzerinden Batı'ya ve dünya piyasalarına akmasını istediler. Bölge kaynaklarının, kuzey istikameti yerine, doğu - batı ekseninde akması durumunda, bölge devletleri doğal kaynaklarını dünya piyasalarına Rusya'nın kontrolü olmadan aktaracaklar ve doğal olarak da Rus kontrolünden çıkmış olacaklardı. Ayrıca bölge devletleri, kendilerine ait doğal kaynakların ihracından elde edecekleri gelirler ile daha bağımsız ve Batı'nın desteğinde politika izleyebileceklerdi. Bu durum ise Rusya'nın ekonomik ve ticarî çıkarlarını olumsuz yönde etkileyecekti. Çünkü kendi ayakları üzerinde durabilen Orta

Asya ve Kafkas cumhuriyetleri, dış ticaret için yollarını Rusya'nın aleyhine olacak şekilde Ba-tı'ya döndüreceklerdi (*Fedorov, 1996; Bakshi, 1998*). Bu amaçla, Avrasyacılar, Dışişleri Bakanlığı'nı BDT üyeleri ile yeteri kadar ilgilenmemekle suçlayarak, bu ülkeler ile ilgilenen ayrı bir idarî birimin kurulmasını istediler.

Avrasyacıların ortaya attığı üçüncü nokta ise Orta Asya ve Kafkas bölgesinde bir anda yükselme trendi gösteren İslâmî akımlardı. Bu gruba göre İslâmî akımlar, Rusya'nın hem toprak bütünlüğü, hem de millî çıkarları açısından bir tehdit oluşturuyordu. Çünkü, bu bölgelerde faaliyet gösteren İslâmî gruplar, "Türkistan Türklerindir" sloganıyla ortaya çıkmışlardı. Bu gruplara göre, Rusya Federasyonu, 1552 tarihinde sahip olduğu topraklarına geri dönmeliydi. Orta Asya ve Kafkaslar'da, "Türkistan İslâmî Cumhuriyeti" kurulmalıydı. Diğer bir ifadeyle, bölgede, "Müslüman Cumhuriyetler Konfederasyonu" veya "Federasyonu" inşa edilebilirdi. Bu politika çerçevesinde, İslâmî gruplar, Ruslar'dan toprak talep ediyorlardı (*Gankovsky, 1994*). Bu grubun senaryosuna göre, Tacikistan'ın İslâmî rejim ile yönetilmeye başlanmasıyla birlikte, Özbekistan, Kazakistan'ın güney kesimleri ve Kuzey Kafkasya dahil olmak üzere, Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler'in toprakları da, İslâmî akımların etkisi ve kontrolü altına giriyordu (*Zviagelskaia, 1995*). Aslında Avrasyacıların, bu tür korkular içine girmesi normal bir gelişmeydi. Çünkü o dönemlerde, Tacikistan'da yaşanan iç çatışma, Kafkaslar'da başgösteren ayaklanmalar ve Orta Asya Cumhuriyetleri içinde faaliyet gösteren 10 dolayında İslâmî siyasî hareket bulunmaktaydı.

Son olarak Avrasyacılar, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus kökenli insanların haklarının da korunmasını istediler.

Dört temel noktadan hareket eden Avrasyacılar ve özellikle askerî birimler, Atlantikçilerin politikalarına karşı aykırı tutum sergilemeyi de

ihmal etmediler. Örneğin, 1992 yılında, Yeltsin, 14. Rus ordusunun Moldavya'dan çekilmesini isterken, zamanın Savunma Bakanı Pavel Graçev bu isteğe karşı çıktı. Tacikistan meselesinde de, Moskova, bölgede bulunan Rus ordusunun, iç çatışmaya dahil olmamasını savunurken, bölgedeki askerî komutanlık Kulyab bloğuna açıktan destek verdi (*Zviagelskaia, 1995; Russell, 1995*).

Sonuç olarak, Avrasyacılar göre, Rusya'nın millî güvenliğini ve sosyo-ekonomik gelişimini sağlayacak uzun vadeli çıkarları şunlardı:

- a) "Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde siyasî ve ekonomik dengeyi sağlamak,
- b) Rusya ve Orta Asya Cumhuriyetleri arasında mevcut iletişimi korumak ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan boşluğun, Rusya'ya düşman devletlerce doldurulmasını engellemek,
- c) İslâmî akımların ve milliyetçiliğin yayılmasını engellemek,
- d) Terörist hareketleri engellemek,
- e) Bölge kaynaklarının Rusya üzerinden dünya piyasalarına akmasını sürdürmek,
- f) Ve son olarak eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Rus kökenli insanların güvenliğini sağlamak."

Uzun vadeli çıkarlar çerçevesinde, yayılmacı emeller güden Avrasyacılar aşağıda ifade edilen adımların atılmasını istiyorlardı:

- a) "Orta Asya'daki gelişmeler, Rusya'nın güvenliğine doğrudan tehdittir. Bu tehdidi ortadan kaldıracak tek güç ise Rusya'dır. Çünkü Rusya'nın bölgedeki askerî varlığı, siyasî etkisi ve ekonomik yardımları, bölgenin istikrara kavuşmasına yardımcı olur,
- b) Bölgedeki İslâmî akımlar bir tehlikedir. Bu nedenle Rusya BDT sınırlarını veya

diğer bir ifadeyle eski Sovyetler Birliği sınırını korumalıdır,

- c) Bölgede yaşayan Rus kökenli insanların, Rusya'nın koruması altında bulunması bir haktır. Bu nedenle Rusya, bölge devletleri ile ilişkiye girip, bu insanlar için gerekli garantileri almalıdır,
- d) Orta Asya Cumhuriyetleri, diğer Müslüman ülkeler ile (İran ve Türkiye gibi) ilişkilerini arttırmaktadırlar; bu devletler bölgedeki mevcut boşluğu Rusya aleyhine doldurabilirler. Bu nedenle Rusya bölgeden ayrılmamalı ve bu boşluğun başka ülkelere doldurulmasına engel olmalıdır" (*Zviagelskaia, 1995*).

Avrasyacılar'ın Çizgisine Uygun Olarak, Rusya'da Dış Politika Değişikliği

Avrasyacıların yayılmacı politikalarına ve bu politikalarını destekleyecek tezlerine itibar etmeyen Atlantikçiler, Rusya'nın, Orta Asya bataklığına saplanmaması ve bölgede istikrarı sağlamak için ağır askerî ve ekonomik külfet almaması gerektiğine inanıyorlardı. Bu gruba göre, Rus kökenli insanların güvenliği için bu insanlara sürekli ikamet izninin sağlanması da yeterliydi. Türkiye ve İran gibi ülkelerin bölge kaynaklarını, Rusya'nın kontrolünden çıkarabilecek güçlerinin olmadığını düşünen Ruslar, İslâmî akımların 70 yıl boyunca yerleşmiş laik yönetimlerce engellenebileceğini savunuyorlardı. Her ne kadar Rusya'nın yukarıda ifade edilen tezler ışığında kendi içine dönmesi gerektiğini vurgulasalar da, Atlantikçiler, o dönemlerde ortaya çıkan eleştiriler karşısında Orta Asya politikalarını yeniden düzenlemeye başladılar. Atlantikçiler, bir yandan Batı ile ilişkileri bozacak radikal adımlar atmaktan kaçınırken, diğer yandan da Avrasyacıların endişelerine paralel olarak Orta Asya devletleri ile ilişkilerini arttıracak girişimlerde bulundular. Zaten bu iki yönlü dış politika, 1992 yılının sonunda, ilan ettikleri dış politika önceliklerinde de

vurgulandı.

1992 yılının son çeyreğinde, Rusya'nın dış politika öncelikleri dört maddede toplanabilir:

- a) "Rusya Federasyonu, eski Sovyetler Birliğinin demokratik ve kanunî halefidir. Bu nedenle eski Sovyetler Birliği'nin uluslararası yükümlülüklerini üstlenmektedir,
- b) BDT çatısı altında, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Rusya Federasyonu'nun liderliği sağlanmalıdır; Rusya'nın güvenliğini ve çıkarlarını koruyacak şekilde, bu devletler üzerindeki etkisi devam ettirilmelidir, (bu maddede ifade edilen nokta, İslâmî hareketlerin engellenmesidir)
- c) İç reformların gerçekleştirilebilmesi için, yabancı yatırımların Rus pazarına girişi güvenli hale getirilmelidir,
- d) Ve Rusya'nın Batı dünyasıyla kurmaya çalıştığı stratejik işbirliği sürdürülmelidir" (*Saikal, 1995*).

1992 yılı sonuna kadar yayılmacı emeller gütmeyen ancak daha aktif bir dış politika uygulama ya çalışan Atlantikçi grup, 1993 yılında yapılan seçimler neticesinde, Avrasyacıların etkin olmaya başladığı Yasama'nın yoğun baskısı karşısında politikasını biraz daha yayılmacı çizgiye kaydırıldı. Mart 1993 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı taslağı reddedip, onun yerine daha sert tedbirler içeren ve Güvenlik Konseyi Dışişleri Komisyonu tarafından hazırlanan, aşağıda açıklamaya çalıştığımız noktaları ön plana çıkaran "Milli Güvenlik Planı'nın" Parlamento tarafından kabulü ise Avrasyacıların gücünü ortaya koyan önemli bir gelişmedir (*Russell, 1995*).

1993 Askerî Doktrini Çerçevesinde Rusya'nın Girişimleri

1993 seçimlerinden sonra Rusya Federasyonu, 1993 askerî doktrini sayesinde, dört konuda

önemli adımlar atmaya başladı. Öncelikle Rusya'nın BDT üzerindeki siyasî etkisinin azalacağından ve bölgede başgösteren ayrılıkçı akımların zamanla önüne geçilemez bir hale gelmesinden endişe eden Rusya Federasyonu, BDT içerisinde askerî işbirliği konusunu gündeme getirdi. Her ne kadar 1992 Nisan ayında BDT devletleri ile "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Askerî Yardım" konularında anlaşmalar imzalasada da, Rus yetkililer, 1993 Askerî Doktrininin kabul edilmesinden sonra, BDT içerisinde Ortak Güvenlik Anlaşmalarının imzalanmasını ve bölgede görev yapan Rus askerlerinin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü gibi barış-gücü ve barış-yapıcı görevler üstlenmesini istedi. Hatta Rusya'nın, BDT içerisinde güvenliği ve istikran sağlayıcı garantörlük rolü oynamasını isteyen eski Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Batı'nın bu konuda ülkesinin endişelerini paylaşacağını da ümit ediyordu (*Russeli, 1995; Gankovsky, 1994; Cohen, 1996b; Foye, 1995*).

Bu şekilde, NATO'nun "Barış için Ortaklık" projesini engellemeyi ve bu nedenle bölgede daimî bir askerî yapı oluşturmayı, askerî stratejik planlarda koordinasyonu sağlamayı, bölge ülkelerinin silahlanmaları üzerinde kontrol kurmayı hedefleyen ve en önemlisi Rus kökenli insanları koruma bahanesiyle, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin içişlerine müdahale etme hakkının bulunduğunu iddia eden Rusya, 1994 yılında bu hedeflerine kısmen ulaştı. Çünkü 1994 yılında, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Beyaz Rusya arasında "Ortak Güvenlik Anlaşması" imzalandı (*Bakshi, 1999a; Russeli, 1995*). Fakat Rusya, bu girişimiyle, diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni (Azerbaycan, Türkmenistan, Ukrayna ve Gürcistan gibi) yanına çekemediği gibi, bu hareketiyle de bazı Orta Asya devletlerinin tepkisiyle karşılaştı. Çünkü bu devletler, bağımsızlığın ilk günlerinde kendilerine yüz çeviren Rusya Federasyonu'nun gitgide daha yayılmacı bir çizgiye kaymasından endi-

şe ediyorlardı. Kısacası kazandıkları ve büyük zorluklar ile idame ettirdikleri egemenliklerini ve güvenlik sahalarını, "sırf Rusya istiyor diye" terk etmeyi istemiyorlardı.

Rusya Federasyonu'nun harekete geçtiği diğer bir nokta ise BDT'nin "bölgesel örgüt" haline getirilmesiydi. Daha önceleri BDT'yi gözardı eden Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, 1993 yılında yaptığı bir açıklama ile dış politika öncelikleri arasında, BDT ile entegrasyonun bulunduğunu açıkladı. Bu açıklamaların hemen ardından, Rus yöneticiler, BDT'nin bölgesel örgüt haline getirilmesi için girişimlerine başladılar. 1994 yılında, BDT Sözleşmesi'ni hazırlatan Rusya Federasyonu, üye devletler arasında ekonomik birliğe gidecek adımları da attı. Örneğin, devletlerarası bir bankanın kurulmasına karar verildi (*Gankovsky, 1994*).

Aynı günlerde, Batılı petrol şirketlerinin, uluslararası petrol ve doğal gaz boru hatlarını inşa etme konusunda çalışmalarını hızlandırmaları Rus hükümetini endişeye sevk etti. Bu noktada Avrasyacılar'ın düşüncesine yaklaşan Rus hükümeti, uluslararası projelere karşı daha sert tutum sergilemeye başladı. Orta Asya, Kafkas ve Hazar doğal kaynakları üzerindeki mevcut kontrol ve hakimiyetini kaybetmek istemeyen Rusya, bu hakimiyetini kıracak her türlü girişime karşı olduğunu açıklayarak, 1993 Askerî Doktrininde belirtildiği gibi, her türlü siyasî, diplomatik ve askerî araçları kullanacağını ifade etti. Hatta Rusya elindeki mevcut imkânları kullanacağını belirterek, bölge ve bölge dışı devletleri tehdit etti.

Hazar Denizi Kıta Sahaneliği üzerinde yapılacak anlaşmaların hukukî açıdan tümüyle geçersiz olduğunu vurgulayan Rus hükümeti, Nisan 1994 tarihinde İngiliz hükümeti'ne bir diplomatik nota göndererek, Azerbaycan Hükümeti'nin, Hazar Denizi kıta sahanlığındaki kaynakların işletilmesi yönünde kendi başına kararlar alamayacağını ve anlaşmalar imzalayamayacağını ifade etti. Eylül 1994 yılında da Türkmenistan'a

diplomatik notalar göndererek bu yaklaşımını Türkmen yetkililere de açıkça söyledi. Hatta Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan devletlerin 10 deniz mili uzunluğunda bir millî bölgeye sahip olabilecekleri tezini de ortaya atarak, bölge devletlerinin bu kaynaklardan yararlanmasını hukukî açıdan da engellemeye çalıştı. Ayrıca Rusya Federasyonu, Hazar Denizi Kıta Sahaneliği'nda bulunan kaynakların, kıyı devletlerinin "ortak malı" olduğunu da iddia etti (*Bakshi, 1999a; Zviagelskaia, 1995; Hadji-zade, 1996; Fedorov, 1996*). Bu tezin kabul edilmesi halinde, Rusya'nın herhangi bir izni alınmadan Hazar kaynaklarının kullanılması mümkün olmayacaktı.

Daha da ilginç olan nokta ise, 1994 yılında, Rusya Savunma Çalışmaları Enstitüsü'nün hazırladığı, "Rusya Federasyonu'nun Millî Güvenliği'ne Aykırı Büyük Tehditlere Karşı Hareket için Stratejinin Kavramsal Maddeleri" adlı çalışmadır. Militarist ve ultra-yayılmacı görüşler içeren çalışmaya göre, Rusya'nın önündeki en önemli görev, Hazar petrollerini Rusya sınırları dışında ve bu ülkenin kontrolü olmaksızın dünya piyasalarına çıkarmayı hedefleyen uluslararası projelerin engellenmesiydi. Bu amaçla Rusya Federasyonu'nun şu girişimlerde bulunması isteniyordu: resmî olarak Hazar Denizi Kıta Sahaneliğinin hukukî açıdan paylaşılmasını engellemek; eğer gerekli ise güç kullanma dahil, Hazar Denizi Kıta Sahaneliği'nin hukukî yapısı belirlenene kadar, uluslararası petrol şirketlerinin girişimlerini engellemek, Türkiye'nin Azerbaycan ile doğrudan bağlantısını sağlayacak bir oluşumu önlemek ve Bakü hükümeti üzerinde, Dağlık-Karabağ meselesi de dahil olmak üzere, her türlü baskıyı kurmak (*Fedorov, 1996*).

Bu girişimlere ilâve olarak, Rusya Federasyonu, yavaş yavaş Batılı devletlere de kafa tutmaya ve Batılı liderlerin hoşuna gitmeyecek beyanatlar vermeye başladı. 1993 yılında, Devlet Başkanı Boris Yelisin, "Rusya'nın, Batı'nın her dediğini yapmaya mecbur olmadığını" söyledi.

Hatta Ocak 1994 tarihinde, daha da ileri giden Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev, BDT'ye karşı Rusya'nın sömürgeci politika izlendiğine dair Batılı devletlerin suçlamalarını reddederek, "Rusya'nın Batılı devletlerden dersler dinlemeyeceğini" belirtti (*Russell, 1995; Dawisha vd., 1995*).

1993 Askeri Doktrini Çerçevesinde Rusya'nın Bölge Devletlerine Uyguladığı Baskılar

Siyasîler arasında yaşanan tartışmalar sonucu, yayılmacı çizgiye yaklaşan Rusya Federasyonu, vakit kaybetmeden Ortak Güvenlik Anlaşmasına imza atmayan Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Türkmenistan üzerinde gizli ve açık baskısını arttırdı. Bu ülkeleri kendi askerî ve siyasî kontrolü altına almak isteyen Rusya, bu sayede, bölge üzerinden Batı'ya petrol akışını da engellemek istiyordu. Bu hedef içerisinde, Rusya Federasyonu, Orta Asya ve Baltık Cumhuriyetlerinde bulunan askerî birliklerini, Hazar bölgesine kaydırarak, "Kuzey Kafkasya Askerî Birliği'ni" kurdu. Bu strateji, tümüyle Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşmasına (AKKA) aykırıydı. Fakat Rusya, bu gelişmenin kendi hayatı çıkarları için önemli olduğunu vurgulayarak, AKKA'nın yeniden ele alınması gerektiğini savundu.

Acele bir şekilde Ermenistan ve Türkmenistan ile askerî işbirliği anlaşmaları imzalayan Rusya, bu isteğine karşı çıkan Azerbaycan ve Gürcistan'ın içişlerine müdahale etmeye başladı. Gürcistan'daki etnik savaşta Abazalara askerî destek sağlayan Rusya, öte yandan da Devlet Başkanı Edvard Şevardnadze karşıtı grupları, iç ayaklanma çıkarmaları için teşvik etti. Gürcistan'ı bir kaosun içine sürükleyerek, bu ükeyi Askerî İşbirliği Anlaşması imzalamaya zorladı. Hatta Gürcistan üzerinden geçmesi arzulanan boru hatlarının inşasının engellenmesi için Şevardnadze üzerinde diplomatik baskı kurdu.

Diğer taraftan Rusya Federasyonu, Dağlık-

Karabağ sorununda, Ermenilere 1 milyar dolar civarında askerî teçhizat yardımında bulunarak, Azerbaycan'ın kendi safına dönmesini sağlamaya çalıştı (*Akıncı, 1997*). Eski Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey'i devirerek, başa Haydar Aliyev'in geçmesini sağlayan Rusya, Azerbaycan'ın BDT bünyesine girmesini sağladıysa da, Aliyev'in petrol ve doğal gaz konusunda, Rusya karşıtı politika izlemesinden memnun kalmadı. Bu nedenle, Rusya, Dağlık-Karabağ Ermenilerine desteğini sürdürdü. Bu destekle yetinmeyen Rusya Federasyonu, Azerbaycan içerisinde bulunan eski Komünist grupları (Suret Huseynov gibi) teşvik ederek, 1993 ile 1996 yılları arasında Devlet Başkanı Aliyev'e karşı dört başarısız darbe girişimine ön ayak oldu.

Son olarak, Rusya, Çeçenistan'ın başkenti Grozni üzerinden Rusya'ya gelecek Bakü petrolünün güvenliğini sağlamak amacıyla, 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Çeçenlere karşı, Aralık 1994 tarihinde yeniden savaş ilan etti. Olanca gücüyle Çeçenlere saldıran Rusya Federasyonu, Çeçenistan üzerinde kuracağı tam hakimiyet sayesinde, güneyinde bulunan Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki baskısını daimi hale getirmek istiyordu. Bu sayede Hazar petrolünün dünya piyasalarına akması konusunda, Rusya eski kontrolüne dönecekti ve Batılı uluslararası petrol şirketlerinin projelerine tümüyle engel olabilecekti (*Cohen, 1996a; Barylski, 1995*).

1995 Askerî Doktrin'in Kabul Edilmesi

1995 yılında yapılan seçimler sonucu, halkın memnuniyetsizliği ve imparatorluk dönemine duyulan özlem neticesinde, yayılcı politika güden aşırı milliyetçi ve komünist gruplar veya diğer bir ifadeyle Avrasyacılar yasama üzerinde tam bir üstünlük sağladılar. Bu gelişmeye ilâve olarak, kendisini rahatsız eden dış faktörlerin iyice belirginleşmesi sebebiyle, Rusya yayılcı çizgiye iyice yaklaştı. Tüm bakış açısını, BDT ve özellikle Orta Asya, Kafkaslar ve Hazar petrolle-

ri üzerine çeviren Rusya, askerî, ekonomik ve diplomatik imkânlarını kullanarak, kendi aleyhlerine gelişen oluşumları engellemeye çalıştı.

Zaten 14 Eylül 1995 günü Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından imzalanan "BDT Üyelerine karşı Rusya Federasyonu'nun Stratejik Politikası" adlı belgede, Rusya'nın, yeniden eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerinde eski hakimiyetini kurması için her türlü diplomatik, askerî ve mümkün olan diğer araçları kullanacağı ifade ediliyordu (*Foye, 1995; Library of Congress, 1996*). Bu belge ise, Hiç bir zaman Sovyetler Birliği'nin dağıldığını ve Rusya'nın uluslararası arenada "orta boy devlet" durumuna düştüğünü kabul etmeyen Avrasyacılar için yeni bir zaferdi.

Bu plan çerçevesinde, Orta Asya ve Kafkaslar üzerindeki baskısını iyice arttıran Rusya Federasyonu, Hazar petrolünün dünya piyasalarına çıkışını engelleme, Çin, Japonya ve İran ile ilişkilerini artırma ve hatta Çin ile stratejik işbirliği içerisine girme, NATO'nun genişlemesini engellemek için eski Sovyet Cumhuriyetlerine Rus askerlerini yerleştirme yönündeki çalışmalarını hızlandırdı. Ayrıca, Rus yöneticiler, Amerika'nın dünya siyasetindeki etkisini azaltmak amacıyla, Bosna krizinde Sırp lider Slobodan Milosevic, Irak meselesinde de Saddam Hüseyin'i açıkça destekledi.

ABD KARŞITI DÖNEM (1997 - 1999)

ABD'nin Yeni Orta Asya Politikasından Duyulan Rahatsızlık

1995 sonunda kabul edilen Askerî Doktrin sayesinde, Avrasyacılar, daha önceden de ifade ettiğimiz sebepler ışığında, Rusya'nın millî çıkarlarının korunması için, Rus yöneticilerine somut araçlar verdiler. 1996 yılından itibaren daha da sertleşen Rusya, özellikle o dönemlerde uluslararası arenada meydana gelen gelişmelerden rahatsızdı. Rus yöneticiler, bu girişimleri kendi

çıkarları açısından bir tehdit olarak algılıyorlardı. Batılı devletler tarafından gerçekleştirilen girişimleri tehdit olarak algılayan Rusya, tümüyle Batı dünyasından uzaklaşmaya başlayarak, Avrasyacılar tarafından belirlenen millî çıkarlarını korumak için daha yayılcı bir yapıya büründü. Bu psikoloji içerisinde hareket eden Rus yöneticiler, saldırgan politikalarının muhatapları arasına, Orta Asya ve Kafkas devletlerinin yanı sıra, Batılı devletleri ve özellikle ABD'yi dahil ettiler. Artık Rusya bir yandan 1997 yılında kabul ettiği yeni Orta Asya politikasıyla eskiye oranla daha farklı hesaplar içerisine giren ABD'yi, diğer yandan da Orta Asya ve Kafkas devletlerinin, kendi rızası olmadan dünya sistemine entegre olmasına vesile olacak girişimlerini önlemeye çalıştı.

ABD'nin Yeni Politikasının Gerçekleşmesini Engelleme Çabaları

Öncelikle, Ruslar, Hazar petroleri ve bölgesel çatışmalar karşısında Amerika'nın izlediği politikayı, hem kendi güvenliği açısından, hem de uluslararası arenada Rusya'nın konumu açısından bir tehlike olarak algılıyorlardı (*Clover, 1997*). Amerika'nın 1997 Planı'nın temel hedefini, Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmak olarak değerlendiren Rus yetkililer ve basını, Amerikan yönetiminin açıklamalarının aksine, bu ülkenin, 21. yüzyılda dünya lideri olmayı hedeflediğine inanıyorlardı (*Bakshi, 1999b; O'Toole, 1999*). Bu nedenle, zamanın Başbakanı Yevgeni Primakov, Rusya'nın uluslararası arenadaki rolünü, Amerika'nın Önderliğinde tek kutuplu dünya düzeninin oluşumunu engellemek olarak tanımlıyordu. 21. yüzyıl dünya düzenini, Rusya (BDT ülkeleri de dahil olmak üzere), ABD, Avrupa Birliği, Çin, Japonya, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya Milletlerinin Birliği'nin ortaklaşa yapılandığı çok kutuplu sistem olarak ifade ediyordu (*Cohen, 1999; Cohen, 1997*).

Bu bakış açısından ötürü, Rusya, Amerika'nın

1997 tarihli hırs dolu politikasını engellemek için Japonya, Çin ve İran ile ilişkilerini arttırdı. Böylece, Rus yöneticiler, Rusya Federasyonu, Çin ve İran ile muhtemel bir stratejik işbirliği paktının kurulmasını hedefliyordu ve bu sayede Amerika'yı dizginleme imkânı bulacaklardı. Diğer taraftan Japonya ile ilişkilerini düzelttiği takdirde, Japon - Amerikan askerî ittifakını etkisiz hale getirebileceğini düşünüyordu (*Cohen, 1997*).

Üçlü stratejik işbirliği planını gerçekleştirebilmek ve bu amaçla, Çin yönetimini kendi yanına çekmek isteyen Rusya, bu ülke ile askerî alanda stratejik işbirliği içine girdi. Çin yönetiminin, ihtiyaç duyduğu askerî teknolojiyi bu ülkeye transfer eden Rusya, Çin yönetimine, stratejik silah sistemlerinin modernize edilmesi için önemli derecede destek sağladı. Diğer yandan, Rusya yönetimi, İran ile ilişkilerini arttırmaya gayret etti. Bu amaçla, Rusya, İran'a milyarlarca dolar tutarında balistik füze sistemleri sattı ve nükleer teknoloji transfer etti (*Central Asian Post, 1997; Lelyveld, 1997a; Kamran, 1999; Sestanovich, 1998a*).

Rusya, bir yandan Amerikan yönetiminin 21. yüzyıl planlarını yayılcı amaçlar güden hedefler olarak nitelerken, öte yandan Amerika'nın NATO ve dolayısıyla Amerikan müttefiki Türkiye aracılığıyla, askerî açıdan bölgeye sızmaya çalıştığını öne sürüyordu. Rusya, bu gayretlerin gerçek amacının ise bölge üzerindeki kendi etkisinin ortadan kaldırılması olduğunu düşünüyordu (*Bakshi, 1999c*). NATO'nun başarılı şekilde BDT devletleri ile askerî işbirliği içine girmesi, Rusya'nın bölgeye yerleştirdiği askerlerinin geri çekilmesi ve dolayısıyla Rusya'nın bölge ve bölge kaynakları üzerindeki etkisinin yok olması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Rusya'nın boşalttığı sahayı Amerika dolduracaktı. Rusya, Amerika'nın ve dolayısıyla NATO'nun 1991 Körfez Savaşında ve 1995 - 96 Yugoslavya Krizinde etkin rol oynamalarından ve oynadıkları rollerden de başarıyla çıkmalarından rahatsızlık duydu (*Cohen, 1996b*). Çünkü Rusya'ya göre,

bu iki başarı, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslarda geri çekilmesi halinde meydana gelebilecek boşluğun, Batılı devletlerce kolayca doldurulabileceğini gösteriyordu.

"Askerî işbirliği" ve "Ortak Güvenlik Sistemi" sayesinde, Rusya, toprak bütünlüğüne tehdit olarak algıladığı îslâmî hareketleri de kontrol altına alabilecekti.

Bu tehlikeyi önlemek için harekete geçen Rusya, BDT ve özellikle Orta Asya ve Kafkas devletlerini, yeni askerî işbirliği anlaşmaları imzalamaya zorladı ve bu sayede bölgede bulunan Rus askerlerinin daha fazla görevler üstlenerek, bölgede kalıcı konuma gelmelerini sağlamaya çalıştı. Bu nedenle Rusya, kendi hakimiyetinin bulunduğu BDT bünyesinde yeni bir entegrasyona girme çalışmalarına başladı. Hatta NATO'nun genişlemesini önlemek ve Polonya sınırına kadar askerî varlığını devam ettirebilmek için, Beyaz Rusya ile birleşme kararı aldı. Aynı günlerde, Ukrayna ve Litvanya'daki askerî birliklerini takviye etti.

Bu girişimler ile yetinmeyen Rusya, bölgesel çatışmalarda daha etkin rol oynamaya başladı. Moldova'dan Abaza krizine, Dağlık-Karabağ meselesinden Tacikistan sorununa kadar, tüm etnik ve iç çatışmalara dahil olan Rusya, hep Rus yanlısı grupları açıkça destekledi. Bu müdahaleler ise sorunları çözüme kavuşturmak yerine, daha istikrarsız hale getirdi.

Rusya Federasyonu'nu asıl korkutan diğer bir mevzu ise Orta Asya, Hazar ve Kafkas petroleri üzerinde kurduğu ve 1850'lerden beri sürdürdüğü hakimiyetini kaybetmesiydi. 1997 yılında yeni dış politika prensiplerini açıklayan Amerikan yönetimi, bölge kaynaklarının, doğu-batı istikametinde dünya piyasalarına akmasını ısrarla savunuyordu. Bu noktayla yetinmeyen Amerikan yönetimi, Rusya'dan bağımsız olarak, doğal kaynaklarını dünya piyasalarına aktaracak olan Orta Asya ve Kafkas devletlerinin, doğal kaynakların getirdiği karşılıklı bağımlılık netice-

sinde, ekonomik, ticarî ve siyasî açıdan biraraya gelerek, bölgesel entegrasyona gitmesini ve bu sayede 1991 yılında kazandıkları bağımsızlıklarının sağlamlaştırılmasını istiyordu. Kendi aralarında oluşturdukları bölgesel entegrasyon sayesinde, bölgesel çatışmaları barışçı yollarla çözmüş ve belli bir ekonomik kalkınma hızını yakalamış bu devletlerin, Batı ve dolayısıyla dünya sistemine entegre olmalarını arzuluyordu (*Lelyveid, 1998a*).

Ayrıca bölge istikrarını bozacak ve bölge güvenliğini tehdit edecek gelişmeleri önlemek amacıyla, Amerikan yönetimi, bölge devletleri ile ikili askerî işbirliğine de girmeye kararlıydı. Bu karar çerçevesinde, Orta Asya devletleri ile ikili askerî işbirliği içerisine giren Amerika, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile ortaklaşa düzenlediği ve Rusya'nın da dahil olduğu bir askerî tatbikatı Orta Asya bölgesinde gerçekleştirdi. Amerikan 82. Hava indirme Birliği, Kazakistan'ın eski Başkenti Alma Ata'ya 70 km uzaklıkta gerçekleştirilen askerî tatbikata katıldı (*Turkistan Newsletter, 1997*).

Kısacası Amerikan stratejisi, bölge kaynaklarının serbestçe ve güvenli bir şekilde dünya piyasalarına akmasını sağlama prensibi üzerine oturuyordu. Dünyanın acilen ihtiyaç duyduğu bu kaynakların, doğu-batı ekseninde akması demek, Amerikan planının gerçekleşme ihtimalinin artması ve Rusya'nın bir daha geriye dönüşü olmayacak şekilde bölgeden ayrılması veya diğer bir ifadeyle Batılı devletler gibi bölge kaynaklarına ulaşmak için ticarî rekabete eşit şartlarda dahil olması demektir.

İşte bu noktada, Rusya Federasyonu elinden geldiğince, Amerika'nın doğu-batı enerji koridoru projesini engellemeliydi. Aslında Rusya'yı, Çeçenistan ve Hazar petroleri konusunda saldırgan yapan nokta buydu. Ekonomik zayıflığı ve Batı'ya finansal açılardan muhtaç olmasına rağmen, Rusya bölge kaynakları üzerindeki kontrolünü kaybetmemek için günümüze kadar elinden

gelen her türlü askerî, siyasî, diplomatik ve ticarî araçları ve gizli servis operasyonlarını kullandı.

Rusya'nın 1999 Yılındaki Girişimleri

Sovyetler Birliği döneminde bölge kaynakları üzerinde tam hakimiyet kuran Rusya Federasyonu, 1990 yılına kadar, dünyada petrol ve doğal gaz üreten ikinci en büyük devlet durumundaydı. Ağırlıklı olarak, Orta Asya, Hazar ve Kafkas bölgesinden çok ucuza aldığı doğal gaz ve petrolü, dünya fiyatlarından, başta Avrupa olmak üzere dünya piyasalarına satıyordu. Fakat Amerika'nın öncülüğünde başlayan doğu-batı hattı projesi ise, diğer sonuçlarıyla birlikte, Rusya'nın ana ekonomik girdisini elinden alıyordu.

Fakat Rusya, Amerika'nın çok yönlü projelerinden sadece Hazar Denizi üzerinden geçen iki uluslararası projeyi öncelikle engelleme gayreti içerisine girdi. Bunun sebepleri ise oldukça açıktır. Hazar Denizi Kıta Sahaneliğinde, yaklaşık 170 trilyon cubic feet doğal gaz ve 31 ila 40 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Bu yataklar, eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde bulunan ve Sibirya bölgesinden sonra gelen ikinci büyük yataklardır. Bu yatakların Batı'nın kontrolüne geçmesi ise Rusya'nın ikinci büyük rezervi kaybetmesi anlamına da geliyordu.

Bu nedenle, Rusya Federasyonu, Türkmenistan'dan geçen ve Pakistan ve Hindistan'a ulaşan doğal gaz ve petrol boru hatları ile Çin Halk Cumhuriyeti'ne gidecek olan boru hatları projelerine karşı çıkmazken, Trans-Hazar doğal gaz boru hattı ile Bakü-Ceyhan petrol boru hattını engellemek için elinden geleni yaptı ve bu amaca kendini kilitledi.

Rus yetkililere göre, Trans-Hazar ve Bakü-Ceyhan boru hatları projelerinin gerçekleşmesi demek, Amerikan planının başarıya ulaşması anlamına gelmekteydi. Ayrıca bu boru hatları, Türkmenistan - Afganistan - Pakistan - Hindistan boru hatları projeleri gibi belli bir sahadan

beslenmeyecek, aynı zamanda Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz rezervlerini de Rusya'nın kontrolü olmaksızın dünya piyasalarına aktaracaktır.

Böylece Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan petrol ve doğal gaz rezervleri üzerindeki hakimiyetini kaybeden Rusya, ister istemez, "büyük devlet" olma sevdasından ve bu amacını gerçekleştirmek için yaptığı girişimlerden vazgeçmek zorunda kalacaktı (*Goble, 1996a*). Çünkü Hazar petroleri üzerinde yeniden hakimiyet kuran Rusya, bir yandan İran ve Irak hükümetleri ile işbirliği yaparak, dünya enerji sektörünü kontrol etmeye devam edecek (*Cohen, 1996a*), diğer yandan bu devletler ve muhtemel başarının ardından Rusya safına geçecek diğer devletler ile kuracağı stratejik işbirliği çerçevesinde Amerika'ya kafa tutabilecek ve eski özelemlerini gerçekleştirebilecekti. Fakat uluslararası projelerin gerçekleşmesi halinde, Rusya, kendi yanına geçmesi muhtemel devletleri kaybetmiş olacaktı. Bu gelişmenin doğal sonucu olarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki hakimiyetini kaybetmesi, Orta Asya devletleri üzerindeki hakimiyetini de kaybetmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle, Rusya, "Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu"ndaki Lukoil'in yüzde 10'luk hissesinden tatmin olmamıştı (*Washington Post, 1998*).

Ayrıca, bu iki boru hattı, Rusya'nın en büyük gelir elde ettiği iki önemli pazarda, Rusya ile rekabete girecektir. Her iki proje, Avrupa devletlerinin ve Türkiye'nin doğal gaz ve petrol ihtiyaçlarını karşılayacak ve bu durum ise hem Rusya'nın pazar payını, hem de bu ülkenin elde ettiği fahiş kân azaltacaktır. Zaten 1990 sonrası Rusya'nın doğal kaynaklardan elde ettiği gelirlerde de büyük bir düşüş yaşanmıştır. 1991 yılında, dünya doğal gaz ihtiyacının yüzde 35'ini karşılayan Rusya'nın 1995 yılında üretimi yüzde 7 oranında azalma gösterdi (*Vyakhirev; Bakshi, 1999a; Pannier, 1999; Dadwal, 1998*).

Rusya bu hedeflerini gerçekleştirebilmek için şu yöntemlere başvurdu. Öncelikle Orta Asya ve Kafkas devletlerini yanma çekebilmek amacıyla, OPEC tarzı, BDT Enerji Güvenliği Kurulu'nun oluşturulması fikrini ortaya attı. Bu Kurul sayesinde, bölge kaynaklarının üretim ve dünya piyasalarına ihraç miktarları düzenlenecek ve kotalar getirilebilecekti (*Goble, 1996b*).

Diğer taraftan "Hazar Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium)" projesine tam destek veren Rusya (*Reuters, 1999*), Azerbaycan'dan gelip, Rusya'ya ulaşacak petrol ve doğal gazın akışım arttırmak için yeni projeler ortaya atarken (*O'Rourke, 1998*), Çeçenistan'ı devre dışı bırakan yeni yollar da tespit etmeye başladı. Çeçenler'e karşı amansız bir savaşa giren Rusya, bir yandan Çeçen topraklarını yeniden kontrol altına alarak, bu güzergâhın güvenliğini sağlamayı, öte yandan da bu ülkeye ödeyeceği transit taşıma ücretinden ve Çeçen kontrolünden kurtulmayı planlıyordu (*Fossato, 1997; Dunne, 1999*).

Üçüncü olarak, Rusya, askerî gücüne ilâveten, elindeki mevcut boru hatları gücünü kullanarak, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde baskı kurmaya veya mevcut baskılarını arttırmaya başladı (*Rubin, 1997*), Rusya, ağır aksak giden Türkmenistan - Özbekistan - Rusya - Ukrayna doğal gaz boru hattını çeşitli sebepler ileri sürerek kapattı. Bu nedenle, Türkmenistan 1997 yılında 1 milyar dolara yakın zarara uğrarken, boru hattının yeniden açılması için Türkmenistan ve Ukrayna'ya uzun süre kabul edilemeyecek şartlar sundu (*Dunne, 1999*). Öte yandan, Kazakistan'da büyük yatırımlar gerçekleştiren Chevron firmasının çalışmalarını da engelledi. Rusya, Amerikan Petrol Şirketi Chev-ron'un Kazakistan'dan sevkettiği petrol miktarını sınırlandırarak, bu şirketin üretimini azaltmaya çalıştı (*Lelyveld, 1998b*).

Dördüncü olarak, Rusya, Türkiye'nin Boğazlar konusunda hazırladığı tüzüğü de, fanatik milliyetçi yaklaşım olarak değerlendirerek, alınan

kararın 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu iddia etti. Halbuki, Türkiye, Boğazlar üzerinden gerçekleştirilen mevcut petrol trafiğine ilâve olarak, Novorossik limanına kadar getirilecek yıllık 50 milyar varil ek petrolün Boğazlar'dan şevkinin, İstanbul ve Boğazlar üzerinde yaratacağı tehlikeden ötürü bu karan almıştı. Fakat Rusya bu karan olumsuz yönde değerlendirecek, Türkiye'nin amacının, Rusya üzerinden petrolün akışını engellemek ve Bakü-Ceyhan hattının şansını arttırmak olduğunu belirtti. Ayrıca, Rusya'ya göre, bu kararın altında yatan diğer sebep ise yüzyıllardır Müslüman Türkiye'nin Ortodoks Hristiyan Rusya'ya duyduğu kin idi (*Sobhani, 1995; Rank 1997*).

Son olarak da, Rusya, Hazar Denizi Kıta Sahaneliği meselesini bahane ederek, uluslararası konsorsiyumların girişimlerinin hukuka aykırı olduğunu savunan tezlerini bir kez daha dile getirdi. Daha önceden de savunduğu tezlerine paralel olarak, Rusya, ısrarla Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan devletlerin, ancak 45 deniz mili karasularına sahip olabileceğini ve geriye kalan büyük bir kısmın da "İnsanlığın Ortak Malı" olduğunu savundu (*Goldman, 1995 ; Shouikmen, 1996*). Böylece geriye kalan büyük havzaların işletilmesi için Rusya'nın izni gerekiyordu. Diğer taraftan, başta Bakü - Ceyhan boru hattı olmak üzere, birçok uluslararası projelerin beslendikleri havzalar, kıyı devletlerinin kıyı şeridinden itibaren 45 deniz milinin çok ötesindedir. Böylece uluslararası projeler de, iddia edilen hukukî dayanağa göre, uluslararası hukuk açısından geçersiz hale geliyorlardı.

RUSYA 'NIN BAŞARI ŞANSI

Hazar merkezli olarak Rus yetkililerinin son iki üç yıldır uygulamaya çalıştığı planın başarı şansının olup olmadığını anlamak için Rusya'nın zayıf ve güçlü olduğu noktalara bakmak lâzımdır.

Rusya'nın Elindeki Tek Koz: Nükleer ve Konvansiyonel Silahlar

Rusya'nın Batı karşısında güçlü olabildiği tek nokta, elinde bulundurduğu konvansiyonel ve nükleer silâhlarıdır. Çünkü Amerikan yönetimi, Rusya'nın elindeki bu silâhların yıkım derecesini çok iyi bildiği ve Rusya'nın parçalanması halinde, bu silâhların kontrol edilmesi mümkün olmayan grupların eline geçmesinden korktuğu için, Çeçenistan savaşında açıkça Rusya karşıtı politika izleyemedi. Hatta Çeçen krizi konusunda, Moskova'ya giden Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, görüşmeler esnasında, Amerika'nın bu konudaki hassasiyetini Rus yetkililere ilettili. Ayrıca Çeçen krizi karşısında, Yeltsin, Batılı devletleri, ellerindeki nükleer silâhların mevcudiyeti ile tehdit etmişti. Amerika, halen toprak bütünlüğü korunmuş, START II ve III, AKKA ve ABM anlaşmalarını imzalayacak bir Rus yönetiminden yanadır. Bu sebeple, Rusya'nın dağılımını sağlayacak girişimlere açıkça karşı çıkmaktadır.

Rusya'nın Zayıf Yönleri

Nükleer ve Konvansiyonel Silâhlar dışında Rusya'nın elinde başka bir koz görünmemektedir. Ancak Rusya'nın halî hazırda çok zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bunların arasında, Batı'nın finansal yapısına ve teknolojisine duyduğu bağımlılık, ekonomik zayıflık, elinde tuttuğu askerî yapının etnik sorunları çözmede yetersiz kalması ve Orta Asya devletlerinin eskiye nazaran Rus yöneticilerine itibar etmemeleri sayılabilir.

Batı Teknolojisine ve Finansal Desteği'ne Duyulan Acil İhtiyaç

Rusya Federasyonu, bağımsızlığını kazandığı günden itibaren ağır ekonomik şartlar altında yaşamak zorunda kalmıştır. 1987 yılında, petrol üretimi konusunda doruk dönemini yaşayan Rusya, o tarihlerde, günlük 11 milyon varil pet-

rol üretebilirken, bu üretim çok kısa sürede, yarıya yarıya düşerek, günlük 6 milyon varile geriledi. Doğal gaz konusunda aynı sıkıntıyı yaşayan Rusya, 1998 yılında dünya genelinde yaşanan "Asya Krizi" ve "Petrol Fiyatlarındaki Aşırı Düşüşten" de etkilendi ve ekonomisi ağır darbe aldı. Bu nedenle 1998 yılında devalüasyona giden Rusya Federasyonu içerisinde sosyal sıkıntılar başgöstermeye başladı (*Lelyveld, 1997b; Sestanovich, 1998a; Sestanovick, 1998b*). Bu gelişme karşısında, Rus yetkililer, ekonomik sıkıntıların, sosyal sıkıntılara ve sosyal sıkıntıların da siyasî istikrarsızlığa sebep olabileceği ihtimali üzerinde durmaya başladı. Ekonomik sahada yaşadığı ağır sıkıntıları aşmak üzere Uluslararası Para Fonu, Avrupa Birliği, Avrupa Kalkınma ve Geliştirme Bankası'na başvurarak, mevcut borçlarına ilâveten dış borç aramaya başladı. Zaten Rusya'nın 1996 sonu itibarıyla, Sovyetler Birliği'nin borçları da dahil olmak üzere, dış borç toplamı 181.44 milyar doları bulmuştu (*ABD Ekonomi ve İş İdaresi, 1996*).

Fakat bu duruma bir çare bulması gereken Rusya, elindeki tek nakit para akışını sağlayan doğal gaz ve petrol rezervlerinin işletilmesi ve dünya piyasalarına satılması konularına ağırlık vermek zorundaydı. Bu nedenle Batı'nın teknolojisine ihtiyaç duyuyordu; çünkü kendisinin mevcut teknolojisi hem hantal hem de geri konumdaydı. Ancak Rusya'nın, 1990 yılının ortalarında ürettiği miktara ulaşabilmesi için, 30 ila 50 milyar dolarlık, 1990 yılında ürettiği doruk miktara gelebilmesi için de 70 ila 130 milyar dolarlık yeni yatırımlar yapması gerekiyor. Bu kadar malî külfeti kaldırabilecek gücü bulunmayan Rusya, mecburen, Batılı şirketlerin, kendi ülkesindeki petrol ve doğal gaz sahalarında, yatırım yapmalarına muhtaç durumdadır. Zaten Amerikan şirketlerinin 1997 yılı olarak Rusya'da yaptığı yatırımların toplam tutarı 1 milyar 906 milyon dolardır. Bu rakamın 485 milyon dolarlık kısmı ise petrol sahasında yapılmıştır (*ABD Ekonomi ve İş İdare-*

si, 1998; Library of Congress, 1996).

Bu durumda, Batılı petrol şirketlerinin karşısında çaresiz kalan Rusya, uluslararası petrol şirketlerinin daha fazla yatırım yapmalarını teşvik etmek için, vergi oranlarında yüzde 50 azaltma kararını aldı ve bu şirketlerce talep edilen "Üretim Paylaşımı Anlaşması" ile ilgili yasa tasarısını kabul etti. Ayrıca Amerikan yönetimini hoşnut edebilmek için, 1997 yılında, Clinton idaresinin talebi karşısında "dışarıya satılan silâh sistemlerini kontrol altına alan" yasal düzenlemeyi yaptı.

Orta Asya Devletleri'nin İsteksizliği

Rusya'nın diğer zayıf noktası ise Orta Asya Cumhuriyetlerine eskiden olduğu gibi sözünü geçirememesidir. Çünkü Rusya, bir yandan Orta Asya devletlerinin ihtiyaç duyduğu yüksek teknolojiye, diğer yandan da bu ülkelerin ekonomik kalkınmasını sağlayacak yeni yatırımlar yapma imkânına sahip değildir (Bakshi, 1999a). Zaten bağımsızlıklarını kazandığı günden bu yana, Rusya'nın Orta Asya devletleri ile yaptığı yıllık ticaret hacminin, genel hacme oranı her geçen yıl azalmıştır. 1998 yılında Orta Asya devletlerinin, Rusya'nın dış ticaretindeki oranı yüzde 27'dir (ABD İş ve Ekonomi İdaresi, 1998). Bu durum, Orta Asya devletleri için de geçerlidir.

1997 sonrası Amerika'nın siyasî desteğinden cesaret alan Orta Asya devletleri, yüzlerini Batı'ya ve diğer devletlere çevirdiler. Örneğin, Azerbaycan, Rusya'nın tüm baskı ve hilelerine rağmen, uluslararası konsorsiyumdan geri dönüş yapmamış ve hatta bir ara Kafkasların güvenliği için Amerikan askerlerini bölgeye davet eder bir tutum sergilemiştir. Ayrıca Türkmenistan, Trans-Hazar doğal gaz boru hattına ilişkin imzalanan anlaşmanın hemen ardından, Rusya'nın tehditlerine kulak asmamış ve Rusya dahil hiç bir devletin kendilerine nasıl bir yol izleyeceklerini dikte

ettiremeyeceğini söylemiştir. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı da, Trans-Hazar projesinin, Mavi Akım projesine rakip olduğunu ve bu nedenle Türkiye'nin önceliği Türkmenistan'a vermesi gerektiğini açıklamıştır. Bütün etnik olumsuzluklara rağmen, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in de, Trans-Hazar projesine gözlemci statüsüyle imza atması ve bu boru hattından kendi doğal gazını sevketmeyi kabul etmesi Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Rusya yerine Batı'ya döndüğünün diğer bir göstergesidir.

Siyasî açıklamalar ile yetinmeyen Orta Asya devletleri, sınırda görev yapan Rus askerlerinin geri çekilmesini de sağlamışlardır. Örneğin, Türkmenistan ile Rusya arasında imzalanan anlaşma sonucu, bu ülkede görev alan Rus sınır muhafızları, bölgeyi terk ettiler (Pannier, 1999). Diğer yandan bu devletler, Batılı devletler ile askerî alanda işbirliği içerisine girerek, kendi askerlerinin silâh ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştılar ve çalışmaktadırlar.

Öte yandan Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri, BDT'nin güçlendirilmesiyle, Rusya'nın kendi üzerlerinde hakimiyet kurmak istediğine inanıyorlar. Bu nedenle böyle bir oluşumun daha kurumsal bir yapıya getirilmesini engellemeye çalışmaktadırlar. Kendi meselelerini çözmek için bir araya gelen Orta Asya devletleri, aldıkları kararlarla, bir nevi Orta Asya Birliği'ne doğru gitmektedirler.

Sahip oldukları doğal kaynakların, dünya piyasalarına aktarılması sayesinde, belli bir zenginliğe ulaşmaya çalışan Orta Asya devletleri, Amerikan planında belirtilen prensipler çerçevesinde, bölgesel entegrasyona gitmeye hazır olduklarını, gerçekleştirdikleri zirvelerde sürekli vurgulamışlar ve hedeflerinin dünya sistemine Rusya'nın kontrolü olmaksızın entegre olduğunu ifade etmişlerdir.

Çeçenistan Krizi

Çeçenistan sorunu, 1991 yılından bu yana Rus yönetiminin önemli gündem maddesini oluşturmaktadır. Farklı yıllarda Çeçen topraklarına askerî saldırılar düzenleyen Rusya, Moskova'da düzenlenen bombalı saldırıları ve Dağıstan'da meydana gelen gelişmeleri bahane ederek, 20. yüzyılın son aylarında, yeniden bu ülkeye kapsamlı bir saldırı başlattı. Rus generallerine ve yöneticilerine göre, 1994 - 1996 yılları arasında gerçekleştirilen saldırıdan daha fazla silâh gücüne sahip Rus askerleri, kısa sürede Çeçenistan'ın başkenti Grozni'ye girecekti. Ancak Ruslar Çeçenlere karşı üstünlük sağlamakta zorlandılar ve hatta Çeçenler karşısında belli bir yenilgiye de uğradılar (*Eke, 1999; Lelyveld, 1999a ; Helmer, 1997; Lelyveld, 1999b*).

SONUÇ

Milliyetçi ve yayılmacı zihniyete sahip Rus yöneticilerinin, gerçekleştirmeye çalıştıkları "Hazar petroleri" ve dolayısıyla " Soğuk Savaş Dönemine dönüş" planlarının başarıya ulaşması mümkün görünmemektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Rusya'nın ekonomik ve askerî zayıflıkları, Orta Asya ve Kafkas devletlerinin yüzlerini büyük oranda Batı'ya çevirmeleri ve çevrilen bu yüzlere Batılı devletlerin de olumlu yaklaşım sergilemeleri, bu düşüncemizi kuvvetlendiren faktörlerdir.

Ancak Rus yöneticilerinin, bir anda, Gor-baçov dönemindeki siyasete dönerek, Batılı ve dolayısıyla dünya devletleri ile 21. yüzyılı şekillendirme girişimlerinde yer alma ve kendine Batı dünyasında yer edinme fikrine itibar edeceklerini düşünmek de yanlış olsa gerek. Çünkü halen Rusya'nın yaşadığı ekonomik krizin sebebi olarak Batı'yı gören, ayrıca eskiye özlem duyan insanlar bulunmaktadır. Bu insanlar da, Duma aracılığıyla, Rus siyasetinde etkin bir konumdadır.

Bu insanların, Batı ve yeni dünya düzeni hakkında kafalarında yer edinen önyargıların kalkması ise zaman alacaktır.

Ancak bu ülkenin, askerî ve jeo-stratejik düşünceden, jeo-ekonomik düşünceye kayacağı yönünde olumlu sinyaller de gelmektedir. Öncelikle Rus Lukoil petrol şirketinin patronunun yaptığı açıklamalar, bizi bu düşünceye sevkeden gelişmelerden birisidir. Çünkü Rusya siyasetinde etkin olmaya başlayan Rus petrol şirketleri ile daha gerçekçi tezler ile hareket eden bazı Rus siyasetçileri, Rusya'nın yayılmacı fikirlerden kurtularak, uluslararası arenada daha gerçekçi verilere dayalı siyaset izlemesini istemektedirler (*Parrott, 1999b; Reuters, 1999*).

Diğer yandan Rusya'nın, Kazakistan ile, Hazar Denizi Kıta Sahaneliği konusunda imzaladığı anlaşma da bizim düşüncelerimizi kuvvetlendiren ikinci önemli gelişmedir. Çünkü Hazar Denizi'ni bir göl olarak gören ve bu nedenle kıyı devletlerinin en çok 45 deniz mili uzunluğunda bir millî sektöre sahip olabileceğini kabul eden Rusya, Hazar'ın kendisine sunduğu ekonomik nimetleri elde edebilmek amacıyla, Hazar'ın kuzeyinin orta hat kuralına göre millî sektörlerle bölünmesini kabul etmiştir (*Goble, 1998*). Her ne kadar deniz suları üzerinde gemilerin ve platformların kontrolünü sağlayabilmek için bu kuralı sadece deniz altında tutsa da, Rusya eski tezlerinden yavaş yavaş uzaklaşmaktadır.

Ayrıca Rusya, kendi zayıflıklarının farkında olarak hareket etmektedir. Örneğin, Amerika'nın Kazakistan topraklarında gerçekleştirdiği ortak askerî tatbikatı engelleyecek girişimde bulunamamış ve hatla tatbikata askerî birliklerini göndererek katılmıştır. Amerikan petrol şirketlerinin istediği yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiş ve Amerikan yönetiminin baskısı karşısında, silâh satışlarına yasal engel getirmiştir.

Zaten Rusya'nın Hazar merkezli bölgeyi kontrol etme girişimlerine, diğer devletlerin de onay vermesi mümkün değildir. Çünkü Çin ve

Avrupa Birliği, Soğuk Savaş döneminde yaşadıkları olumsuzluğun yeniden ortaya çıkmasını istememektedirler. Acilen ihtiyaç duydukları bölge kaynaklarının, soğuk savaş sonrası dönemde, eskiden olduğu gibi, bir devletin veya bir devlet grubunun kontrolü altına girmesini arzulamamaktadır. Bu nedenle kendileri de hiç bir devletin kontrolü olmaksızın, bölge kaynaklarının dünya piyasasına akması ve bölge devletleri ile ikili ekonomik ilişkiler içine girme tezlerini savunmaktadırlar.

Rusya'nın yayılmacı emellerine uzun süredir ses çıkarmayan Amerikan yönetimi de, artık Rus yöneticilerine karşı somut adımlar atmaya başlamıştır. Rusya'nın, Çeçenistan'a tam hakimiyet kurma isteğine paralel olarak, Gürcistan ve Azerbaycan'a askerî açıdan tehditler yağdırması üzerine, Amerikan yönetimi, Türkiye aracılığıyla, "Kafkas Paktı'nın" kurulması yönündeki teklifini ortaya atarak, bu iki ülkeye açıkça askerî ve siyasi destek verdi. Bu teklif ise Amerika'nın Rusya'ya verdiği hareket serbestisinin sınırlarını da göstermektedir.

Sonuç olarak, Rus yöneticilerinin zamanla çok kutuplu uluslararası sistemi kurma girişimle-

rine katılması mümkündür. Ancak milliyetçi ve yayılmacı grupların iddia ettiği gibi, Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünden biri olarak değil, diğer devletler ile eşit imkân ve konumda bulunmak şartıyla. Yine de Rusya, elinden geldiğince, pazarlık gücünü yükseltecek girişimlerini de sonuna kadar sürdürecektir.

KATKI

Bu makalemin hazırlanması için elinden gelen her türlü gayreti gösteren Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü ikinci sınıf öğrencileri, HÜSEYİN KIDIK, UĞUR BAL ve DİDEM GÜNEŞ'e minnettarlığımı sunmak istiyorum. Fahri olarak bana yardımcı olan bu öğrenci arkadaşlar, makalenin hazırlanması için her aşamada önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Ayrıca Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Yardımcı Doçent Doktor Seymen Atasoy'a da teşekkür etmek istiyorum. Çünkü kendileri bu makalenin hazırlanabilmesi için gerekli olan araştırma olanaklarını hizmetime sunmuşlardır.

KAYNAKLAR

- ABD EKONOMİ VE İŞ İDARESİ'nin "The G-7 Countries and Russia: Key Economic Data" isimli ve 18 Haziran 1996 tarihli raporu.
- ABD EKONOMİ VE İŞ İDARESİ'nin "1998 Country Report on Economic Policy and Trade Practices: Russia" isimli ve 1998 tarihli raporu.
- AKINCI, Uğur, **Turkish Daily News**, 6 Ağustos 1997.
- BAKSHI, Jyotsna (1998), "No Single Power or Power Centre can have Exclusive Sway over Central Asia", **Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA**, Cilt XXII, Sayı 1, Nisan 1998, 119-141.
- BAKSHI, Jyotsna (1999a), "Russian Policy Towards Central Asia - I", **Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA**, Cilt XXII, Sayı 10, Ocak 1999, 1775 - 1785.
- BAKSHI, Jyotsna (1999b), "Moscow Grapples with Political and Economic Crisis: Implications for Foreign Policy", **Strategic Analysis : A Monthly Journal of the IDSA**, Cilt XXIII, Sayı 2, Mayıs 1999, 313-323.
- BAKSHI, Jyotsna (1999c), "Russian Policy Towards Central Asia - II", **Strategic Analysis: A Monthly Review of the IDSA**, Cilt XXIII, Sayı 11, Şubat 1999, 1775 - 1785.
- BARYLSKI, Robert V. (1995), "The Caspian Oil: Military Dimensions", **Caspian Crossroads Magazine**, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 1995, 1-4.
- CENTRAL ASIAN POST*, "Turkmenistan, Iran joins on Caspian Energy Projects", sayı 037, 16 Kasım 1997.
- CLOVER, Charles (1997), "Central Asia: Battle for Natural Resources", **The Financial Times**, 19 Eylül 1997.
- COHEN, Ariel (1996a), "The New "Great Game": Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", **Background, The Heritage Foundation**, Sayı 1065, 25 Ocak 1996, 1 - 11.
- COHEN, Ariel (1996b), "Russian Hardliners' Military Doctrine: In Their Own Words", **Background, The Heritage Foundation**, Sayı 104, 30 Mayıs 1996, s. 1 - 15.
- COHEN, Ariel (1997), "The "Primakov Doctrine": Russia's Zero-Sum Game with the United States", **Background, The Heritage Foundation**, Sayı 167, 15 Aralık 1997, 1 - 8.
- COHEN, Ariel (1999), "U.S. Interest in Central Asia", **Testimony, the Heritage Foundation**, 17 Mart 1999, 1 - 10.
- DADWAL, Shebonti Ray (1998), "Politics of Oil: Caspian Imbroglio", **Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA**, Cilt XXII, Sayı 5, Ağustos 1998, 751 - 760.
- DAWISHA, Karen ve Bruce Parrott (1995), **Russia and the New States of Eurasia: The Politics of Upheaval**, Cambridge University Press, Cambridge, 19-22.
- DUNNE, Fiona (1999), "Gazprom Chief Comment on Turkmen Gas Shipments", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 9 Mart 1999, 1-2.
- EKE, Steven (1999), "Analysis: East-West Relations must shift", **BBC**, 19 Kasım 1999.
- FEDOROV, Yuri (1996), "Russia's Policies Toward Caspian Region Oil: Neo-Imperial or Pragmatic?", **Perspectives on Central Asia**, Cilt 1, Sayı 6, Eylül 1996, 1. (<http://www.cpss.Org/casianw/septpers.html>)
- FOLEY, James B., Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, 26 Kasım 1997 tarihli basın brifingi.

- FOSSATO, Floriana (1997), "Russia: Leaks in the Kremlin - Chechenya Pipeline Deal -An Analysis", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 10 Eylül 1997, 1.
- FOYE, Stephen (1995), "Russia and the "Near Abroad", **Post Soviet Prospects**, Cilt III, Sayı 12, Aralık 1995, 1 - 6.
- GANKOVSKY, Yuri V. (1994), "Russia's Relations with the Central Asian States since the Dissolution of the Soviet Union", (Ed.) Hafeez Malik, **Central Asia: Its Strategic Importance and Future Prospects**, Mac-Millan Press Ltd., London, 118 - 120.
- GOBLE, Paul (1996a), "Russia: Analysis from Washington - Bottlenecks in Russian Economy", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 22 Ağustos 1996, 1- 3.
- GOBLE, Paul (1996b), "Analysis from Washington - Moscow's New Pipeline Politics", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 14 Mayıs 1996, 1 - 2.
- GOBLE, Paul (1998), "Analysis from Washington - Pipelines Under Troubled Waters", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 10 Temmuz 1998,1-2.
- GOLDMAN, Marshall (1995), "Petroleum, Pipelines and Paranoia in the Caucasus", **Harvard University Russian Research Center**, "Uluslararası Hukuk ve Çeçen Cumhuriyeti" konulu uluslararası konferans, Polonya, Cracow, Aralık 1995.
- HADJI-ZADE, Hikmet (1996), "Russia in the Transcaucasus or Democracy in a State of Emergency", **Caspian Crossroads Magazine**, Cilt 2, Sayı 2, Güz 1996, 1 - 6.
- HELMER, John (1997), "Russia: Oil Pumps away from Chechenia", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 17 Eylül 1997,1 - 2.
- KAMRAN, Nina (1999), "Islamic Republic Openly Sides with Russia against Muslim Rebels", **Iran Press Service**, 28 Eylül 1999,1.
- LELYVELD, Michael (1997a), "Turkmenistan: A U.S. - Iran Thaw Could Mean Major Benefits", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 23 Aralık 1997, 1 - 3.
- LELYVELD, Michael (1997b), "Russia / Turkmenistan: The race to Turkey's Energy Market", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 21 Ekim 1997, .1 - 3.
- LELYVELD, Michael (1998a), "Turkmenistan: Tightrope Caspian Energy Policy Runs Huge Risks", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 10 Temmuz 1998, 1 - 3.
- LELYVELD, Michael (1998b), "Turkmenistan / Iran: Oil Powers Race for Pakistan Market", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 10 Şubat 1998,1 - 2.
- LELYVELD, Michael (1999a), "Russia: Prime Minister Revives Route for Oil Pipeline around Chechenya", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 21 Eylül 1999,1 - 2.
- LELYVELD, Michael (1999b), "Caucasus: Caspian's Trade Route Direction Uncertain", **Radio Free Europe I Radio Liberty**, 15 Ekim 1999,1-2.
- LIBRARY OF CONGRESS*, "Country Studies", Temmuz 1996, 1 - 4.
- O'TOOLE, Pam, "Economic Uncertainty over Pipeline", **BBC**, 23 Kasım 1999.
- PANNIER, Bruce (1999), "In Land of Plenty, Turkmenistan Isolated Without Gas Export Routes", **Russia Today**, 18 Ekim 1999,1.
- PARROTT, Stuart (1999), "Central Asia: Russia Reduces Its Role", **Radio Free Europe / Radio Liberty**, 26 Ocak 1999, 1 - 2.
- RANK, Michael "Russia and Turkey Clash over Control of Bosphorus", **Reuters**, 25 Temmuz 1997.
- Reuters*, "Russian PM Pushes Support for Caspian Oil Pipeline", 2 Aralık 1999.

- RUBIN, Trudy, Philadelphia Inquirer, 1 Ağustos 1997.
- RUSSELL, Wynne (1995), "Russian Relations with the Near Abroad", Ed. Peter Shearman, Russian Foreign Policy since 1990, Westview Press, Boulder, 54 - 67.
- SAIKAL, Amin (1995), "Russian Policy toward Central Asia and the Middle East", (Ed.) Peter Shearman, Russian Foreign Policy since 1990, Westview Press, Boulder, 268.
- SESTANOVICH, Stephen (1998a), Amerikan Dışişleri Bakanı Yeni Bağımsız Devletler Özel Danışmanı, New York'ta Sovyet Yahudileri üzerine Valiler Kurulunda yaptığı, "Russia in Search of Realism" adlı konuşması, 26 Ekim 1998,1-7.
- SESTANOVICH, Stephen (1998b), Amerikan Dışişleri Bakanı Yeni Bağımsız Devletler Topluluğu Özel Danışmanı, Washington'da, 16 Temmuz 1998 günü, Uluslararası İlişkiler Komisyonu önünde yaptığı ko-
nuşma.
- SHOUMIKHIN, Andrei (1996), "New Developments related to Caspian Oil", Perspectives on Central Asia, Cilt 1, Sayı 9, Aralık 1996,1-4.
- SOBHANI, S. Rob (1995), "President Clinton's Iran Option", Caspian Crossroads Magazine, Sayı 1, Kış 1995,1 - 4.
- TÜRKİSTAN NEWSLETTER, (1997), Kazak Military Update, Cilt 97, 18 Haziran 1997.
- VYAKHIREV, Rem Ivanovich, RAO Gazprom Şirketi'nin Başkanı, "Problems of Reliable Operation of Interconnected Gas Supply System of Russia", [http://www.energy.ru/Energy Russia1.files/gas-supply-system.htm](http://www.energy.ru/Energy%20Russia1.files/gas-supply-system.htm).
- WASHINGTON POST, "The Special Report: Pi-pe Dreams", 1998.
- ZVIAGELSKAIA, Irina (1995), The Russian Policy Debate on Central Asia, Royal Institute of International Affairs, London, 1 - 38

**RUSSIAN POLICY IN CENTRAL ASIA
IN THE POST-COLD WAR ERA
(1991 -1999)**

Dr. Ertan EFEGİL

East Mediterranean University Department of International Relations

ABSTRACT

After disintegration of former Soviet Union, President Boris Yeltsin and Foreign Minister Andrey Kozyrev pursued pro-Western policies. They concerned that when Russia becomes a part of the Western world, it can solve its domestic economic and social problems and make valuable contribution to the formation of new world order. Therefore they in that period disregarded the developments in Central Asia. But as a result of unsuccessful Economic Shock Therapy program, Eurasians became more powerful group in the Russian Parliament. Under the suppression of the Eurasians, the Russian Federation changed its policy toward Central Asia. From 1993 to 1997 it tried to re-establish its control over the region. As a reaction to the New American Central Asia policy, it took tough measures against the American initiatives regarding Central Asia since 1997. Despite its attempts, it is highly possible that Russia cannot establish its control over the region again, because of its financial weakness, reluctance of the Central Asian states to the Russian hegemony and Russia's need for Western technology.

Key Words:

Russia, Eurasians, Central Asia, Caspian Oil, Yeltsin, United States,
Chechnya Crisis.

СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ ПОЛИТИКА РОССИИ ПОСЛЕ ОКОНЧАНИЯ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ (1991-1999)

Д-р. Эртан ЭФЕГИЛ
Восточно-средиземноморский Университет
Международные отношения

РЕЗЮМЕ

После окончания холодной войны Президент Ельцин и министр иностранных дел Андрей Козырев стали осуществлять про-западную политику. Согласно их политике если Россия станет частью запада, то в таком случае она сможет решить свои социальные и экономические проблемы. В то же время она смогла бы участвовать в строительстве нового мирового порядка. В этой связи событиям в Средней Азии не придавали особого значения. Но в результате провала экономической программы шоковой терапии «евразийцы» стали более влиятельными в Думе. В 1993-1997 гг. Россия была вынуждена изменить свою среднеазиатскую политику под влиянием националистов и коммунистов. Таким образом, Россия стала стремиться заново к установлению контроля над Средней Азией. В ответ на новую среднеазиатскую политику Америки руководство России после 1997 года предприняло жесткие меры против её действий. Но, несмотря на эти меры, установление полной власти России в регионе не представляется возможным, потому что Россия экономически слаба. В то же время она нуждается в поддержке запада технологиями. Среднеазиатские государства же не желают снова попасть под власть России.

Ключевые Слова:

Россия, Евразийцы, Средняя Азия, Каспийская нефть, Ельцин, Америка, Чеченский кризис

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE GRAMER-TERCÜME METODU

Yrd. Doç. Dr. M. Sani ADIGÜZEL

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Dünya üzerinde 3000'den fazla dil konuşulmaktadır. Türkçe bütün lehçeleriyle birlikte bugün dünyada en çok konuşulan ilk 3-5 dil arasındadır. Dünya dilleri arasında, yaygınlık alanı bakımından İngilizceden sonra ikinci sırada yer alan Türkçe, bilinen 1500 yıllık kesintisiz tarihi ve zengin kütüphanesiyle, dün olduğu gibi bugün de, yabancıların gittikçe artan bir ilgi gösterdikleri belli başlı konuşma ve yazı dillerinden biridir.

Yabancıların Türkçeyi öğrenirken ve öğretirken takip ettikleri metot daha ziyade gramer-tercüme metodu olmuştur. Gramer-tercüme metodu yapısı gereği ana dili aynı olan standart bir öğrenci kitlesine hitap etmektedir. Bunun tabii bir sonucu olarak gramer-tercüme metoduna göre yapılmış olan çalışmalar, bu metodun uygulandığı hedef kitenin mensup olduğu milletin veya ait olduğu ülkenin adıyla anılmaktadır: Almanlara Türkçe öğretimi, Türklere Almanca öğretimi, Avusturyalılara Türkçe öğretimi gibi. Ancak aynı şeyi tabiatı gereği ana dilleri birbirinden farklı olan öğrencilerin oluşturduğu bir hedef kitleye hitap eden direkt metot için söylemek mümkün değildir. Bu durumda standart öğrenci kitlesi için gramer-tercüme metodunun, standart olmayan öğrenci kitlesi için de direkt metodun daha uygun birer metot oldukları söylenebilir.

Metotların seçiminde öğrencinin durumu kadar öğretmenin durumu da önemli rol oynamaktadır. Gramer-tercüme metodunun uygulanabilmesi için sadece standart öğrenciye değil, aynı zamanda standart öğretmene de ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, yabancı dil öğretim metotlarından, yetişkin yabancılarla Türkçe öğretiminde, yeteri kadar alıştırmayla desteklediği takdirde, en uygun metodun, gramer-tercüme metodu olduğu görüşü savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Türkçe, Gramer, Tercüme, Türkçe Öğretimi, Yabancı Dil Olarak Türkçe, Yabancılar
Türkçe Öğretimi, Yabancı Dil Öğretim Metottan, Gramer-Tercüme Metodu.

GİRİŞ

Türkçenin biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda Türkçe, Ural-Altay dil ailesinin Altay kolunda yer alan Türk şive ve lehçeler topluluğunun; dar anlamda ise, Türkiye Türkçesinin adıdır.

Türkçenin bu iki anlamı birlikte düşünüldüğünde, Avrupa'nın ortasından Çin'e kadar uzanan bir coğrafyada Türkçeden başka bir dil bilmeden seyahat etmenin mümkün olduğu söylenebilir. Nitekim 1863 yılında Macaristan'dan yola çıkan Vambéry, İstanbul'u, Azerbaycan'ı, İran'ı, Afganistan'ı, Orta Asya'yı ve Doğu ülkelerini sadece Türkçe konuşarak sıkıntı çekmeden dolaşmıştır (*Bacon, 1965: 76*). Vambéry'nin bu seyahatinden sonra sıkça telâffuz edilmeye başlayan "Viyana'dan Çin seddine kadar Türkçe konuşularak gidilebilir." cümlesinin hâlâ geçerliliğinden fazla bir şey kaybetmediği gerçeği, Türk dünyasının hemen her yerinden öğrenim görmek amacıyla Türkiye'ye gelen binlerce öğrenci sayesinde bir defa daha gün ışığına çıkmıştır. Birbirinden son derece uzakta bulunan Türk boylarının dil bakımından tam bir bütünlük teşkil etmeleri (*Jyrkankallio, 1992: 9*), Türkçenin tarihî yönden eski bir dil olduğu kadar, coğrafi yönden de çok geniş alanlara yayılmış, büyük, köklü ve zengin bir dil olduğunu göstermektedir.

Ancak dünya dilleri arasında, konuşan nüfusun çokluğu bakımından beşinci, yaygınlık alanı olarak da İngilizceden sonra ikinci sırada yer alan Türkçe, konuşma dilinde sahip olduğu bu üstünlüğü farklı alfabeler kullanılması sebebiyle yazı dilinde henüz tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır. Bütün Türklerin ortak alfabe kullanmaları hâlinde konuşma dilindeki bu anlaşma imkânının yazı dilinde de doğacağını söylemek pek mübalağa sayılmamalıdır. Netice itibarıyla alfabe sadece dilleri kayıt için kullanılan işaretlerden ibarettir (*Jansky, 1962:146*).

Nitekim ortak işaretlerin kullanıldığı devirlerde Çuvaşlar ve Yakutlar hariç bütün Türkler rahatça anlaşabiliyordu:

"1917 ihtilâlinde önce, bütün Ortaasyalılar Arap harflerini kullanıyordu. Arap alfabesinde sesli harflerin yetersiz, buna karşılık Türkçede sesli harflerin çok önemli olmasına rağmen, bu alfabenin lehçe farklarını gizlemek gibi bir faydası vardı (*Henze, 1956'dan Bacon, 1965:165*). Böylece aydınlar bütün Türkçe konuşanları, zorluk çekmeden anlayabiliyordu. Bu özellik sayesinde, sadece Ortaasya'daki Türklerin anlaşmaları kolaylaşmakla kalmıyor, Rusya'nın diğer bölgelerindeki Türkler, Kazan ve Kırım Tatarları ve Türkiye Türkleriyle de rahatça haberleşebiliyordu." (*Bacon, 1965:165-166*)

Belçikalı dil bilimci Vandewalle'nin (*1992: 15*) tespitleri de Henze'yi teyit eder mahiyettedir. Vandewalle'ye göre, yabancıların Türkçe öğrenirken düştükleri hatalar, Türk lehçe ve şivelerinin birbirlerine yakınlıklarını göstermesi açısından enteresan bir durum arz etmektedir. Vandewalle, bu hatalarla ilgili olarak, Türkiye Türkçesinde yanlış sayılan bir yapının, diğer Türk lehçesinde doğru olabileceği açıklamasını yapmaktadır:

"Yabancıların Türkçe konuşurken yaptıkları hatalar bazen Türk lehçeleri açısından ilgi çekicidir. Daha geçen hafta "Okula gidersin." cümlesinin olumsuzunu "Okula gitmersin." biçiminde yapan bir öğrenciye "Öğrendiğin dil Türkmence olsaydı, bir de "okul" yerine "mektep" deseydin söylediğin cümle yanlış olmazdı, çünkü Türkmencede "gidersin" in olumsuzu gayet kararlı biçimde "gitmersin" dir." dedim. Aynı şekilde "Vaktim yoktu kitabı okuyabilmedim." diyen bir öğrenciye Azerî Türkçesi konuşmakta olduğunu, "Ankara şehride kaldım." diyen bir öğrenciye Özbekçenin kurallarını çok güzel uygulamakta olduğunu söyleyebilirim."

Vandewalle'nin bu tespitinden hareketle denilebilir ki, Türkçenin herhangi bir lehçesini öğ-

renen bir yabancıncının, diğer lehçelerini öğrenmesi zor olmayacaktır. Bu sebeple Türkçeyi bütün lehçeleriyle birlikte değerlendirmek gerekir. Nitekim Türkçeyi bütün lehçeleriyle birlikte değerlendiren Köksoy (1999: 9) bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

"Türkçe bütün lehçeleriyle birlikte bugün dünyada en çok konuşulan ilk 3-5 dil arasında yer almaktadır. 1995 yılında Federal Almanya'da temel eğitimde Türkçenin İngilizceden sonra ikinci yabancı dil olarak okutulması kabul edilmiştir."

Türkçenin bugünkü durumu için geçerli olan bu husus, geçmişinde daha büyük bir geçerliliğe sahipti. Zira bugün olduğu gibi geçmişte sadece Türkler yabancı dil öğrenmiyor, aynı zamanda yabancılar da Türkçe öğreniyordu. Hatta o kadar ki, 20. asrın başlarına kadar bütün dünyada en fazla öğrenilen yabancı dil Türkçe idi. Bunun en çarpıcı örneğini ise Tacikler meydana getirir:

"Türkiye ondokuzuncu yüzyılda Avrupa düşüncelerinin, İslâm dünyasına girdiği bir kapı durumundaydı. Türkçe, Farsça ve Arapça için aynı alfabelerin kullanılması, bu diller arasında kelime ve terim değişimine de sebep oluyordu. Sonra, bu durum birden fazla lisan öğrenilmesine de zemin hazırlıyordu. Bütün Türkistanlılar, Arapça eğitim görür, okumuş Özbekler Farsça okur ve İran şiirlerinden zevk alırdı. Okumuş Tacikler arasında Türkçe anlayanlar o kadar fazlaydı ki, 1917 ihtilâlinde sonra, birçoğu ayrı Tacik edebiyatına ihtiyaç olup olmadığını sordu." (Bacon, 1965:166)

Bir yabancı gözlemcinin kaleminden çıkan bu satırlar, dünya üzerinde konuşulmakta olan 3000'i aşkın dil arasında, hatırı sayılır bir kütüphaneye sahip bulunan, bilinen 1500 yıllık kesintisiz tarihiyle altı kıt'adan ikisine yayılmış belli başlı konuşma ve yazı dillerinden biri olan Türkçenin (Gemalmaz, 1994: 87), dün olduğu gibi bugün de, yabancılar tarafından öğrenilmesi gereken dil olduğu şeklinde okunabilir.

Ancak bütün bu elverişli şartlara rağmen, Türkçenin bugün dünya dilleri arasında lâıyk olduğu yerde olduğunu söylemek mümkün değildir: "Türkçe, Birleşmiş Milletler, Unesco, İslam Konferansı, IFLA'nın 6 resmi dilinden sonra 7. sıraya henüz oturtulamamıştır. Maddî ve manevî kaynaklarımızı, güçlerimizi, bilgi ve deneyimlerimizi paylaşmanın zamanıdır." (Duman, 1983: 1-2)

Yabancılar Türkçe öğretiminde metot meselesinin ele alındığı bu çalışma da böyle bir anlayışın ürünüdür.

Yabancılar Türkçe öğretiminin bir plân ve programa bağlanması ve Türkçenin özelliklerine uygun metotların takip edilmesi gerekmektedir. Böyle bir çalışmanın yapılabilmesi için de, moda akımlara kapılmak yerine, geçmişin tecrübelerinden faydalanmak şarttır.

YABANCI LARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Bilindiği gibi Türkçenin yabancılar öğretilmesi konusundaki ilk çalışma, Kaşgarlı Mahmud'a ait Divanü Lügati't-Türk adlı eserdir. Kitabı Cevâ-hiri'n-nahv fi-Lügati't-Türk adlı Türk dil bilgisi kitabını da yazmış olan; fakat bu kitabı henüz ele geçmeyen Kaşgarlı Mahmud'un söz konusu eseri 11. asırda Karahanlılar devrinde Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır (Caferoğ-lu, 1984: 14). Kaşgarlı, Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde, yabancılar tarafından Türkçenin öğrenilme sebepleri arasında en başta Türklerin başka milletler üzerindeki hâkimiyetini göstermektedir:

"Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların milkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herke-

se üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erişirdi; bu kimseleri kötülerin -ayak takımının- şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, akli olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönülünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur." (Atalay, 1992:3-4)

Atalay, Divanü Lügati't-Türk'ün yazıldığı devri Türklerin altın devri olarak nitelendirmiştir. Atalay'a göre bu devirde birçok kimse Türkçe öğrenmeye çalışmıştır. Bunun sebebi ise, Türklerin Çin Seddi'nden Avrupa ortalarına, Kuzey Buz Denizi'nden Hindistan'a ve Arabistan'nın sıcak denizlerine, Sudan'a ve Büyük Okyanus'a kadar hemen her yerde kuvvetli hâkimiyetler kurmuş olmalarıdır:

"Türklüğün hükmü yürüdüğü bu geniş bölgelerde Türk Dilinin de üstün tutulacağına, kendileri gibi dillerinin dahi sayılacağına şüphe yoktur. Birçok kimselerin Türkçe öğrenmeye uğraştıkları içindir ki bu devirlerde bir hayli kitap yazılmıştır." (Atalay, 1992: VIII)

Bu çerçevede o devirde yazılan 21 kitabın da adını zikreden Atalay, bunlardan başka kendileri ve adlan bugüne kadar gelemeyen diğer birtakım kitapların da bulunabileceğini ifade etmektedir (Atalay, 1992: VIII-IX).

Akyüz (1989: 45-46) ise, Divanü Lügati't-Türk'ün Türk eğitim tarihi açısından yeri ve önemine işaret etmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un dil öğretimi konusunda çok başarılı bir metot takip ettiğini belirten Akyüz, onun takip ettiği metodun özelliklerini beş madde hâlinde özetlemiştir:

1. Medreselerde yapıldığı gibi önce ve hemen her zaman sadece kural verme değil, önce çok sayıda örneklerden hareket edip kurala ulaşma yolunu izlemiş ve günümüz yabancı dil öğretiminde benimsenen bir yöntem izlemiştir.

2. Dil Öğrenmede örneklerin, metinlerin önemini çok iyi fark etmiş, verdiği çok sayıda örnekleri günlük hayattan; atasözlerinden, manzum sanat eserlerinden derlemiştir.
3. Türkçeyi öğrenirken, Türk kültürünü de tanıtmaya, öğretme amacını gütmüş, bu konuya özel bir önem vermiştir.
4. Dil öğretiminde tekrarın önemini çok iyi kavradığından, önceden geçen bir kuralı gerektiğinde tekrar hatırlatmaktan çekinmemiştir.
5. İzlediği bu başarılı yöntemleri buluncaya kadar çok çaba harcayan yazar, iki yıl içinde eserini üç kez yazıp beğenmemiş, nihayet kesin olarak dördüncü kez yazmıştır. Böylece, o, eser yazma yöntemi konusunda da kendinden sonra geleceklere de geçerli bir ders vermektedir."

Yusuf Has Hâcib tarafından 1069-1070 tarihinde yazılmış olan Kutadgu Bilig ile 1072-1073 tarihinde Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılmış olan Divanü Lügati't-Türk adlı eserler Türkçenin İslâm dünyasında kazandığı önemin o devirlerindeki bilinen işaretleridir. 1204 tarihinde Fahreddin Mübarekşah tarafından yazılmış olan Şecere-i Ensâb adlı eserde ise bu önemin giderek arttığı belirtilmektedir. Ancak Mübarekşah, Kaşgarlı'dan farklı olarak Türklerin başka kavimler üzerinde üstünlük sağlamalarında Türkçenin de büyük bir pay sahibi olduğu kanaatindedir:

"Türklerin başka kavimlere üstünlüklerinin başka sebepleri de vardır. Bunlardan biri şudur ki, Arapçadan sonra Türkçeden daha ince ve daha şerefli bir dil yoktur. Günümüzde ise Türkçe şimdiye kadar hiçbir çağda sahip olmadığı bir ölçüde rağbette bulunmaktadır. Bu, hükümdarın ve kumandanların çoğunun Türk olmasından ileri gelmektedir. En büyük başarıları sağlayan ve en varlıklı olan kimseler Türklerdir. Bu sebeple herkes Türkçe bilgisine ihtiyaç hissetmektedir." (Sayılı, 1994: 525-526)

Bunlardan başka 13. ve 14. asırlarda, yabancıların Türkçe öğrenmelerine yardımcı olmak için İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde, Türkçenin gramerini ve özelliklerini anlatan Arapça kitaplar kaleme alınmıştır. Ali Şir Nevaî'nin 15. yüzyılın sonunda, 1499 yılında kaleme aldığı Muhakemetü'l-Lügateyn adlı "iki dilin muhakemesi" esasına dayanan eserde ise, Türkçe ve Farsça mukayese edilmiştir. Türkçenin Farsçadan üstün bir dil olduğu savunulan söz konusu eserde, Türk gençlerinin Farsça şiir yazmaya meylettiklerini, hâlbuki Türkçenin bırakılarak başka dillere yönelmenin yanlış ve isabetsiz bir davranış olacağı ifade edilmiştir (*Barutçu Özönder, 1996:4*).

Demircan (1988: 35), Nevaî'nin söz konusu eserinin karşılaştırmalı dil bilim metoduna göre yazılmış en eski Türkçe kitap olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Demircan'a göre söz konusu eser, Türkçenin parçadan üstünlüğünü ispat etmek gibi değişik bir amaçla yazılmış olsa bile, yabancı dil öğretimi için metinler yazılmadan önce, ana dili ve yabancı dilin karşılaştırılarak öğrenme güçlüklerinin tespit edildiği karşılaştırmalı metin inceleme metodunun Türkçedeki en eski örneğini teşkil etmektedir. Özellikle 1950-1965 yılları arasında yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmış olan karşılaştırmalı dil bilim metodunun 16. asırdaki ilk örneğini teşkil eden Muhakemetü'l-Lügateyn'de;

1. Karşılıkları tek kelime olarak Farsçada bulunmayan Türkçe kelimeler ve bunların anlamları ile yan anlamları,
2. Kafiye bakımından Türkçenin Farsçadan üstün olduğu,
3. Türkçede bulunan bazı eklerin Farsçada karşılığının bulunmadığı,
4. Pekiştirme olayının Farsçada bulunmadığı,
5. Farsçada olmadığı hâlde Türkçede bulunan işteş ve ettirgen çatı gibi hususlar anlatılmaktadır.

Türkçenin yabancılara öğretimi konusunda

yapılan çalışmalardan biri de Osmanlı ordusu içinde devşirmelere, acemi oğlanlara ve Enderun'a alınan gençlere Türkçe öğretilmesidir. Bundan başka Fener Patrikhanesi öteden beri, tercüman yetiştirmek amacıyla, özel olarak belli sayıda Rum gencine Türkçe öğretmiştir. Tanzi-mattan sonra ise, azınlık çocuklarına Türk okullarına giriş izni verilmiştir. 1895 yılından itibaren de Türkçe öğretimi azınlık okullarına girmiş ve yabancı okul programlarında Türkçe derslerine yer verilmiştir (*Demircan, 1988:89*). Türkçenin mecburî ders olarak altı yıllık bir programa göre haftada dört saat okutulduğu bu okullardan Pangaltı Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nin Türkçe müfredat programı ana başlıklarıyla şöyledir:

"Birinci yıl: Alfabe, okuma, yazma, eşya ve Dalmas tabloları üzerinde konuşma, güzel yazı.

İkinci yıl: Okuma, imlâ ve yazı, gramere dâir ilk bilgi, eşya ve Dalmas tabloları üzerinde konuşma, güzel yazı, ezber.

Üçüncü yıl: Okuma, imlâ, gramer ve gramer tahlili, okunan şeyler üzerinde konuşma, ezber, Türkiye tarihi ve coğrafyası, güzel yazı.

Dördüncü yıl: Okuma, gramer tahlili, nahvî tahlil, okuma mevzularının Fransızcadan Türkçeye, Türkçeden Fransızcaya tercümesi, Türkiye tarihi ve coğrafyası.

Beşinci yıl: Edebî eserlerden okuyup iyi izah ve tercüme etmek, gramer tahlili, nahvî tahlil, mufassal Türkiye tarihi ve iktisadî coğrafyası.

Altıncı yıl: Edebiyat, ilk edebî bilgiler, edebî eserler üzerinde izahat, edebî eserlerden daha itinalı tercüme yapmak, Türkiye siyasi ve iktisadî coğrafyası, mufassal Türkiye tarihi." (*Polvan, 1952:210*)

Avrupa'da Türk dilinin önem kazanması, özellikle Türkiye Türkçesi yoluyla olmuştur. Avrupa'da "Türkçe" denildiği zaman bugüne kadar genellikle "Türkiye Türkçesi" anlaşılmıştır. Bunun sebebini, Osmanlı Devleti'nin 16. asırda Kanunî Sultan Süleyman'la en muhteşem çağına

erişmiş olmasında ve Batı Avrupa siyasetinde rol oynamaya başlamasında aramak gerekir. Türk dili bu önemi kazandıktan sonra, ilk olarak, Papalık, 1627'de kurulan Collegium de Propaganda Fide'nin programına Türkçeyi de katmış, daha sonra Türkçe özellikle tercümanlar için açılan çeşitli kurumların programına alınmıştır (*Dilaçar, 1968: 207*).

Avrupalıların Türkçe öğrenmesi, Osmanlı Devleti'yle kurdukları ticarî ve siyasî münâsebetlerin artmasına sebep olmuş ve bunun tabîî neticesi olarak birçok üniversitede Türkoloji bölümleri açılmıştır. 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında gerçekleşen bazı önemli buluşlar ise, Türkolojinin müstakil bir ilim dalı olarak doğmasını sağlamıştır:

Ercilasun (*1983: 43*), "Türkolojinin Doğuşu, Gelişmesi ve Türkoloji Kongreleri" başlıklı yazısında bu konuda gelinen noktayı şöyle belirtmiştir:

"Avrupa'nın pek çok yerinde, Paris'te, Londra'da, Roma'da, Viyana'da, Budapeşte'de, Berlin'de, Krakov'da, Helsinki'de, St. Petersburg'da ve Kazan üniversitelerinde Türkoloji ile ilgili kürsüler kurulur, dersler verilir; ilim dernekleri faaliyete geçer; periyodikler yayınlanır."

Türkoloji kürsülerinde sadece Türk incelemeleri yapılmamış, aynı zamanda Türkçe Öğretimi üzerinde de çalışılmıştır. Türkolojinin temelini teşkil eden Türkçenin öğretiminde yabancı Türkologlar tarafından tercih edilen metot da daha ziyade gramer-tercüme metodu olmuştur.

GRAMER-TERCÜME METODU

"Yöntem (methode, usûl), doğruya götüren olduğuna inanılan, belirlenen bir hedefe ulaştıracağı sanılan bir tercihtir. Her yöntemin kavramları ve terimleri diğerinden az çok farklıdır; yöntemler arasında farklılığa yol açan, o kavram ve terimlere dayalı olarak teşekkül ettirilen meraklarla ilgili sorular dizisidir. Kavram, terim ve so-

rular dizisini oluşturabilmiş arayışlara veya yürüyüşlere metod denir. Hangi alan için geçerlilik seviyesine çıkmış olursa olsun, bilimlik anlayış için bütün mesele, kavramlarını, terimlerini belirlemiş ve meraklar dizisini oluşturan sorular tertip edebilmiş olmaktır." (*Tural, 1995: V*)

Gramer-tercüme metodu, adından da anlaşılacağı üzere yabancı dil öğretiminde gramer bilgisini ve tercümeyi esas alan bir metottur. Ancak hemen belirtilmelidir ki konuya pek aşina olmayanların iddia ettikleri gibi bu metodun gayesi gramer ve tercüme bilgisi vermek değil; aksine gramer ve tercüme vasıtasıyla yabancı dil öğretmektir. Bu metoda göre tercüme, gramerin öğretilmesinde, gramer de yabancı dilin öğretilmesinde birer vasıtadan başka bir şey değildir. Bütün diğer dil öğretim metotlarında olduğu gibi, gramer-tercüme metodunda da asıl gaye yabancı dilin öğretilmesidir.

Esasen "bütün diğer dil öğretim metotları" denilmesini haklı kılacak ölçüde yabancı dil öğretim metodu da bulunmamaktadır. Başkan'a (*1994: 44*) göre iki temel metot vardır ve bunların dışında kalanları sözde metotlar veya bu temel metotların yeni birer versiyonu saymak icap eder. Direkt ve indirekt metotları temel metotlar olarak kabul eden Başkan, bir üçüncü metot olarak da bu iki temel metodun çeşitli bakımlardan birleştirilmesiyle meydana gelen eklektik metodun kabul edilebileceğini, ancak bunların dışında kalanların birer teknik olmaktan öteye gidemeyeceklerini ifade etmektedir:

"Her ne kadar yabancı-dil öğretimi alanında çeşitli yöntemlerin kullanılmasından söz edilmekteyse de, bunların birçoğu birer "sözde-yöntem" olmaktan pek öteye gitmemektedirler. Çünkü, ortada yalnızca iki tane temel yöntem bulunmaktadır. Bunlardan başkası, yalnızca bu iki temel yöntemin çeşitlemesi olarak yorumlanmalıdır. Bu iki yöntemden birincisi, insanın doğal konuşma eylemine dayanan "doğal/direk yöntem"; ikincisi ise, bu sözlü-dilin yazıya geçirilmiş biçimi-

mine yaslanan "düzenek/çeviri yöntemi" olarak bilinmektedir. Yeni bir yöntem söz konusu olacaksa, böyle bir şey ancak bu iki yöntemin çeşitli oranlarda birleştirilmeleri ile oluşan bir "karma yöntem" olabilir ki, buna da, hem sözlü hem de yazılı yöntemleri içerdiği için "tümleşik yöntem" adı verilebilir."

Bu konuda Sunel'in (1989:138-139) düşüncesi de Başkan gibidir. Sunel'e göre, her ne kadar yabancı dil öğretiminde değişik metotlardan söz edilse de, genel çerçeve ve temeldeki özellik bakımından biri "indirect (dolaylı) metot", diğeri "direct (doğrudan) metot" olmak üzere iki metot vardır. Sunel'in bu iki metot arasındaki fark ve bu farkın bir ölçüde ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen eklektik metot konusundaki görüşleri şu şekildedir:

"Bilindiği gibi, dil önce bir şekiller bütünü sonra da bu şekillerin yan yana dizilişlerinden meydana gelen anlamlı ifadeler bütünüdür. İnsanın bir yabancı dili öğrenmesi demek, tamamıyla yeni bir şekiller bütünü ve diziliş sistemi benimsemesi, beyninin bir sistemden başka bir sisteme geçmesi demektir.

Yeni bir ifade sistemine geçerken ana dilin ifade sisteminden yararlanalım mı yoksa yararlanmayalım mı? İşte "direct metot" ile indirect metot" arasındaki temel fark bu soruya verilen cevap farkıdır. Geleneksel metot, klasik metot, dilbilgisi-çeviri metodu gibi değişik adlarla karşımıza çıkan "indirect metot" bu soruya "yararlanalım"; çeşitli değişiklikleri ile işit-gör metodu, bilişsel öğrenme metodu, kulak-dil alışkanlığı metodu, iletişimci yaklaşım gibi adlarla karşımıza çıkan "direct metot" ise "yararlanmayalım" cevabını veren metottur.

Ancak, şu hususu belirtmekte yarar vardır ki, son yıllarda -bildiğimiz kadarıyla fransızcanın öğretilmesinde- uygulanan metot, teknik ve kullanılan materyaller bu soruyu kesin bir biçimde "yararlanalım mı yoksa yararlanmayalım mı" şeklinde değil, hangi aşamada, nelerden, hangi

Ölçülerde yararlanılabilir şekline dönüştürmüştür."

Yalnız burada hemen ilâve edilmelidir ki, yukarıda söz konusu edilen iki temel metot arasındaki fark, sadece yeni bir ifade sistemine geçilirken ana dilin ifade sisteminden yararlanılıp yararlanamaması meselesinden ibaret değildir. Aynı zamanda yabancı dilin ana dili gibi mi yoksa yabancı dil gibi mi öğretilip öğretilmeyeceği meselesidir.

Bu çerçevede gramer-tercüme metoduna bir tepki olarak doğan direkt metoda göre öğrencinin yabancı dili tıpkı ana dili öğretiminde olduğu gibi dinleme, konuşma, okuma ve yazma şeklindeki faaliyet sıralamasına göre öğrenmesi esastır. Bu metodun bütün dil felsefesi ana dil gibi yabancı dilin de gramersiz öğrenilip konuşulabileceği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Hâl böyle olunca bu metoda göre gramer tıpkı ana dili öğretiminde olduğu gibi bir ön söz değil, son söz hükmündedir. Yani bu iki temel metottan gramer-tercüme metodu dil ve gramer öğretiminde tümünden gelimi, direkt metot ise tüme varımı esas almaktadır.

Bu iki ve birbirine zıt metodun hedef kitlesi de birbirleriyle aynı değildir.

Türkçeyi belli bir dili bilen insanlara öğretmek ile farklı dilleri bilen insanlara öğretmek arasında fark vardır. Belli bir dili bilen insanlara öğretirken öğrencinin kendi dilinden hareket etmek mümkündür. Bu durumda öğrencinin dili ile Türkçe arasında karşılaştırma yapmak suretiyle iki dil arasında benzer ve farklı yönler ortaya konabilir ve öğretim bu esas üzerine oturtulabilir. Türkçeyi Türkiye'de çeşitli milliyet, dil ve kültüre mensup standart olmayan yabancı öğrenci grubuna öğretenlerin böyle bir imkanı yoktur.

Uysal, kendisiyle yapılan bir söyleşide, yabancılara Türkçe öğretiminde kitap hazırlamada karşılaşılan güçlüklerin neler olduğu şeklindeki bir soruya "standart bir yabancı öğrenci bulunmayışı" cevabını vermektedir:

"Her şeyden önce Türkçe öğrenmek için

standart bir yabancı öğrenci'nin bulunmayışı!... Nitekim bizim Türkçe Bölümü'ne, her yıl, ortalama 40 ülkeden öğrenci gelmektedir. Böylesine çeşitlilik gösteren yabancıları, başka başka konular ilgilendirmektedir... Sonra, her ülke öğrencisinin, öğrendiği yabancı dili algılaması değişiklikler göstermektedir. Hele Arap ülkeleriyle İrandan gelen öğrencilerin, "Latin harfleriyle" Türkçe yazabilmek için gösterdikleri çaba ve kaybettikleri zaman; hiçbir zaman Batılı öğrencilerinkile karşılaştırılmaz. Uzak-Doğu ülkelerinden gelen öğrencilerinse ayrıca öğrendikleri dili "doğru telaffuz" için harcadıkları çaba ve zaman, diğerlerinden daha fazladır... Üstelik, fakülte sınavlarını kazanıp da Türkçe öğrenmeye gelen YÖK öğrencileri; kendi dallarındaki konuları içeren Türkçe dersleri istemektedirler. İşte böylesine değişik ülkeden gelen, dil yapıları ve kültür düzeyleri birbirlerine hiç uymayan, ayrıca da ülkelerindeki eğitim yöntemleri son derece farklı olan bütün bu öğrenciler; aynı sınıfta toplanarak ders yapacaklardır ve bunlar için de Türkçe kitabı gerekmektedir. Ayrıca da bu kitap yabancı bir dille açıklamalı olmayacaktır; çünkü o sınıftaki öğrencilerin, yeterli bir ortak dili bulunmamaktadır." (*Çotuksöken, 1991: 65-66*)

Başkan (1994: 45) ise, standart bir grup oluşturan yabancı dil öğrenen Türk öğrencilere gramer-tercüme metodunun değil, Batı ülkelerinde evrensel bir öğrenci topluluğu için geliştirilen diğer dil Öğretim metotlarının uygulanmasına karşı çıkar ve Türkiye'deki yabancı dil öğretimindeki başarısızlığın sebebini Batı ülkelerinde geliştirilmiş olan yaklaşımlara, yöntemlere, uyarlamalara ve yordamlara sıkı sıkıya ve körü körüne bağlı kalınması olarak gösterir:

"Şurası unutulmamalıdır ki, Batı ülkelerinde düzenlenmiş olan öğretim yolları, ilk başlarda sömürgeler için, daha sonra da evrensel bir öğrenci topluluğu için geliştirilmiş gibidir. Oysa, anadili Türkçe olan, ve dünya görüşü "Türkiyeli" olarak kalıplaşan öğrencilere, bu gibi yabancı yollar tümü ile tıpatıp uymamaktadır. Eğer

Türkiye'de yabancı-dil öğretimi başarı ile çözümlenmek isteniyorsa, o zaman yapılacak tek şey, dış ülkelerdeki moda akımların, oldukları gibi uygulanmaları değil, bu gibi kopye izlencelerin yerine, öğrencilerin yatkınlıklarına dayanan özgün izlencelerin geliştirilmeleridir." (*Başkan, 1994; Said, 1982*)

Başkan, geliştirilecek programlarda da, konuşma dili yerine yazı diline önem verilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü, ona göre, Türk çocuklarının, eğer birbirleriyle İngilizce konuşmaları beklenmiyorsa, yabancılarla yabancı dil konuşma imkânları yoktur. Ancak her Türk çocuğu isterse yabancı-dilde kitap ve dergi okuyup bilgi edinebilir ve yazı yazabilir (Başkan, 1994: 46). Bunu kolaylaştırmak için de yabancı dilin ortak kelimelerden yola çıkılarak öğretilmesi gerekir:

"Gerçekten, anadil Türkçeyi son derecede yetkin olarak kullanabilen kişilere, sözgelimi (university, professor, parliament, doctor, taxi) gibi, Fralmingce [Fr.-f Alm.+ İng. + -ce = Fralmingce < Fr-alm-ing-ce. j ile ortak bir sözcük dağarcığından yola çıkılarak yabancı-dili kolayca öğretmek dururken, kendilerine çok aykırı gelebilecek olan bir dil-düzenegi kuralları ile onları bunaltmak, ve böylece yabancı-dilden soğutmak çok üzücü bir durum olarak süregelmektedir."

Eyüboğlu (1982:309) ise, öğrencinin ana diliyle temasını tamamiyle kesmesine yol açtığı için direkt metoda karşı çıkar ve yabancı dil öğretiminin daima ana dille olan teması kaybettirmeden yapılması gerektiği şeklinde bir görüş serdedir:

"Yabancı dil tedrisatı hiçbir zaman ana dille teması kaybetmemelidir ve daima *ikinci dil* olarak kalmalıdır. Bu itibarla çocukları erkenden ana dillerinden ayırmak çok tehlikeli olabilir. Düşünmeğe yabancı bir dilde başlamış olan çocuk gayet tuhaf bir mahlûk olabilir: ne tam mânasile kendisi, ne de tam mânasile başkası!.. Memleketimizde bu âkıbete uğramış olanlar maalesef pek çoktur. Türk çocuğunun dimağı dü-

şünmeğe Türk dilinde açılmalıdır. Aksi takdirde yabancı dil fayda değil zarar verir. Zihin terbiyesi dediğim şey ancak yabancı dilin ikinci bir dil olarak kalmasıyla mümkündür. Ana dilinin zararına olarak öğrenilmiş bir yabancı dilden daha gülünç bir şey tasavvur edemiyorum. Az çok sağlam bir ana dil kültürü olmadıkça yabancı dilden alınacak meyva adsız, tadsız, renksiz ağıza konmaz bir şey olacaktır. Kendi rengi olmayan başka birisinin rengele zenginleşemez."

Gramer-tercüme metodu ve direkt metodu arasında bulunan bir diğer farklılık da metotların uygulayıcıları durumunda olan öğretmenler konusundadır. Bu iki metodun bu konudaki tavırları da tıpkı hitap ettikleri öğrenci kitlesi karşısındaki tavırları gibidir. Direkt metodun uygulayıcı olan öğretmenin sadece öğrettiği yabancı dili bilmesi gerekirken, gramer-tercüme metodunun uygulayıcısı olan öğretmenin hem öğrettiği dili hem de öğrencinin ana dilini bilmek mecburiyeti vardır.

Gramer-tercüme metodu, bir çeşit karşılaştırmalı dil öğretimi metodu demektir. Bu sebeple öğretmen her iki dili de ne kadar iyi bilirse, sonuç da o kadar başarılı olacaktır. Çünkü öğretici ana dili ile öğretilen yabancı dil arasında mukayese yaparak bu iki dildeki ortak hususlara değil, farklı hususlara yönelecektir. Bu çerçevede gramer-tercüme metodunun uygulayıcısı olan öğretici de bulunması gereken vasıflar şunlar olabilir:

1. Dil bilim bilgisi,
2. Her iki dilde de dil ehliyeti,
3. Disiplinli çalışma yeteneği,
4. Dil öğretimini akademik bir çalışma olarak nitelendirmesi,
5. Bugünkü teknik imkânların dil öğretimi için temin ettikleri rasyonel kaynak ve ortamları inceleme ve kullanma arzusu,
6. Dilin boşlukta, kültürün yaşayan akıcılığından uzak bir şekilde öğrenilemeyeceği hakikatinin eğitimciler, dil bilimciler, filologlar ve dil öğretmenleri tarafından bi-

linmesi ve kabul edilmesi,

7. Dil öğretiminin dünya barışı için öneminin bilinmesi (*Sarier, 1969:57*).

Bu hususlara bir de Başkan'ın dile getirdiği başarılı bir öğreticinin yabancı değil, yerli öğretici olması gerektiği şeklindeki görüş ilâve edilebilir. Başkan'a (1994: 46) göre Türkiyeli öğrencilere en iyi yabancı dil ancak Türkiyeli öğretmenler tarafından öğretilmelidir:

"... *Türkiyeli öğrenciler'e* yabancı-dili en iyi öğretecek olan kişilerin, sanıldığı gibi, başka bir ortamdan gelmiş olan yabancı öğretmenler olmayıp; tam tersine, Türkiyeli öğrencilerin tüm dünya görüşünü, düşünüş biçimini, ruhsal yapısını, ve davranış düzenini yakından bilen *Türkiyeli dil öğretmenleri* olduğudur. Öğrencinin sıkıntısını kendisi geçinmemiş olan yabancı bir uzmandan, belki danışman olarak yararlanılabilir. Ama, yabancı-dil öğretimindeki gereçlerin kotarılmaları ve bunların dersliklerde kullanılmaları, son çözümde, gene *yerli öğretmenler* tarafından gerçekleştirilmelidir."

Eyüboğlu (1982: 310) da, İngilizlerin kendi ülkelerinde yabancı dil öğretiminde yabancı öğretici kullanmayı prensip olarak kabul etmediklerini belirtmektedir. İngilizlerin böyle bir prensibi benimsememelerini, yabancı dil öğretiminin ana dili öğretimine sağladığı katkıyla açıklayan Eyüboğlu'nun bu husustaki müşahedesi ise şöyledir:

"İngiliz mekteplerinde beni en çok hayrete düşüren şeylerden birisi de yabancı dil öğretmenlerinin öğrettikleri dili hiç iyi konuşmamaları olmuştu. Bunu evvelâ İngilizlerin yabancı dil tedrisatını ihmâl ettiklerine hamlettim. Fakat sonradan anladım ki İngilizler yabancı dil tedrisatından iyi konuşmaktan daha ehemmiyetli şeyler bekliyorlardı. Aynı düşünce ile İngilizler en serbest mekteplerde bile ecnebi öğretmen kullanmamağı bir prensip olarak kabul etmiştir."

Gramer-tercüme metoduna göre, yabancı dilin grameri öğrenilmeden; dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi dil faaliyetlerinde başarı

gösterilmesi mümkün değildir. Elbette burada sözü geçen gramer, pedagojik bir gramerdir. Gramer-tercüme metoduyla önem kazanmış olan pedagojik gramer kavramı ise, "Bir dilin dil öğretimi, yıllık plân tasarımı ya da öğretim araçlarının hazırlanması gibi pedagojik bir niyetle tasarlanmış dil bilgisidir." şeklinde açıklanmaktadır (*Aydın, 1996:9*).

Gramer öğretimine geçmeden önce, gramer öğretiminde bir vasıta vazifesi gören tercüme ve gramer hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Zira gramer-tercüme metodu, biri tercüme, diğeri gramer olmak üzere iki esas üzerine kurulmuştur. Burada bu iki esastan ilk olarak tercümeğe yer verilmiştir. Çünkü gramer-tercüme metodu, gramerin onun vasıtasıyla, daha doğrusu ana dilin grameri vasıtasıyla yabancı dilin gramerinin öğretildiği bir metottur.

Yabancı Dil Öğretiminde Vasıta Olarak Tercüme

Gramer-tercüme metoduna göre, tıpkı gramer gibi, tercüme de bir gaye değil, bir vasıttır. Gaye, direkt metotta olduğu gibi yabancı dilde dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi dil faaliyetlerini yapabilmektir. Ancak bu faaliyetlerin yapılabilmesi için bir öğretim vasıtasına ihtiyaç vardır. Gramer-tercüme metodu, bu vasıtayı adından da anlaşılacağı üzere gramer ve tercüme olarak belirlemiştir.

Bu iki vasıtanın kullanılmasıyla yabancı dil öğretiminde varılmak istenen gayeler ise şöyle sıralanabilir:

"a) Öğrencinin her iki dil arasında 'gidiş-geliş' yoluyla, her iki dilin kullanımı ve kullanımlar arasındaki ayrımlar konusunda somut tasarımlar edinmesi;

b) Yabancı dilin dilbilgisi kurallarına ilişkin olarak verilmiş bilgilerin -özellikle anadilden yabancı dile yapılacak çevirilerin yardımıyla-somut örneklerden yansımaları;

c) Yabancı dildeki bildirim anlam yükünden bir şey yitirmeksizin -ya da "elden geldiğince yitirmeksizin"- ana dile getirebilmesi amacıyla öğrencinin ana dilinin tüm olanaklarını, bu dilin anlatımını koruyarak zorlamaya alışması. Bu işlev, çok yönlü bir yapı taşımamasından ötürü, araç olarak çevirinin belki de en temel işlevidir. Çünkü örneğin yabancı dilden Türkçeye çeviri yapacak olan bir öğrenci, bu yolla bir anlamda kendi ana dilindeki zenginlikleri bulmaya yönelik bir yöne de girmiş olacaktır. Başka deyişle her iki dil arasında eşdeğerliği sağlama çabası, yabancı dil öğrenimine bulunacağı katkının yanı sıra, öğrenciyi kendi ana diline götüren bir yol olma niteliğini de kazanır." (*Cemal, 1978:47-48*)

Görüldüğü gibi, tercümenin vasıta olarak dil öğretiminde kullanılması sadece öğrenilen yabancı dil açısından değil, ana dili açısından da çeşitli faydalar temin etmektedir. Bu çerçevede yabancı dil öğretiminin aynı zamanda ana dili öğretimi demek olduğu pekâlâ ifade edilebilir. Nitekim Eyüboğlu (*1982:310*), İngiltere'de gramer-tercüme metoduna göre yabancı dil öğretimi yapılmasının, bu metodun bir gayesinin de öğrencileri ana dillerinin idrâkine vardırarak olduğu şeklinde değerlendirir. Eyüboğlu'nun bir İngiliz Fransızca öğreticisinin yabancı dil dersinde gramer-tercüme metodunu nasıl uyguladığı konusunda verdiği bilgi ise şöyledir:

"Başka bir öğretmen talebelere İngilizce ve Fransızca kelimeleri mukayese ettiriyor ve her iki dilde aynı şeyi ifade eden kelimelerin birbirlerinden ne itibarla ayrıldıklarını, şümülü itibarile hangisinin daha zengin olduğunu soruyordu. Yavaş yavaş kelimelerden cümlelere geçiyor ve dersin sonunda Fransızca'yı İngilizceden ayıran esaslı farklardan birine varlıyordu. Bu usulün gayesi sarihtir: Talebeleri ana dillerinin olgun bir idrâkine vardırarak."

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde isim hâl eklerinin öğretimi konusundaki bazı görüşleri ele alan Özkan (*1994:42*) ise, isim hâl ekleriy-

le ilgili yapılan yanlışlarının en önemli sebebinin ana dildeki farklılıklar ve ana dilin eğilimlerinin öğrenilen dile aktarılması olduğunu belirtir ve bu konuda dil bilimci Wagner'in ana dilin, öğrenilen dile etkileri üzerinde yaptığı şu değerlendirmeye yer verir:

1. Yabancı dili öğrenen herkes zaten bir dili; kendi ana dilini konuşmaktadır. Her yeni dil, ana dili temelinde dayanılarak öğrenilecektir. Dolayısıyla bu tür dil öğrenim süreci, ana dilini edinme sürecinden ayrılıklar gösterecektir.
2. Her dilin kendisine özgü yapısı vardır. Öğrenilecek dil ana dilinden az ya da çok, bir ölçüde ayrılacaktır.
3. Öğrenci, ana dilinin özelliklerini yabancı dile aktarma eğilimindedir. Dil ile ilgili özellikler her iki dilde de ortaksa, öğrenme süreci bundan çok yararlanacaktır. Ama eğer yabancı dilin özellikleri şekil açısından farklılıklar gösteriyorsa, ana dilinden yapılacak aktarım, yanlışlara yol açacaktır.
4. Ana dilinin özelliklerinden sapma gösteren yabancı dil özellikleri, benzeyen ya da aynı olan özelliklere oranla daha zor öğrenilir. Ayrılıklar ne kadar büyükse öğrenme güçlükleri de o kadar büyüktür.
5. Ana dili ve yabancı dil özellikleri konusunda yapılacak sistemli karşılaştırma yoluyla, beklenilebilecek güçlükler ve muhtemel girişim (aktarım) yanlışları önceden belirlenerek dil bilimi açısından açıklanabilir.

Başkan'a (1983:140) göre, yabancı dil öğretiminde başarılı olamamanın en önemli sebebi, yabancı dilin bütününe eldeki imkânlarla ve ayrılan süreye bakılmaksızın, hiç de gerçekçi olmayan bir boş umut ile öğretmeye kalkışmaktır. Hâlbuki bu konuda "amaç daraltmasına gidilip de dört temel dil faaliyetinden bir tanesine ağırlık

verilerek öbürlerine basamaklı olarak geçilmeye çalışılsa, o zaman belki kısıtlı süre içerisinde, öğrencinin ve Öğreticinin yeteneklerine bağlı olarak ve de yararlanılabilecek imkânlar ölçüsünde, belli bir başarı düzeyi tutturmak mümkündür. Aksi hâlde mevcut olumsuz şartlarda bir kişiye hem dinleyerek hem de okuyarak anlamayı; aynı şekilde, hem söyleyerek hem de yazarak anlatmayı öğretmek neredeyse imkânsızdır. O hâlde, şimdiye kadar uygulanan yabancı dil öğretim programından vazgeçilmeli ve dört temel dil faaliyeti arasında bir seçme yapılmalıdır. Bu seçmede tercihini okuma-anlama faaliyeti yönünde yapan Başkan, bunun için de yabancı dil öğretiminde gramer-tercüme metodunu salık verir:

"Öte yandan, anadili öğretimindeki tek dilden ayrı olarak, yabancı dil öğretiminde iki ayrı dil söz konusu olduğundan, yalnızca bu dört becerinin kazandırılması ile yetinmeyerek, yabancı dil ve Türkçe arasında karşılıklı olarak ve her iki yönde de işleyecek biçimde bir "çeviri becerisi" de ayrıca kazandırılmalıdır. Çeviri konusunda yabancı dilin iyice öğrenilmesini beklemek hiç de gerekmemektedir. Öğrenildiği oranda, bir yandan da çeviri yaptırma yolu ile, öğrencinin, yabancı dili doğru olarak öğrenip öğrenmemekte olduğu da sağlıklı bir biçimde denetlenmiş olunur. Yabancı dili çok iyi bilen birisi bile ya Türkçedeki incelikleri anlamadığı için ya da yabancı dilin karşılıklarını bozuk bir Türkçe ile yansıttığı için, çeviri işine kalkınca kimi kez gülünç durumlara düşebilmektedir."

Dil faaliyetlerindeki önce anlama, sonra konuşma, daha sonra okuma ve en son yazma şeklindeki sıralamanın yabancı dil öğretimindeki gayeye göre değişebileceği görüşünü savunan Kocaman (1983:119) ise, özellikle yetişkinlerin öğretiminde okuma faaliyetine öncelik verilmesinin artık düşünülmeye başlandığını ifade etmektedir:

"Amaçlarda görülen sınırlama 1940'larda tartışmasız kabul edilen dinleme, konuşma, oku-

ma, yazma biçimindeki beceri sıralamasının değişmezliğini de sarsmıştır. Bu becerilerin, öğretimde kullanıma sıralarının kesinlik taşımadığı, kimi durumlarda (Örn. yetişkinlerin öğretiminde) okuma becerisiyle başlanılabileceği düşünülmeye başlamıştır."

Dil öğreniminde gayenin önemine dikkat çeken Özcan (1997:50-51) da; dil öğrenmeye başlayan birinin önce ihtiyaç analizi yapması ve sonra da dil faaliyetlerinde bir sınırlamaya gitmesi gerektiği görüşündedir:

"İnsanlar dili hemen konuşmak ve yazmak için zorlanmamak. Bunun yerine mümkün olduğunca okumaya, dinlemeye zorlamalılar kendilerini. Ama maalesef çok hazırcı bir ortamdayız. İnsanlara 90 saatte yabancı dil öğretmeyi vadeden kurslar var. Evet, eğitimci 90 saatte o dilin bütün kurallarını anlatabilir. Ama bu öğrencinin tüm bunları anlayıp kullanabileceğini göstermez. İnsanlarda bir sihirli değnek sayesinde çok kısa sürede kuş gibi ötme isteği var. Dil öğrenirken hemen üretim safhasına (konuşma, yazma) safhasına atlamamalı. Bu kısım biraz geciktirilmeli. Aslında dil öğrenmek doğum yapmak gibidir. Ebeler (öğretmenler), çocuğun (dilin) doğmasına yardımcı olurlar.

Dil öğrenmeye başlayan bir insan önce ihtiyaç analizi yapmalıdır. Ben bir dili ne için ve hangi yönleri ile öğrenmeliyim? Hem yazmak, hem konuşmak, hem okumak, hem de dinlemek. Çoğu zaman bunların hepsini öğrenmek bir ihtiyaç olmadığı halde kişi kendini hepsini öğrenmeye zorluyor ve sonuç başarısızlık oluyor. Örneğin bir doktor kendi alanında çıkan İngilizce yazıları okuyup anlayabiliyorsa İngilizceyi kullanıyor demektir. Bu doktorun İngilizce konuşamaması bir eksiklik değildir."

Görüldüğü gibi yabancı dil öğretiminin bir bütün olduğu görüşü hemen her şart için geçerli değildir. Aksine öğrenciye dört temel dil faaliyetini, yani dinleme, konuşma, okuma ve yazma

faaliyetlerinin hepsini aynı zamanda vermemek gerekir. Öğrenci önce okuma ve anlama faaliyetini geliştirdikten sonra, eğer ihtiyaç varsa diğer faaliyetlere de geçebilir. Türkçeyi, Türkçe kitapları okumak ve incelemek için öğrenen bir yabancı dinleme ve konuşma faaliyetine ihtiyacı yoktur.

Yabancı dil öğretiminde tercüme yer verilmemesi gerektiği görüşünde olanlar, insanın ana dilini dil bilgisine ihtiyaç duymadan öğrendiği gerçeğinden hareket etmektedirler. Dil bilgisine yer verilmesini isteyenler ise yabancı dilin ana dili gibi öğrenilme şartlarının mevcut olmadığını gerekçe göstererek yabancı dilin ancak dil bilgisi yoluyla öğrenilebileceğini ifade etmektedirler.

Dil öğretimi için ileri sürülen görüşler ancak belli metotlar için geçerlidir.

Kaldı ki, çocuk ana dilini öğrenirken dört temel faaliyeti aynı anda yapmamaktadır. Önce dinleme ve daha sonra konuşma faaliyetinde bulunmaktadır. Okuma ve yazma ise belli bir yaştan sonra daha çok örgün eğitim yoluyla kazanılan faaliyetlerdir. Bu çerçeveden hareket edildiği takdirde bir yetişkin için önce okuma ve yazma, daha sonra da dinleme ve konuşma faaliyeti şeklinde bir sıralama yapmak icap eder. Kaldı ki yabancı dil bilmek dinleme, konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinin tamamını birden bilmek demek değildir. Konuşmayı bildiği hâlde okuma ve yazma bilmeyen birinin nasıl kendi ana dilini bilmediği söylenemez ise, okuma ve yazma bildiği hâlde bir yabancı dili çok iyi konuşamayan birinin de o yabancı dili bilmediği öyle söylenemez. Çünkü Türkiye örneğinde olduğu gibi yabancı dil öğrenen Türk çocukları şayet birbirleriyle öğrendikleri yabancı dili konuşmayacaklarsa pratik konuşma dilini öğrenmenin hiçbir faydası yoktur. O hâlde konuşmadan ziyade okuma, yani tercüme öğretmek gerekir. Çünkü yabancı dil öğrenen bir kimse, eğer yabancı bir ülkede yaşamayacaksa veya tercümanlık yapmayacaksa, en rahat kitaplara ulaşabilir.

Yabancı Dil Öğretiminde Vasıta Olarak Gramer

Yabancı dil olarak gramer öğretimi büyük ölçüde ana dil olarak gramer öğretimine bağlıdır. Kendi ana dilinin gramerini öğrenmemiş veya öğretilmemiş bir kimseye yabancı dilin gramerini öğretmek zordur. Farber (1994:134), yabancı dil öğrenmek için insanın önce kendi ana dilini iyi bilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü kişi bir yabancı dili ancak kendi ana dili ölçüsünde öğrenebilir. Şayet bir yabancı dili kendi ana dilinden daha iyi öğrenmişse öğrendiği yabancı dili ana dili yerine geçer. Bunun için yabancı dil öğreniminde ana dili vasıta olarak kullanılmalıdır.

Gramer-tercüme metoduna göre yapılan yabancı dil öğretiminde ana dili ve yabancı dilin grameri birer vasıta olarak kullanılmaktadır. Türkçenin Fransızlara öğretimi amacıyla bir Türk dili gramer kitabı yazan Deny (1941: İH), bu kitabın "Ön Söz"ünde, yabancılara Türkçe öğretiminde Türkçenin gramerin yeri ve önemi konusunda şu açıklamayı yapmaktadır:

"Bu kitap, söylemesi bile lüzumsuz, bir hocanın takrir suretindeki tedrisleri yerini tutamaz, en iyi tesadüf hocası, yine elbette Boğaziçi'nin gelip gideni, veya İstanbul çarşısının sizi iltifatla karşılayan dükkâncısıdır.

Bununla beraber talebe kendisinden şunu saklamamak ki, Türkçeyi -hele bahis mevzuu yazı türkçesi olduğu zaman - ciddî surette öğrenmek oldukça çetindir; ve çok kere büyük bir tecrit hamlesi ister. Bunun için, böyle uzun bir el kitabının okunması ne kadar çetin görünürse görünsün, buna katlanması dahi kendisince zamandan bir tasarruf olacağına inanıyoruz."

Türkçeyi gramer vasıtasıyla öğrenmenin zamandan tasarruf sağlayacağına inanan Deny, Türkçenin gramerinin okunması hususunda ise Max Müller'in şu ifadelerine başvurur:

"Osmanlı Türklerinin söylediği lehçeye gelince, diyebiliriz ki, Türkçeyi söyleyip yazmak hususunda en ufak bir arzu beslenmemiş olsa da-

hi, bir Türkçe grameri okumak bile hakikî bir zevktir. Gramer sigalarını vücuda getiren hünerli tarz, bütün insıraf (déclinaison) ve tasrif (conjugaison) sistemlerinde hâkim olan kıyasılık hali, teşekküllerde baştan başa görülen... bir şeffaflık vaziyeti, lisanda tecelli eden, beşer zekâsının bu harikah kudretini hayrete düşürmekten hali kalamaz." (Müller, 1846'dan Deny, 1941: III)

Elöve ise, Deny'nin Müller'den naklettiği yukarıdaki ifadelere, bu ifadelerin yer aldığı eserin başka bir yerinde, onun Türkçenin gramerine hayranlığını belirttiği şu satırları ilâve etmektedir:

"İnsanın ancak en iptidaî ihtiyaçlarını anlatmaya yetecek kadar az miktarda köklerle, duyu ve düşüncenin en ince menevişlerini anlatabilen bir ifade aleti yapmak, manası belli belirsiz bir masterla sert bir emir maddesinden "vücubî ve inşaî" sigalar, "muzarî ve müstakbel" gibi zamanlar, çıkarmak, birbirine uymaz ses parçalarından her tarafı derli toplu, kaideli ve tamamiyle ahenkli bir fonetik sistemi yaratmak: işte insan zekâsının dilde işleyip meydana koyduğu eser budur. Dillerin bir çoğunda, bu iptidaî yaratış çığırından artık iz kalmamıştır... Halbuki, bunun aksine olarak, türkçenin gramerinde tamamiyle saf bir dil yapısı görüyoruz; bu öyle bir gramerdir ki, bir billur kovan içinde bal peteklerinin oluşunu nasıl seyredebilirsek, onda da düşüncenin iç oluşlarını öyle seyredebiliriz.

Yüksek bir şarkiyatçı âlim (orientaliste), Türk dili hakkında: - İnsan bu dilin yüce bir ilim akademiyası müzakerelerinden çıkmış olduğu zannına düşebilir, demişti." (Müller, 1846'dan Elöve, 1941: III)

Yabancı Türkologlardan Deny ve Müller'in de yukarıda belirttikleri gibi Türkçe dünyanın en kurallı dillerinden biridir. Yine yabancı Türkologlardan Bazin Türkçenin kurallılığı ile ilgili olarak, "bilgisayar programında düzenlenmiş kadar düzenli ve kurallı bir dil" açıklamasında bulunurken (Çotuksöken, 1991: 68; Vandewalle (1988: 62), Türkçedeki kurallar sisteminin işleyişini satranç oyununa benzetmektedir:

"Yıllar boyunca Türkçenin kurallar sisteminin işleyişini inceledikçe satranç oyununa olan yakınlığının hep daha çok farkına varıyorum. Satrançta kurallar mantıklı, basit ve az sayıda. Çok kısa bir zaman içerisinde öğrenilebilir. Yedi yaşındaki bir çocuk bile satranç oynamayı öğrenebilir. Temeldeki bu kolaylığa rağmen satranç oynayan kişi hayatı boyunca sıkılmaz. Oynama imkânları sınırsızdır. Dünya şampiyonluğunu kazanmak için olağanüstü yetenek ve beceri lazım. Bütün bu nedenlerle satranç oyununun ideal bir oyun olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durumun Türkçe'nin dilsel sisteminde bulunması da bence Türk dilinin en büyüleyici özelliğidir."

Kaya'ya (1994:11) göre ise, yabancıların, bilim akademikerince hazırlanmış kadar düzenli ve kurallı bir dil olan Türkçeyi Öğrenmeleri hiç de zor değildir ve Türkçenin öğrenilmesindeki kolaylık;

1. Gramerinin zorlaştırılmamış olmasından,
2. Harf-i tarif ve ön ek kullanamamasından,
3. Düzensiz çokluk şekillerinin olmamasından,
4. Düzensiz isim çekimlerinin olamamasından,
5. Düzensiz fiil çekimlerinin olmamasından kaynaklanmaktadır.

"Dil bizden çok akıllı, daha pek çok malûmatlı bir varlıktır, her dakika kulağımıza efsaneler fısıldar, destanlar okur, fakat biz bu eser ve vekayii anlamaktan uzağız. Bilmeyiz ki dilin de bir dili vardır. Dilcinin vazifesi bu (dilini dilini öğretmek) tir. Dil bize insanlığı büyüklüğü ve acizleriyle söyler, yalnız onunla konuşmasını bilmeliyiz." şeklinde düşünen ve grameri "dilini dili" olarak gören Dilemre (1939: LKIV) ise, ana dilini iyi bilmeyen bir kimsenin yabancı dil öğrenmesinin de mümkün olmadığı kanaatini taşımaktadır:

"Bir yabancı dili öğrenmek demek evvela o dil hangi tasavvuru hangi ses mürekkebine bağlıyor, onu öğrenmek ve sonra dizim mukavelesi-

ni anadilimizde carî olan mukavelât ile karşılaştırıp aradaki farkları elde etmekle olur. Kendi dilinin bütün tasavvuratına malik olmayan bir ferd yabancı dil yapamaz."

Banguoğlu'na (1995:19) göre pratik bir bilgi kolu olan gramer insana dilin doğru yazılıp okunması ve doğru konuşulması usullerini gösterir:

"Öğretimlik (classique) tarifine göre pratik bir bilgi kolu olan gramer bize bir dilin doğru yazılıp okunması ve doğru konuşulması usullerini gösterir. Dili iyi kullanma (bon usage) sanatını öğretir. Düşünce ve duyguları daha düzgün ve tam olarak anlamamıza ve anlatmamıza yardım eder. Gramer bilgisi sayesinde daha doğru, daha mükemmel düşünmeye de alışırız. Bu bilgi dil düzeninin koruyucuyudur."

Cemiloğlu'na (1990: 57) göre ise, Türk çocuklarının Türk dilini iyi kullanmaları için onlara Türkçenin gramerini iyi öğretmek gerekir. Bunun için de gramerin müstakil bir ders olarak okutulması teklifinde bulunan Cemiloğlu, orta öğretim okullarında gramerin müstakil bir ders olarak okutulmasını da eleştiri konusu yapar:

"Halbuki dili iyi kullanmanın temel şartlarından biri Türkçe gramere, sestem cümle bilgisine kadar tam hakim olmak, dilin yapısını, cümlelerin yapı ve anlam değerlerini iyi öğrenmeye bağlıdır. Bu açıdan ilgili okullarımızda, Dilbilgisi dersi müstakil ders haline getirilmeli, bu konuda yetkili ilim adamlarının hazırlayacağı bir program dahilinde ve dilimizi iyi kullanan şahsiyetlerin eserlerinden alınan seçme parçalardan hareketle bu ders öğrencilerimize lâyık şekilde öğretilmelidir."

Türkiye'de Türkçe öğretiminde dilbilimin yerini tespit etmeye çalıştığı bir çalışmada; "Herhangi bir dil öğretilcekse öncelikle o dile ilişkin açıklama ve kuralların düzenli bir biçimde belirlenmesi gerekmez mi?" sorusunu soran ve bu soruya cevap arayan Sezer (1990:40); ana dili öğretiminde dil bilgisinin yerini konu edindi-

ği bir başka çalışmasında ise Sezer (1994:113), hem ana dili hem de yabancı dil için gramer öğretiminin gerekliliği üzerinde ısrarla durur ve bu konuda sunduğu bir bildiriye kendi hayatından verdiği bir örnekle başlar:

"İki yıl önce, yabancı dil eğitimi konulu bir toplantıda, dilbilgisi öğretiminin gerekli olduğunu savunun bir bildiri sunmuştum. Doğrusu burada "savunma" sözcüğünün tam yerine oturduğunu söylemeliyim, çünkü toplantıda sunulan diğer bildirimlerde dilbilgisi öğretime ya hiç değinilmiyordu, ya da dilbilgisi öğretiminin gereksizliği, iki kere iki dört eder, türünden bir gerçekmiş gibi savunuluyordu.

Toplantıda bir bildiri sunan Amerikalı bir Bilkent Üniversitesi öğretim üyesi meslektaşım, panelde, benim "çağdışı" olmuş, "eski moda", "tutucu" bulduğu bildirim, sanıyorum, biraz da benim gibi "fosillere" esaslı bir ders vermek ve tarihten bütünüyle silmek üzere saldırdı.

Şimdi burada "Anadili Öğretiminde Dilbilgisinin Yeri" gibi başlığıyla bir bildiri sunduğumu duymuş olsa, sanıyorum, benim tedavi kabul etmez bir fosil olduğumu düşündü, öyle ya, yabancı dil eğitiminde dilbilgisinin yeri yokken, bir de anadili öğretime dilbilgisini sokmaya çalışmak iyiden iyiye "çağdışı" olmaktadır.

Sözünü etliğim Amerikalı meslektaşım, panelde, dilbilgisi öğretiminin gereksizliğini savunup benim tutucu görüşlerimi eleştirirken, doğrusu kendini biraz fazla kaptırdı. Kendi Özel yaşamından bile örnekler verdi. Kendi ifadesine göre, kendisi okulda dilbilgisi eğitimi denebilecek bir şeyle karşılaşmamıştı, ama bu onun İngilizce iletişim sağlamasını da iyi bir İngilizce öğretmeni olmasını da engellememişti. Hatta kendisi, kesme imi ile yazılan "it's" ile "its" sözcüğü arasındaki farkı, ancak Amerika'da beş yıl İngilizce öğretmenliği yaptıktan sonra, anlayabilmişti.

Ben sayın meslektaşım bizim öğrencilerimizin Amerika'da İngilizce öğretmenliği yapmadıklarını, ayrıca anadillerinin de İngilizce olma-

dığını anımsattım. Yine de bizim öğrencilerimizin zekâlarını göz önüne alarak, onların da, it's ile its arasındaki farkı 5 yıl içinde öğrenebileceklerini varsayabileceğimizi söyledim. Ne var ki insan ömrü yüz bin yıllarla ölçülmediğine göre bu hızla dil öğrenmenin biraz yavaş kalabileceğini belirttim."

Sezer'in de belirttiği gibi yabancı dil öğretiminde gramer öğretimi, öğretimin süresinin kısaltmasına hizmet ettiği için gereklidir. Ancak gramer öğretiminde ana dili öğretimi ile yabancı dil öğretimi arasında esaslı bir fark vardır. Ana dili öğretiminde gramer örnekten kurula doğru yapılması gerekirken, yabancı dil öğretiminde kuraldan örneğe doğru yapılması gerekmektedir. Yani ana dili olarak gramer öğretiminde tüme varım, yabancı dil olarak gramer öğretiminde tümenden gelim metodu uygulanmalıdır. Bu hususta yabancı dil öğretiminde ana dili öğretimini esas alan direkt metot, tüme varımı, gramer-tercüme metodu ise tümenden gelimi uygulamaktadır.

Schwenk (1993: 35), ana dili ve yabancı dil öğretiminde gramer konulu makalesinde, gramer öğretimini ana dili için gramer ve yabancı dil için gramer şeklinde iki kısımda ele alır ve bu ikisi arasındaki münasebeti Rus dil psikoloğu Wygolzki'nin şu şekilde formüle ettiğini belirtir: Ana dilde hareket aşağıdan yukarıya doğrudur. Yani pratikten düşünceye doğrudur. Yabancı dilde ise tam tersine yukarıdan aşağıya doğrudur .

Dili "bir avadanlık, bir alet takımı" şeklinde ele alan ve dil öğrenmeyi bir zanaatın öğrenilmesine benzeten Gemalmaz (1994: 79) da; ana dili ve yabancı dil açısından gramer öğrenimi arasındaki farka dikkat çeker ve konuyu tıpkı Wygolzki gibi değerlendirir:

"Bir avadanlık olarak ele aldığımız dilin de her ögesinin -bundan böyle dilin aletlerinden her birini öge olarak adlandıracağız- kendisine özgü bir yapısının ve kullanımının olması tabiidir. Bir dilin ögelerini kullanmayı, bir zanaatın aletlerini kullanmayı öğrendiğimiz gibi ya sınama yanılma

yoluyla ya da kullanım kılavuzunu -dilin gramerini- adım adım izleyerek öğreniriz. Bu yollardan ilkinde anadilimizi, ikincisine ise daha çok bir yabancı dili öğrenirken başvururuz; ve muhakkak bir çıraklık (öğrencilik) devresi geçiririz."

Ancak burada geçirilen çıraklık devresi ile ilgili olarak hatırlanması gereken bir husus vardır. Bu da ana dili ile yabancı dilin öğrenilme yaşdır. İnsan ana dilini birinci dil olarak öğrenir. Yani bebeklikten itibaren öğrenmeye başlar. Yabancı dili ise ikinci dil olarak, ana dilinden sonra öğrenmeye başlar. Bu durumda konuyu biri çocuklar ve diğeri yetişkinler açısından olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmek gerekir:

"Yabancı dilin öğretileceği insan çocuk değilse psikolojik bir problem ortaya çıkar. Çocuk anadilin yapısına endüksiyon yoluyla varır. Muhakemesi gelişmiş ve anadilini kazanmış olan yetişkin artık bu endüksiyon yolunu kullanmak için psikolojik bakımdan iyi bir süje değildir. Sabırsızdır bir defa, ikincisi çocuk gibi bihaber olarak endüksiyon yapma yoluna gidemez, çünkü bütün dillerin kendi anadili gibi bir kaideler sistemi olduğunu bilir. Ve derhal mantık yoluyla bu kaideyi öğrenmek ister." (Özakpınar, 1978:211)

Gramer, daha doğrusu pedagojik gramerin, gramer-tercüme metodu sayesinde önem kazandığını ve tarih boyunca gramer öğretimi ile yabancı dil öğretiminin tamamen aynı anlama geldiğini belirten Aydın'a (1996: 4) göre ise, gramer Öğretiminde hemen her dönemde hem tümünden gelim, hem de tüme varım metotları birlikte kullanılmıştır:

"Aslında dil öğretiminin her döneminde, hem tüm dengelim hem de tümevarım yönteminin her ikisinin birden yaşadığını, kimi zaman birinin, kimi zaman diğersinin daha etkin olduğunu görürüz. Ancak genel olarak tüm dengelim yöntemi, Orta Çağ ve XVIII. yüzyılda en çok ele alınan yöntemdi; tümevarım yöntemi ise, Rönesans sonrası ve yirminci yüzyılın başlarında en moda

yöntem olarak karşımıza çıkar."

Gramer öğretimini Türkçenin yabancılarla öğretimi açısından değerlendiren Tanış (1988: 40), gramer kurallarını yerli yerinde kullanmadan Türkçenin yabancı dil olarak öğrenilmiş sayılmayacağı ve dolayısıyla yabancılarla Türkçeyi öğretirken ilk plânda gramere yer verilmesinin gerekliliği üzerinde durduktan sonra şu hükmü vermektedir: "Türkçenin dil bilgisini, kurallarını gerektiği gibi öğretmeden kendisi de öğretilmez. Bu da apaçık bir gerçektir."

İnsanın ana dilini gramere ihtiyaç duymadan uzun bir süre içinde ezber, tekrar ve benzetme yoluyla öğrendiğini belirten Barın'a (1992: 88) göre ise, Türkçeyi yabancılarla kısa sürede öğretmek için gramer öğretimine ihtiyaç vardır:

"Yabancılarla Türkçenin Öğretilmesinde ise dil bilgisine ihtiyaç vardır. Çünkü, öğrenci ikinci dili öğrenmektedir ve ana dili ile Öğrendiği dili devamlı karşılaştırmaktadır. Zaman açısından da düşünüldüğünde, dil bilgisi öğretimine ihtiyaç olduğu ortadadır. Başka türlü de Türkçeyi kısa zamanda öğretmek zordur."

Zülfikar (1980: 8) da, yabancılar için, Türkçe gramerin iki önemli konusuna dikkat çeker:

"Türkçenin yabancılar için iki önemli konusu vardır. Birisi ses uyumları, ötekisi ekler ve köklerdir. Türkçe bitişken bir dildir. Kelimelerin kökleri değişmez. Kök üzerine çeşitli ekler gelir. İsim köklerine değişik anlamda kelime yapan isim yapım ekleri, hal ekleri, iyelik ekleri, isimden fiil türeten ekler eklenir. Fiile gelen ekler ise, fiil çekim ekleri, çatı ekleri ve fiilden isim türeten eklerdir. Yabancı öğrencilerin bu yüzden eklere büyük önem vermesi gerekir. Eklerin kelimeye eklenmesi belli kurallara bağlıdır.

Ünlü ve ünsüz uyumlarına gerekli önem verilmelidir. Ekler ve köklerin birleştirildiği anlarda, en önce akla gelen ünlü ve ünsüz uyumu olmalıdır. Ekler, köklere bağlı olarak ve uyum kurallarının gerektirdiği biçimde yan yana gelir."

"Türkçenin bütün temel kurallarını bilmeyen bir yabancıyı Türkçe bir cümle bile kurması mümkün değildir. Çünkü bir Türkçe cümlede Türkçenin bütün kurallarını bulmak kabildir." görüşünü savunan ve bu temel kurallar iyice işlenip hazmedildikten sonra, bundan sonraki hedeflere ulaşmak, büyük emek ve zaman harcanmasını gerektirmeden başarılacağı kanaatini taşıyan Jansky (1986: IX) ise, "Lehrbuch der Türkischen Sprache" adlı ders kitabının bu prensipler göz önünde tutularak yazıldığını belirtmektedir:

"Aşağıda takdim edilen ders kitabının plânı bu prensiplere uyar. Kitaptan Türkçe okumaya, yazmaya ve konuşmaya başlanılmadan Önce, herkesin kayıtsız şartsız bilmesi gereken şeylerin daha çoğunu ihtiva etmesi beklenmemelidir ve zaten ihtiva etmemesi de gerekir. Kim bu kitabın konusunu hakikaten etraflı olarak baştan sona kadar tetkik eder ve hazmederse, kitap, ona çok büyük bir zaman israfı olmaksızın, zahmetsiz erişilmesi güç amaçlara ulaşmasında gerçek başarıyı verebilmelidir.

Yukarıdaki kısa fikir ve mütalâa beyanları, bizim ders kitabımızın pratik amaçlara hizmet etmesi gerektiğini göstermiştir. Kitabın bütün muhtevası bu amaçlara yöneltilmiştir. Bazı problemler hakkındaki ilmî tartışmalarda kavgaya tutuşma iştah açıcı olabilir; ancak az önce tarif edilen kitabın gayesi göz önünde tutularak bundan feragat ediliyor.

Bu ders kitabının Almanca konuşulan yerlerin sınırları içinde ve belki de dışında Türkçe öğrenimine faydası dokunur ve bu konuda kabul görürse, kitap amacına ulaşmış olur ve yapılan çalışmalarımız ve kitabın tanziminde ve ilâve yüklerin aşılmasında gösterdiğimiz fedakârlıklar boşa gitmemiş sayılır."

Görüldüğü gibi ister yabancı dil ister ana dili olarak dil öğretimi yapılacak olsun, dil öğretiminde gramer önemli bir vasıttır. Çünkü bir dili öğretmek için o dili konuşan milletin kendi ana dilinden ve onun gramerinden daha iyi bir vasıta bulmak mümkün değildir. O hâlde herhangi bir

dili ve dolayısıyla Türkçeyi, yetişkin yabancılarla, her türlü öğretimin temelini teşkil eden alıştırmalara gereken önemi vermek şartıyla, direkt/evrensel bir metotla öğretmek yerine gramer-tercüme metoduna göre öğretmek daha uygun bir yoldur.

SONUÇ

Bir dilin yabancı dil olarak öğrenimi ve öğretimi öncelikle o dili yabancı dil olarak öğrenmek ve öğretmek isteyen yabancıların işidir. Hâl böyle olunca, bir yabancı dili, o dili ana dili olarak bilenler değil, yabancı dil olarak öğrenenlerin daha iyi öğreteceği düşüncesi ister istemez kendini göstermektedir. Yabancılarla Türkçe öğretimi konusunda yapılan bu çalışma, böyle bir amaç doğrultusunda ortaya çıkmamış olmakla beraber, bu düşüncenin hiç de hafife alınır bir yanı olmadığı araştırma sırasında ortaya çıkmıştır.

Yabancılar Türkçe öğretiminde daha ziyade gramer-tercüme metodunu tercih etmişlerdir. Esasen yabancılar, özellikle Türkoloji sahasında, en azından orta öğrenim görmüş yetişkinleri hedef aldıkları için, Türkçe öğretiminde gramer-tercüme metodunu en uygun metot olarak görmüşlerdir. Bunda pek haksız da sayılmazlar. Zira gramer-tercüme metodu ancak yetişkinlere ve o da kendi ana dillerini çok iyi bilen yetişkinlere uygun bir metottur. Zaten direkt metodun uygulandığı yabancı dil öğretiminde de artık gramer ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Bu da metotların birbirlerinden bütünüyle farklı olmadıkları göstermektedir.

Esas itibarıyla, hiçbir metot hemen her yaş grubuna olduğu gibi uygulanamaz. Henüz kendi ana dilini doğru dürüst öğrenmemiş çocuk yaştaakilere gramer-tercüme metoduyla dil öğretimi yapılamayacağı gibi, yetişkinlere de çocuklar için geçerli olan direkt metotla öğretim yapılması eğitimde seviye anlayışına tamamen ters bir uygulamadır.

KAYNAKLAR

- AYDIN, Özgür (1996), **Yabancı Dil Olarak Türkçe Dilbilgisi Öğretimi**, Ankara, 106 s.
- BACON, Elizabeth E. (1965) **Esir Ortaasya**. Çev. Tansu SAY, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 229 s.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 628 s.
- BARIN, Erol (1992), Yabancılar Türkçenin Öğretiminde Bir Metod Denemesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- BAŞKAN, Özcan (1983), "Dil Kullanımında "Verimlilik" Açısından Tikel Türkçe", **Türk Dili**, S. 379-380, s. 136445.
- BAŞKAN, Özcan (1994), "Türkiye'de Yabancı Dil Öğretimi", **Dil Dergisi**, S. 22, s. 39-46.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Yayınları, C. II, İstanbul.
- CEMAL, Ahmet (1978), "Öğretimde Amaç ve Araç Olarak Çeviri", **Türk Dili**, S. 322, s. 45-49.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1990), "Orta Öğretimdeki Türkçe-Edebiyat Dersleri ve Düşündürdükleri", **Millî Eğitim Dergisi**, S. 104, s. 56-58.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (1991), "Dr. Sermet Sami Uysal ile Söyleşi: Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi", **Dil Dergisi**, S. 3, s. 65-69.
- DEMİRCAN, Ömer (1988), **Türkiye'de Yabancı Dil**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 203 s.
- DEMİRCAN, Ömer (1983), "Sözcük Öğretimi ve Türkçe-İngilizce Sözcük Yapım Türleri Üzerine Bir Karşılaştırma", **Türk Dili**, S. 379-380, s. 146-159.
- DENY, Jean (1941), **Türk Dili Grameri (Osmanii Lehçesi)**. Çev. Ali Ulvi ELÖVE, Maarif Matbaası, İstanbul, 1142 s.
- DİLAÇAR, A. (1968), **Dil, Diller, Dillilik**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİLEMRE, Ali Saim (1939), **Genel Dil Bilgisi I**, Devlet Basımevi, İstanbul, 505 s.
- DUMAN, Hasan (1983), **Türk Cumhuriyetleriyle Kültürel İşbirliği**, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 58 s.
- ELÖVE, Ali Ulvi (1941), "Ön Söz", Max MÜLLER, "La Science du Langage", Paris, 1846'dan naklen Jean DENY, **Türk Dili Grameri (Osmanii Lehçesi)**. Çev. Ali Ulvi ELÖVE, Maarif Matbaası, İstanbul, 1142 s.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1983); "Türkoloji'nin Doğuşu, Gelişmesi ve Türkoloji Kongreleri", **Töre Dergisi**, s. 40-45.
- EYÜBOĞLU, Salahattin (1982), "Yabancı Dil ve Kültür", **Ülkü Seçmeler (1933-1941)**. Haz. Zerrin BAYRAKTAR, C. ALPAR, Ankara, s. 307-310.
- FARBER, Barry (1994), **Yabancı Dil Öğrenme Yöntemleri**. Çev. Cem ŞEN, İstanbul.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1994), "Türkçenin Dünyü, Bugünü ve Yarını", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.1, Erzurum, s. 79-88.
- JANSKY, Herbert (1962) "War das Hochosmanische eine archaisierende Sprache?", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, S. 58, s. 134-164.
- JANSKY, Herbert (1986), **Lehrbuch der Türkischen Sprache**, Wiesbaden, 222 s.
- JYRKANKALLIO, P. (1992), "Günümüzdeki Türk Kavimlerine Umumî Bir Bakış", **Türk Lehçeleri ve Edebiyatları**, Çev. Ke-

- mal AYTAÇ, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 9-40.
- KAYA, Zeki (1994), **İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi**. Ankara, 171 s.
- KOCAMAN, Ahmet (1983), "Yabancı Dil Öğretiminde Yeni Yönelimler", **Türk Dili**, S. 379-380 s. 118-122.
- KÖKSOY, Mümin (1999), "Uluslararası Bilimsel Dergiler ve Bilig", **Bilig** (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), S. 8, s. 1-11.
- ÖZAKPINAR, Y. (1977), "Çeviri Sorunları", **Dilbilim II**, İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü Dergisi, s. 197-213.
- ÖZCAN, Barış (1997), "Dilin Hikâyesi", **Aksiyon Dergisi**, S. 158, s. 50-51.
- ÖZKAN, Aydanur (1994), "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ad Durum Eklerinin Öğretilmesiyle İlgili Kimi Görüşler", **Dil Dergisi**, S. 17, s. 40-52.
- ÖZÖNDER BARUTÇU, E Sema (1996), **Ali Şir Nevayî, Muhâkemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi**, Ankara, 244+XVI s.
- POLVAN, Nurettin (1952), **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 243 s.
- SAİD, Edward (1982), **Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu**, Çev. Nezh UZEL, Pınar Yayınları, İstanbul, 528 s.
- SARIER, Rengin Ufuk (1969), "Çağımızda Dil Öğretiminde Yenilikler Linguistik Metod", **Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 2, s. 55-61.
- SAYILI Aydın (1994), "Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, Ankara, s. 325-590.
- SCHWENK, Helga (1993), "Ana Dili ve Yabancı Dil Öğretiminde Dilbilgisi", **Dil Dergisi**, S. 13, s. 33-39.
- SEZER, Ayhan (1994), "Anadili Öğretiminde Dilbilgisinin Yeri", **Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü**, Ankara, s. 113-128.
- SEZER, Ayhan (1994), "Türkçe Öğretiminde Dilbilimin Yeri" **Dilbilim Yazıları**, Derleyenler: Ayhan SEZER, Sabri KOÇ, USEM Yayınları, Ankara, s. 39-50.
- SUNEL, A. Hamit (1989), "Yabancı Dil Öğretimde Metot Sorunu", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 4 s. 137-143.
- TANIŞ, Asım (1988), "Türkçenin Yabancılar Öğretiminde Bir Yöntem Denemesi", **Dünyada Türkçe Öğretimi**, S. 1, s. 39-54.
- TURAL, Sadık (1995), "Edebiyat Biliminin Yöntemleri Veya Daha Aydınlik Bir Yol", MAREN-GRİSEBACH, Manon, **Edebiyat Biliminin Yöntemleri**, Çev. Arif Ünal, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, s. I-X.
- VANDEWALLE, Johan (1992), "Orta Asya Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin Arasındaki Farklar Üzerine", **Dil Dergisi**, S. 5, s. 15-19.
- VANDEWALLE, Johan (1988), "Avrupalılara Türkçe Öğretiminde Transformasyonel Bir Metot" **Dünyada Türkçe Öğretimi Dergisi**, S. 1, s. 55-62.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1980), **Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi**. Ankara Üniversitesi Türkçe Kursu Yayınları: IV, Ankara, 305 s.

TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE AND GRAMMAR TRANSLATION METHOD

Assis. Prof. Dr. M. Sani ÂDIGÜZEL

Abant izzet Baysal Unîversity, Faculty of Education

ABSTRACT

Over 3000 languages are spoken in the world. Along with all its dialects, Turkish ranks among the first most widely spoken three or so languages. Being second only to English among the other languages in terms of area of commonness, Turkish is a leading spoken and written form of language which foreigners, as in the past, take increasingly more interest in, owing to its 1500-year continuous and comprehensive history.

The method employed by foreigners in learning and teaching Turkish has been Grammar Translation Method. This method, by virtue of its nature, involves a standard learners lot with the same mother tongue. As a natural result of this, studies based on Grammar Translation Method are named after the nation or country which the target lot on whom this method is employed belong to: Teaching Turkish to the Germans, Teaching German to the Turks, Teaching Turkish to the Australians etc. Nevertheless, the same is not true for the Direct Method, naturally directed towards teaching a heterogeneous group of learners, with different native languages. Thus it can be concluded that the efficient method for a linguistically homogenous group is Grammar Translation Method and the suitable one for a heterogeneous one is Direct Method.

In selecting a method, the teacher is also the determinant, as is the case with the learners group. Proper employment of Grammar Translation Method requires not only a standard learners lot but also a standard type of teachers. In the present study it is suggested that in teaching Turkish as a foreign language at the adult level, the most efficient method is Grammar Translation Method, if supported with adequate reinforcement drills.

Key Words:

Turkish, Grammar, Translation, Teaching Turkish, Turkish as a Foreign Language, Teaching Turkish to Foreigners, Methods of Foreign Language Instruction, Grammar Translation Method.

ПРЕПОДАВАНИЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАНЦАМ И МЕТОД ГРАММАТИКА-ПЕРЕВОД

Доц. Др. М. Сани АДЫГЮЗЕЛЬ
Университет им. Абант Изет Байсала
Педагогический факультет

РЕЗЮМЕ

В мире существует более 3000 языков. Тюркский язык вместе со всеми своими ответвлениями является одним из 3-5 самых распространенных языков мира. Среди мировых языков тюркский является вторым по географическому распространению после английского. Тюркский язык с 1500-летней непрерывной историей и богатой библиотекой, как и в прошлом, является одним из письменных и устных языков, к которому иностранцы испытывают постоянно возрастающий интерес.

Основным методом в обучении иностранцев турецкому был метод грамматика-перевод. В соответствии со своей природой метод грамматика-перевод направлен на стандартную группу студентов с одним родным языком. В результате, работы по методу грамматика-перевод называются по имени страны или нации обучаемой группы: например, обучение немцев турецкому, обучение турков немецкому, обучение австралийцев турецкому. Но в отношении обучаемой группы с различными родными языками, где используется прямой метод, это не подходит. В таком случае можно утверждать, что для стандартной группы студентов более подходящим является метод грамматика-перевод, а для нестандартной группы студентов – прямой метод.

При выборе метода наряду с позицией студентов важна и позиция преподавателя. Для применения метода грамматика-перевод необходимы не только стандартные группы, но и стандартные преподаватели. В этой работе утверждается, что при достаточной поддержке упражнениями в преподавании турецкого взрослым иностранцам самым подходящим является метод грамматика-перевод.

Ключевые Слова:

Турецкий, Грамматика, Перевод, Преподавание турецкого,
Турецкий язык как иностранный, Обучение турецкого
иностранцам, Методы преподавания иностранного языка, Метод
грамматика-перевод

ESKİ MERV ÇEVRESİNE KÜLTÜR FELSEFESİ AÇISINDAN BAKIŞ

Dr. Güçmurat SOLTANMURADOV

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Tarih içerisinde "Mauru", "Marguş", "Margiana", "Margiana Aleksand-riyass", "Margaba", "Maru" gibi isimlerle anılmış olan Merv, çeşitli dini inançları bir arada bulunduran coğrafi bölge olarak tanınmıştır. Burada ateşperest, budist, hristiyan ve manici inançlar geniş ölçüde tutunmuştur.

Türklerin de külüyatlı bir miktarda hayat sürdürdüğü Merv, çağına damgasını vurmuş bilgeleri ve kütüphaneleri ile ün kazanmıştır. Bağdat'ın kültür merkezi haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu coğrafi bölgede "yeşermiş ve çiçek açmış bilgi" 12. yy.daki çeviri faaliyeti ile Batı'ya intikal etmiş ve modern bilimin doğuşunda dolaylı, ama faal bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kültür, Hikmet, Bilim, Felsefe, Dil.

GİRİŞ

Bugünkü Türkmenistan'ın toprakları içerisinde yer alan Merv şehri, tarihte en gelişmiş kültür merkezlerinden biri olarak tanınmaktadır. Onun tarihi hakkında birçok bilimsel araştırmalar yapılmış olsa bile, bugün tam olarak bilinmemektedir diyebileceğimiz ölçüden uzaktır. Günümüzde Merv'in 2500. yılı kutlama hazırlıklarının sürdürülmesine rağmen, bu tarih hâlâ tartışılmaktadır (*Bayramshadov, 1995*).

Merv, çeşitli tarihî devirlerde, Ahamenitlerin, Seievkitlerin, Arşakitlerin, Sasanilerin, Heftalitlerin, Arapların, Tahinlerin, Samânîlerin, Selçukluların, Harezmsahlara, Moğolların, Timurîlerin egemenliği altında bulunmuştur. 16.-18. yüzyıllarda kendi devletlerini kuramadıklarından dolayı, Türkmenler, komşu derebeylik devletleri içerisinde parçalanmış durumda hayat sürdürmüştür (*Atamammedov 1978*), Türkmenistan'daki öteki şehirler gibi, Merv de komşu derebeylik devletleri içerisine girmiştir. 1884 yılında Merv bölgesi Rusya imparatorluğuna katılmıştır. Merv, Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla yerine kurulan SSCB'ye girmiş, Türkmenistan Cumhuriyeti'nin içinde bir il olarak yer almıştır. Günümüzde Merv, Cumhurbaşkanımız Saparmırat Türkmenbaşı'nın başkanlığında 27.10.1991 tarihinde bağımsızlığını, 12.12.1995 tarihinde tarafsızlığını elde etmiş Türkmenistan devletinin bir ilidir ve Marı olarak adlandırılmaktadır.

DÜNYA KÜLTÜR TARİHİNDE MERV'İN YERİ

Merv hakkında en eski bilgiler Çin, İran ve Arap kaynaklarına dayanmaktadır. Ayrıca, Strabon'un ve Ptolomaios'un "Coğrafya" kitaplarında da eski Merv'den söz edilmektedir. Ama, bu kaynaklarda konuya daha çok tarihî ve coğrafi açıdan bakılmaktadır.

Merv üzerine yapılan son araştırmalar ise genellikle tarih, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık tarihi, çok az sayıda da olsa, kültür tarihi yönünde yoğunlaşmıştır. Halbuki, eski Merv ve onun medeniyeti felsefe konusu olarak ele alınıp kültür felsefesi açısından incelenmiş değildir.

Medeniyet kavramı konumuzun ana kavramını teşkil ettiğinden, ilk önce, medeniyetin ne olduğunu belirtelim. Acaba, medeniyet nedir? Kültür nedir? Medeniyet ve kültür aynı şeyler midir? Yoksa farklı şeyler midir?

Genel olarak ele aldığımızda medeniyet, insanın kalıtımıyla getirmeyip, doğaya sonradan kattığı ürünlerin tümüne verilen addır. Bu, medeniyetin altında herhangi bir gizli ideoloji bulundurmayan, herkes tarafından kabul edilen tanımdır. Medeniyet de maddî ve manevî olarak ikiye ayrılmaktadır. Maddî medeniyet, insanın maddî alandaki başarılarıdır. Manevî medeniyet ise, insanın manevî faaliyetleridir. Yani kültürdür. Kültürün bilim, felsefe ve teknolojinin etkisi altında kalan kesimi ise, entelektüel kültürdür. Demek ki felsefe, yani, bilgelik sevgisi, kültürün entelektüel kesimi içerisinde yer almaktadır. O halde felsefe nedir?

Günümüzde felsefenin yüzlerce diyebileceğimiz tanımı yapılmış olmasına rağmen, onun herkes tarafından kabul edilmiş tanımı bulunmamaktadır. Ama genel olarak onun Varlık, Bilgi ve Değer üzerine sistemli ve bütüncül bilgi elde etme çabası olduğu bilinmektedir. O halde kültür felsefesi nedir? Kültür felsefesi de kültür üzerine yapılmış felsefedir.

19. yüzyıl sonuna kadar bazı Batılı bilginler Horasan'ın (Merv de bu bölge içerisinde yer alır) ve Mâverâünnehr'in Selçuklular ile Türkleştiğini ileri sürmektedirler. Bu hatalı bir görüştür. Çünkü, bunu kabul etmek Ortaçağ İslâm dünyasına eski Türklerin katkılarını ortadan kaldırmaktadır. Bu bölgeden çıkmış ve Ortaçağ İslâm dünyası kültürüne kalburüstü katkıda bulunmuş Farabî, Beyrunî, Harezmî, İbn Sinâ gibi Türk bil-

ginlerini, başka bir millete mâl etmektir. Halbuki, Horasan ve Maverâünnehr'de Selçuklulardan önceki çağlarda da külliyetli miktarda Türk nüfusu bulunmuştur. Bunlar Arap istilâsından önce buralarda bulunduğu gibi, Arap istilâsından sonra da burada yaşamaya devam etmişlerdir (*Frye RichardN., Sayılı A. 1946*).

Merv, tarihin çeşitli devirlerinde, çeşitli isimler ile anılmıştır. Avesta ve Ahemenit taş yazıtlarında "Mauru", Behistûn yazısında "Marguş", İskender'in istilâsından sonra "Margiana" yahut "Margiana Aleksandriyası", Parfiya devleti zamanında "Margaba", Ortaçağ coğrafyacılarının çalışmalarında "Mauru", Arap istilâsı devrinde ise daha çok "Merv" ismi kullanılmıştır (*Sokanmuradov G. 1997*).

Ortaçağ yazarları Merv'i "Çarlar'ın kalbi", "Horasan'daki tüm şehirlerin anası", "Dünya'nın dayanmakta olduğu şehir" olarak tarif etmişlerdir. Gerçekten de, eski Merv Medeniyeti Çağı'nı Öteki medeniyetler ile mukayese edebilen kimseyi böyle bir hüküm vermeye zorlamaktadır.

Dünyanın en zengin ülkelerinden biri sayılan Merv, çeşitli dinî inançları bir arada bulduran coğrafi bölge olarak da tanınmaktadır. Burada Ateşperest, budist, hristiyan ve Manici inançlar, geniş ölçüde, tutunmuştur. Ateşperestlik dini esasen Parfiya ve Sâsânî'ler devleti zamanında büyük itibar kazanmıştır. Ayrıca, Parfiya Devleti devrinde, hükümdarın devlet işleri yanında yüksek ruhban görevini de üstlenmiş olduğu da bilinmektedir. Tarihî kaynaklarda ateşperest dininin vatani olarak İran'a işaret edilmektedir. Halbuki son arkeolojik araştırmalar, bunun Margiana olabileceğine dair hüküm vermeye imkân sağlamıştır. Prof. V. İ. Sarianidi Marguş'ta bulunmuş Zerdüş't heykeline dayanarak, bu bölgenin ateşperestliğin vatani kabul edilebileceği tezini ileri sürmüştür. Bugün böyle bir hükmün doğru olduğu tam olarak İspat edilememiş olsa bile, onun tamamen yanlış olduğu da söylene-

mez. Çünkü tarih içerisinde bütün kültürlerin kaynaştığı bu Horasan bölgesi şehrinde her tür yeni inancın yahut görüşün vücuda gelmesi için elverişli şartlar mevcuttur.

Günümüzde "Erk Kale", "Kâfir Kale", "Sultan Kale", "Şehriyâr Kale", "İskender Kale" "Şayım Kale" gibi eski ve, "Abdullah Han", "Bayramalı Han" gibi yeni Merv kalelerine bakıldığında o, ister istemez, insanî mucizeler ile dolu tarihin derinliklerine götürmektedir; ona ilham vermektedir. A. Ahmedov'a göre, ünlü Türkmen mutasavvıfı ve şairi Magtımguşi da:

"Şeyh' edelim bu cihanı

Cihanda neler görünür

İskender Cemşit kurduran

Büyük binalar görünür."

gibi mısralarını, her halde, eski Merv kalelerinden ilham alarak yazmış olmalıdır. Gerçekten de bu dev boyutlu anıtı ziyaret edip de hayran kalmamak imkânsızdır. Fransız arkeoloğu Profesör Paul Bernard, bu dev boyutlu kaleler karşısında dehşete düşmüş olanlardan biridir. Kalenin üstüne çıkıp etrafını gözlemleyen Profesör Paul Bernard ıslık çalarak "muazzam" demekten kendini alamamıştır. Tarihin çeşitli çağlarında hüküm sürmüş devletlere, şehir merkezi hizmetini veren bu kalelere felsefî bir bakış ile yönelindiğinde bu, insan zihninde, çağının medeniyetini yansıtan çağrışımlar uyandırmaktadır. İnsanı o çağın medeniyetinin derinliğine götürmekte; Batı ve Doğu medeniyetinden üstâdâne bir şekilde yararlanarak yapılmış sentezler ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Biz, tarihin çeşitli devirlerinde mevcudiyetini sürdürmüş kültür merkezlerinin, örneğin: Mezopotamya, Yunanistan, İskenderiye vs.nin parlak çağını yaşamasında, kültür merkezi haline dönüşmesinde, bir takım siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel şartların etkili olduğunun bilincindeyiz. Aynı durum Merv için de geçerlidir. Merv'in kültür merkezi haline dönüşmesinde, özellikle, "Büyük İpek Yolu" etkili olmuştur. Bu

yolun Merv üzerinden geçmesi, Batı kültürünün ve diğer komşu halkların kültürlerinin Merv'de tanınmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca, sekizinci yüzyılda, Yunan ve Hint dillerinde yazılan bilim, felsefe ve tıp kitaplarının Arapça'ya kazandırılması da buna sağlam bir zemin hazırlamıştır.

Devletler arasında, kültürün sıkı bir temas halinde bulunması, kültürün, özellikle onun entelektüel kesiminin gelişmesinde mühim rol oynamıştır. İnsanlık tarihinin entelektüel alandaki her bir katkı, kendinden önceki kültür birikiminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Antik çağın en gelişmiş uygarlığı olan Eski Yunan kültüründe Mısır, Mezopotamya, özellikle Sümer kültürü köküne dayanarak yeşermiş bir kültür olduğu bilinmektedir. Bu konuda birtakım araştırmalar yapılmıştır.

Sümerliler M. Ö. 4000-3500 yıllarında Dicle ve Fırat nehrinin Basra Körfezine yakın tarafında yaşamış ve yazıyı icat etmiş olan halktır. Tarih, yazı ile başlar; o halde Sümerliler, tarihin başlangıcında yer almakta ve dünya kültürüne tapınak, şiir, destan, öykü, atasözü, kanun, okul, matematik, astronomi, ticaret, müzik, resim, heykel vs. kültür yüce değerlerini katmakta muvaffak olmaktadırlar (*Kramer, S. N. 1990*).

Günümüzde Sümer-Türk halkları akrabalığından da söz edilmektedir. Sümerli dilinin Türkçe ile akrabalığına ilk kez Fritz Hommel dikkat çekmiştir. O, Türkçe ile Sümerli dilinde müşterek olan 350 kadar kelime tespit etmeye muvaffak olmuştur. Çekoslovak bilim adamı, Vedalar öncesi hiyeroglif yazısı uzmanı B. Hrozny bu konudaki yüz yıllık arkeolojik araştırmaları sonuçlandıran birer kültür açıklama modeli bile geliştirmiştir. Ona göre: İnsanlık kültürü Tibet-Altay-Hazar üçgeninden çıkıp dünyaya yayılmıştır. Altaylar'dan kopup gelen Sümerliler Hazar denizinin kuzeyinden veya güneyinden geçip Mezopotamya'ya ulaşmıştır. Onların Mezopotamya'da yakmış olduğu kültür ateşinin ışıkları M. Ö. 1000'de Çin'e, M. Ö. 2000'de

Grit'e, M. Ö. 3000'de Mısır'a ve Hind'e yayılmıştır. Sümerlilerin dili Türk dili ile akrabadır. Sümerlilerin dili ile Türklerin dilinde müşterek olan ve vurgulanmaya değer olan kelime "Dingir" kelimesidir.

"*Tarih Sümer'de Başlar*" adlı ünlü eserin yazarı S. N. Kramer de: Türk dili ile Sümerli dili arasındaki akrabalığa "mümkün değildir" diyemeyiz ifadesini kullanmıştır.

B. Landsberger, K. Balkan, E. Esin, S. P. Tolstov, T. A. Trofimova, V. Hatipoğlu, O. N. Tuna, A. Sayılı, M. T. Küyel gibi bilimlerin de, kendi çalışmalarında, Sümer-Türk halkları arasındaki benzerliklere dikkat çektiği bilinmektedir.

Varsayımlar, bilimsel araştırma binasının iskeleleri olduğu halde, varsayımlar öngörmekten biraz çekinen bir kısım dilciler ve tarihçiler, Türk dilini ve tarihini, Orhun anıtları (M. S. 8 yy) ile başlatmak istemişlerdir. Chicago Üniversitesinden M. Springling'e, Amerika'da, lisansüstü öğretiminde, Orhun anıtlarını incelerken, öğrencilerinin Bilge Tonyukuk'un yazıtı hakkında sormuş oldukları şu soru manidardır: "Bu düzeyde bir yapıta, bu sanatsal inceliğe, böylesine açık ve güzel ifade biçimine başka bir eserde rastlamış mıydınız?" dendiğinde bilgin dilci, "Hayır rastlamadım" şeklinde cevap vermiştir. Böyle bir üstün seviyeye ulaşan dilin bu duruma gelmesi için, yüzyıllarca işlenmiş olması uzman dilciler tarafından tasdik edilmiştir. Gerçekten de Orhun Anıtlarındaki "Bilge Kağan'ın:" Türk Oğuz Beyleri, milleti, üstte gök basmasa, alta yer delinmese Türk milleti ilini, töreni kim bozabilecekti?" (*Ergin, 1995*) biçimindeki derin felsefi düşüncenin bilinçli bir biçimde kavranılarak dile getirilmesi için, uzun bir tarih süre geçmesinin zarureti açıkça ortadadır.

Dil sorunu yüzyılımız felsefesinin en önde gelen sorunudur. Dil, bir kültür taşıma aracıdır. Kültür taşıma aracı olarak dil birdir. Ama taşıdıkları anlama göre diller farklıdır. Dile yüklenen anlam, uygarlık ortamına ve kültür çevresi-

ne bağlıdır. Yani, dil, bulunduğu uygarlık ortamı ve kültür çevresinde ne tür anlamlar ve kültür değerleri varsa, işte onu taşımaktadır; ona göre anlam kazanmaktadır. Gerçekten de dil, bir milletin medeniyet derecesini gösteren en iyi araçtır. Dil bir milletin mânevî gücünün eseridir. Onun ruhunun dış görünüşüdür. Dil felsefesinin kurucusu ünlü Alman dil bilimcisi Wilhelm von Humboldt bu gerçeği: "Dil bir milletin ruhu, ruhu da dilidir" (*Akarsu, 1995*) diye açıklamıştır. Demek ki, bir milletin kültürü onun dilinde yaşamakta ve nesilden nesile, ancak dil aracılığı ile aktarılabilir. Dilin ifade gücü de o milletin kültür seviyesi ile orantılıdır. Bu durumun bilincinde olan bazı Batılı araştırmacılar yüksek kültürün ancak bükümlü dille yaratılabileceği fikrini ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, kökü Sanskrit, gövdesi Eski Yunan ve Latin dili, dalları ise modern Avrupa dilleri, yan dalı da Pehlevî ve Fars dili olan bir kültür ağacı modelini de benimsemişlerdir. Onlara göre kültür ve uygarlık yüce değerleri, bu ağacın kökünde, gövdesinde ve dallarında aranmalıdır. O halde eklemeli ve tek heceli dillerin durumu ne olacaktır? Bu durum karşısında Profesör N. S. Kramer'in hayatı boyunca ortaya koymuş olduğu ürün, yapmış olduğu katkı, isterse bir "Tevrat arkeolojisi yapmak" olsun, eklemeli dili (Türk halklarının konuştuğu dil grubu) olan Sümerli kültürü, işte bu ağacın kökünde yerleştirmek olmuştur (*Küyel 1987*).

Türk dilinin menşei, literatürde dinî bir coşku ve duygu içerisinde de olsa, Âdem ile Havva'nın Cennet'ten kovuluşundan daha eskilere götürülmüş olduğu görülmektedir. Bu duyguyu duymuş, bu coşkuyla coşmuş Alâattin Gaybî'dir. Gaybî, Yunus Emre'nin izinden yürümüş olan Kaygusuz Abdal'dır. Ona göre Tanrı, Âdem'in cennetten çıkmasını emretmiş: "Ya Cebraîl! Git Âdeme söyle! Cennetten çıksın." demiştir. Ama Âdem cennette kalmak umuduyla biraz oyalanmıştır. Bu sefer Tanrı, "Ya Cebraîl! Git, Âdem'e 'Türkî dilince söyle, durmasın Cennet'i en kısa

zamanda terketsin" demiş. Demek ki Kaygusuza göre Tanrı, ilk insanın, Âdem'in Türkçe konuştuğunu, Türkçeden anladığını bilmektedir. Burada Türk dilinin eskiliği, neredeyse yaratılışa kadar geri götürülmek istenmiştir. Dilin menşeiini araştıran bilginler, dilin Tanrı bağış olduğu hususundaki görüşün varlığından haberdardır. Ama, Kaygusuz, bu düşüncenin tâ köklerine inmiştir. Bağışlanan dilin Türkçe olduğu görüşünü ileri sürmüştür." (*Küyel 1991a*).

Atalarımızın, en eski çağlarda Sibirya'da, Yenisey ve İrtiş ırmakları arasında yaşadığı ileri sürülmektedir. Kaynaklara göre, M. Ö. 2000-1200 yıllarına ait Afanasyeva ve Andronova kültürü bu eski Türkler tarafından meydana getirilmiştir (*Esin 1978*). Bu kültürün Anau kültürü ile benzerliği üzerinde durulmuştur. Türkmenistan'da Aşgabat'ın yanındaki Anau harabelerinde yapılan arkeolojik kazılarda, burada M. Ö. 4500, diğer bir tahmine göre M. Ö. 9000 yıllarında yaşamış olan bir medeniyet meydana çıkarılmıştır. Burası, o devirlerdeki Ön Asya'da (Sümer ve Sus), Güney Asya'da (Hindistan'da Sind nehri havzasında Mahenjo-Daro ve Harappa harabelerinde), Uzak Doğu'da (Çin'de Yong Shao'da ve Mançuri'de), eserleri keşfolunan medeniyetler arasında bir vasıta yahut onların bir başlangıç merkezi olmuştur (*Togan 1970*). Anau'un merkez olduğu fikrini Pumpelli ve Toung Dekien ileri sürmüştür. Anau'da Türkmen el işlerinde görülen zinetlerle, müşterek hatlara malik seramikler, aşağısı kırmızı yukarısı beyaz ve üzerinde beyaz çizgiler olan Afanasyeva ve Andronova kültürüne benzer çömlek ve vazolar bulunmuştur. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan Anau medeniyetini yaşatan kavmin milliyetini tayin etmekte elimizde açık bir delilin olmadığı görüşündedir. Ama o, aynı zamanda, bu medeniyeti yaşatan kavmin Ârîfler olmadığı kanaatindedir de. Çünkü, Arî kavimlerin Güney ve Orta Asya'ya gelişi ancak, M. Ö. 2000-1500 yıllarına rastlamaktadır (*Togan 1970*). Hindistan'daki Mohenjo-Daro harabelerinde Or-

ta Asya Türkleri tipinde heykelciklerin bulunması, bilginlerin dikkatini çekmiştir. Cordenchilde'e göre, Anau-Mohenjo-Daro ve Sus kültürü arasında temas Sisan yoluyla vakî olmuştur. Ön Asya (Sümer, Sus), Güney Asya (Mohenjo-Daro ve Harappa), Uzak Doğu (Çin'de Yang Shao ve Mançurya'da) medeniyetlerine merkez hizmeti görmüş, Afanasyeva ve Andronova medeniyetlerine benzerlik gösteren Anau medeniyetinin kendisine hemen hemen komşu sayılabilecek mesafede olan Merv'i de etkilemiş olduğu düşünülebilir. Çünkü, Merv'deki, Güney Türkmenistan'daki ve Mezopotamya'daki (Nippur) M. Ö. 1000-M. S. 400 yıla ait çanak çömlekler üzerinde bulunan yazılardaki benzerlik (*Livşis 1990*) Abiverd-Merv karayolunun mevcudiyeti (*Babayev 1990*) Merv-Nusay ekonomik işbirliği ile ilgili bilgiler (*Masson 1991*) böyle bir hükmün ileri sürülmesini teşvik etmektedir.

Böylesine derin kültür geleneği, bilgi birikimine ve elverişli kültürel temas şartlarına sahip olan bir milletin, Merv gibi son derece üstün bir kültür merkezi oluşturması olgusu doğal karşılanmalıdır. M. S. 148 yıllarında, Çin'de, Buddist metinleri Çince'ye aktaran okulu kurmuş olan Parfiya'lı An-şi-gao'nun (*V. M. Masson 1990*), Mani metinlerini Parfiya diline çevirmiş Mar Ammo'nun, Vezir Anûşervan İ'in, Hekim Burzoe'nin, müzisyen ve şarkıcı Barbad'ın, Batlamus'un Almajesti'ni Arapça'ya çeviren Musevî bilgini Sehl İbn Rabbân et-Tabarî'nin, dünya kültürüne bilim, felsefe ve dinin idealde (limes) aynı olduğu görüşü, siyaset bilimi gibi yeni teoriler getiren Fârâbî'nin hocası Yuhanna İbn Haylan'ın hocasının Merv'li olması, Atina'dan kovulan felsefenin, Hellenistik devirde, en son, İskenderiye'den Antakya'ya ulaşmış, Antakya'da ise başka şehirlerden gelmiş olanlara değil de çoğunlukla Merv'lilere geçmiş olması, bu bölgede hayat sürdürmüş toplumda sağlam bir temele dayalı entelektüel kültür birikiminin mevcudiyetini göstermektedir.

MERV'Lİ BİLGELERİN DÜNYA KÜLTÜRÜNE ETKİSİ VE KATKISI

IX-XII yy'da Merv en parlak çağını yaşamıştır. Harun Reşid'in ölümünden (M. S. 813) sonra kardeşini öldürerek tahta gelen Memun, Merv'i Hilâfet'in başkenti yapmıştır. O, devrinin önde gelen bilginlerini bir araya getirerek, onların bilimsel çalışmalarını desteklemiştir. İnan, Çin, Hint, eski Yunan kitapları ile süslü zengin kütüphanelerin oluşmasında katkıda bulunmuştur.

Merv, Yahya Ebû Mansur, Habeş el Hâsib, Harezmi, Fârâbî, Ömer Hayyâm gibi çağında ün salmış bilim adamları ve filozofların yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Beyrûnî de İbn Irak'ın kütüphanesi vasıtası ile Merv'in entelektüel ürününden yararlanmıştı.

M. S. 818 tarihinde, halifelüğün başkentinin Bağdat'a taşınması ile Merv ve Belh'teki bilginler Bağdat'ın kültür merkezi haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Hatta Harezmi Bağdat'da, Harun Reşit zamanında kurulan "Beytül Hikme"nin başkanlığını üstlenmiştir.

Yahya Ebû Mansur ve Habeş el Hâsib eski Yunan (kânûn), Hind (Sindhint ve Erkend) ve Fars (Zıc-i Şahı) astronomi kitaplarındaki uyumsuzluğu, Memun'un isteği üzere, Batlamyus'un Almajest'ine ve yeni gözlemlere dayanarak tashih etmişlerdir. Yahya Ebû Mansur öldükten sonra Habeş el Hâsib "el-Dımışkî" adlı maruf Zîc'ini hazırlamıştır. Ayrıca, Habeş el Hâsib trigonometriye tanjant ve kotanjant düşüncelerini getiren bilgin olarak da tanınmaktadır.

Harezmi "Et Cebr v'el Mukâbele" adlı eseri ile bilim âlemine sistemli bir biçimde işlenmiş yeni çözüm metodlu cebri (algebra) kazandırmıştır. 12. yy'da bu eser, "Algebra" adı altında Lâtince'ye çevrilmiş ve cebir, Batı'da ilk kez, bu kitap vasıtası ile öğrenilmiştir. Geç Ortaçağlarda Hint ve Arap sayıları ile yapılmış "algorism=algoritma" adı ile anılan hesap yöntemi de Batı dünyasında bu kitap vasıtası ile "algoritma" adı

ile tanınmıştır. Anlamı "Özel Hesaplama Yolu" dur. Harezmi cebir alanındaki üstünlüğünü çağdaşı Abdülhamit İbn Türk ile paylaşmıştır. Ayrıca Harezmi Ömer Hayyam'ın da bu alan ile ilgili çalışmalarını derinden etkilemiştir.

Harezmi astronomi ile ilgili iki Zic hazırlamıştır. Bunlardan biri Fergâni ötekisi ise Beyrûni tarafından eleştirilmiştir. Onun Fergâni tarafından eleştirilmiş Zic'i 700 yıl sonra Adelard tarafından Latinceye kazandırılmıştır. Ord. Prof. Dr. A. Sayih'nin hocası ve tez danışmanı, Bilim tarihinin akademik disiplin olarak dünyada ilk kurucusu Profesör G. Sarton, "Bilim Tarihine Giriş" adlı kitabında IX yy.'ın birinci yansını Harezmi'ye atfetmiştir.

Fârâbi felsefe, mantık, geometri, fizik, siyaset, müzik alanındaki çalışmaları ile "Muallim-i Sâni" adına hak kazanmıştır. Ayrıca, müzik teorisyeni olarak da tanınmaktadır. Fârâbi'nin "Müziğin Büyük Kitabı" adlı eseri Fransız bilgini D. Erlanger'in 1930-1939 yıllarında yayınladığı "Arapların Müziği" adlı 6 ciltlik kitabının iki cildini oluşturmuştur. Muallim-i Sâni'nin felsefe, bilim, sanat ve dinin, idealde (Limes'te) bir olduğu görüşü Batı dünyasını derinden etkilemiştir. 13.yy'da Aquinas Thomas bu görüşten yararlanarak Aristoteles felsefesi ile hristiyan teolojisi arasında terkip yapmıştır. Bu terkip Katolik kilisesi tarafından resmen kabul edilmiştir.

Fârâbi'nin manevî öğrencisi İbn Sina'dan da söz etmek yerinde olsa gerekir. İbn Sina'nın çalışmaları mantık, metafizik, fizik ve tıp üzerine yoğunlaşmıştır. İbn Sina Aristoteles'in "Metafizik" Kitabını Fârâbi'nin bu kitaba yazdığı muhtasarı okuduktan sonra anladığını söyler. "Dâniş-nâme" (Bilimler kitabı) İbn Sina'nın en önemli felsefi eseridir. Kitap mantık, metafizik ve fizik bölümlerinden oluşmaktadır. İbn Sina "Ruh hakkında" adlı eserini manzum şekilde yazmıştır. Onun "Elik ilmi hakkında antlaşma" adlı kitabı felsefenin etik problemleri ile ilgilidir. O "Bilimler" kitabında müziğin tanımı, müziği anlamakta matematik ve fiziğin rolü, söz ve müzik ilişkile-

ri gibi problemlere değinmiştir. Onun "el-Kâ-nûn fit Tıp" adlı kitabı 500-600 yıl Avrupa üniversitelerinde okul kitabı olarak kullanılmıştır. "El Kânun fit-Tıp"ın birinci cildi A. Ü. DTCF Bilim tarihi bölümü anabilim dalı başkanı Prof. Dr. E. Kâhya tarafından Türkçe'ye kazandırılmış ve Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanmıştır (1995).

Beyrûni de İbn Irak'ın kütüphanesi yardımıyla da olsa, eski Merv'in entelektüel ürününden yararlanmıştır. Beyrûni (973-1048) matematik, astronomi, jeodezi, coğrafya ve tarih ile ilgilenmiştir. O "Astronominin anahtarı", "Kronoloji", "Mesûd'un Kanunu", "Yıldızlar Hakkında İlim", "Hindistan Tarihi" gibi eserleri kaleme almıştır. Ayrıca, Ptolemeus'un "Coğrafya", Ebu Abdullah Ceyhânî'nin "Yolların ve Devletlerin Kitabı" eserlerine dayanarak 995 yılında temsili yer küresini yapmıştır. Bu, dünyada yapılmış ilk yer küresi maketidir. Avrupa'da yer küresi maketi, "Yer Elması" adı ile 1492 yılında Nürnberg'li Martin Behayim tarafından yapılmıştır. Beyrûni, Ömer Hayyam, Nasîreddin-i Tûsi, Ulug Bey gibi bilgilerin manevî hocasıdır. Prof. Georg Sarton, "Bilim Tarihine Giriş" adlı eserinde 11. yy'ın birinci yarısını Beyrûni'ye atfetmiştir.

Ömer Hayyam (doğ. 1048), üstün bir felsefe, matematik ve astronomi bilgisine sahip düşünürdür. Ömer Hayyam "Öklides Kitabına Tefsir", "Fiziğin Kısaca İzahı", "Zenginlikler Hazinesi", "Varlık ve Borçluluk", "Aritmetikteki Zorluklar", "El Cebr v'el Mukâbele'nin Çözümünde İspat" vs. gibi kitaplarını ilim âlemine kazandırmıştır. Ömer Hayyam'ın cebir ile ilgili çalışmalarından, Avrupa'da, yaklaşık 700 yıl sonra 1742 C. A. Merman'ın Diferensiyel hesaplamalar hakkındaki kitabında söz edilmektedir. O bu günkü kullandığımız takvimden 1 dakika dakik takvimin kurucusudur. Ömer Hayyâm, şâir olarak da şiir âleminde tanınmaktadır. Onun şiirleri kısıdan mânâlı çok derin felsefi düşünceler içermiştir ve Avrupa edebiyatını derinden etkilemiştir. İngiliz alimi Firtzgeralde 1859 yılında onun

100'ü aşkın şiirini bir arada bulunduran "Ömer Hayyam Rubaîleri" adlı eserini yayınlamıştır. Kitap 19. yy sonuna kadar 25 kez yeniden basılmıştır. Fransız bilgini M. Nikola ise, 1867 yılında Ömer Hayyam'ın 464 şiirinden oluşan kitabı yayınlamaya muvaffak olmuştur.

Ünlü mutezile yazar Câhız'ın "Fezâ'il el-Etrâk"ında, Türkler hakkında, "Eğer (Türklerin) memleketlerinde peygamberler ve filozoflar yaşayıp da, bunların fikirleri kalplerinden geçse, kulaklarına çarpsa idi, sana Basralıların edebiyatını, Yunanlıların felsefesini, Çinlilerin sanatını unuttururlardı" (*Küyel, 1991b*) biçiminde değerlendirmede bulunmasında da büyük ihtimalle bu tür faaliyetler etkili olmuş olmalıdır.

Selçuklu torunları olarak, Sultan Sencer'in türbesi ile ilgili bilgiler bizim için daha da ilgi çekicidir. Türbe, köşk şairi Alâeddin Enver'in önerisi ile yaptırılır. Türbenin mimarı Muhammet ibn Atsız'dır. Türbe "Ahiret Evi" diye de adlandırılır, Türbe, Türk mimarlık sanatının eşsiz örneklerindedir. Türbenin yapımında kullanılan yöntem, Batı Avrupa'sında ancak, 300 yıl sonra, bilinçli olarak kavranılmış ve uygulama alanına konulabilmiştir. Yani, Sultan Sencer'in türbesinin yapımında kullanılan yöntem, 300 yıl sonra Rönesans mimarı Flippo Brunellesko tarafından "Santa Maria" kulesinin yapımında kullanılmıştır.

MERV KÜTÜPHANELERİ

Bilimdeki ve mimarlık sanatındaki bu tür basanlar ancak kütüphane gibi yüksek seviyeden kültür değerinin mevcudiyeti ile mümkün olmaktadır.

Kitap halkın kutsal düşüncesini anıtsallaştıran bir araçtır. Modern felsefenin kurucularından F. Bacon (1561-1626) haklı olarak kitabı: "Zaman dalgasında seyreden ve kıymetli yükünü değerini kaybetmeden kuşaktan kuşağa aktaran gemi"ye benzetmiştir (*Yazberdiyev 1995*). Hükümdarların, kitabın böyle bir işlevinin farkında ol-

ması onların kitap biriktirmeye, kütüphane kurmaya yönelik faaliyetlerini kamçulamıştır. Böylece, kitaba düşkünlük, hükümdarlar arasında bir gelenek haline dönüşmüştür. Örneğin eski Romalı yazar Avel Gellei'den (2.yy) öğrendiklerimize göre, İran şahı Kserkes, Atina'yı işgal ettiğinde birtakım kitapları da Pers ülkesine götürmüştür. Ama sonra, İskender'in ordu komutanı Selevkös Nikotor (M. Ö. 338-281), bu kitapların Atina'ya geri götürülmesini sağlamıştır. Atina'dan getirilmiş kitaplar, Perslerin Atina'yı istilâsından (M. Ö. 480) I Selevk'in tahta geçmesi (M. Ö. 312) arasındaki 168 yıl içerisinde Pers hükümdarının sarayını süslemiştir.

Merv söz konusu olduğunda hemen onun çok zengin kütüphanesi akla gelmektedir. "Bağdat tarihi" adlı kitabın yazarı, 9.yy bilgini Ahmet ibn Tâhir'in araştırmalarından öğrendiklerimize göre son Sâsânî şahı III Yazdigirt (632-651) Araplardan kaçıp Merv'e geldiğinde, Pehlevî elyazmalarının da Merv'e götürülmesini emretmiştir. A. Mes'e göre bu kitaplar, ünlü ortaçağ Merv Kütüphanesi'nin kurulmasına temel teşkil etmiştir. V. V. Barthold ise bu elyazmalarının Abbasî halifesi Me'mun'un hükümdarlığı devrinde (M. S. 813-833) bulunduğunu, fakat, Moğol istilâsından daha önce mi, yoksa Moğol istilâsıyla mı yok edildiği hususunun belirsiz olduğu görüşünü savunmuştur. Ayrıca, Harezm'deki kütüphanenin Araplar tarafından yakıldığı hakkında Beyrûnî sarih bilgiler vermektedir. Kütüphaneleri tahrip etmek olgusu da tarihte sık sık karşılaşılan bir olaydır. Çünkü, az önce işaret etmiş olduğumuz gibi, kütüphane halkın tarih ve kültür bilincini bir arada tutan arşivdir. Bu arşivin ele geçirilerek tahrip edilmesi, toplumun tarih ve kültür bilincini yok etmek, millî varlığına son vermek için en iyi araçtır. Merv kütüphanesinin son günlerini aydınlatmak açısından Yâkut'un ifadeleri daha da ilgi çekicidir. Merv kütüphanesi hakkında Arap seyyahı Yakut şöyle bilgi vermektedir: "Ben Merv'den 1219 yılında ayrıldım, o devirde Merv en parlak çağını yaşamaktaydı... Ben

Merv'den ayrıldığımda orada on tane çok zengin kütüphane bulunmaktaydı. Ben camide bulunan iki kütüphaneden bahsetmek istiyorum. Bunlardan birisi "Azîziye" kütüphanesidir. Bu, Sultan Sencer'in korumalarından Azîz-Al-Din Ebu' Bekir Atik Al-Zincânî Reyhânî'nin ismi ile ilgilidir. Bu kütüphanede 12.000 cilt civarında kitap bulunmaktadır. Öteki kütüphanenin ismi "Kemâliye" dir. Bu Nizam al-Mülk al-Hasan İbn İshak'ın yaptırdığı kütüphanedir. Samani'nin ismini taşımakta olan iki kütüphane daha vardır. Ayrıca, "Amîdiye" ve "Ömeriye" kitaplıkları, "Mecel Mülk"ün kütüphanesi de mevcut idi. "Hatûniye Kütüphanesinden" kitap almakta kolaylık sağlanıyor idi. Benim evimde o kütüphaneden ödünç alınan kıymeti 200 dinarı aşan kitapların iki yüzden fazlası bulunmaktaydı." (*Soltanmuradov G. 1997*). Ne yazık ki, bu kütüphaneler de Moğol orduları tarafından yakılmıştır.

1221 yılındaki Moğol istilası Merv'in hayatını yaklaşık 200 sene geriye itmiştir. Moğollar Merv'de 1.300.000 insanı öldürmüştür. Çoluk-çocuk ile birlikte 300-400 sanat uzmanı esir olarak götürülmüştür. Merv şehri tamamen yıkılmıştır. Şehir bir daha eski haddine ulaşamamıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak Merv son derece gelişmiş kültür merkezi haline dönüşmesini büyük ölçüde es-

ki Türklere borçludur. Ama bu değerlendirme asla eski Yunan, Hint, Çin, İran ve Arap etkisini ortadan kaldırmak anlamına gelmemektedir. Merv'in kültür merkezi durumuna erişmesinde, şüphesiz ki bu halkların da payı vardır. Ama bu pay, eski Türklerinki kadar belirgin değildir. Çağımızın en gelişmiş uygarlığı sayılan Batı Avrupa devletleri, bu günkü duruma erişmelerini büyük ölçüde, bu bölgelerde kök salmış, yeşermiş ve çiçek açmış medeniyete borçludurlar. Batı'yı "Batı" yapan etken, bu medeniyetten pay alması ve ona yaratıcı katkıda bulunmasıdır.

Aslında, uygarlık kurma faaliyetinin temelinde, Sümerli, Nig. Si. Sa. sözcüğünde ifadesini bulan hikmet kavramı yatmaktadır. Hikmet, kısa ve özlü ifade ile "herhangi bir konuda doğru ve yakîni bilgidir ve ona göre davranıştır". Uygarlık kurmak, hikmet üzerine, doğru ve yakîni bilgi üzerine uğraşdır; hikmet'i, sevmek, onu elde etmeye çabalamaktır.

Görüldüğü gibi atalarımızın toplumu hikmet peşinde koşmuş ve onun kılavuzluğunda yürümüş ve böylece uygarlık kurmaya hak kazanmış bir toplumdur. Kanımca, herhangi bir toplum da ancak, hikmeti veya onun bu tür tezahürlerini millî seciyesinden kuvvet alarak, onları bu seciyyede yaşatarak, ondan beslendiği, onun kılavuzluğunda yürüdüğü ve hikmet parçalarının, ürünlerinin, yaratıcıları arasında yer aldığı ölçüde, Merv gibi üstün uygarlık kurmaya muvaffak olacaktır.

KAYNAKLAR

- ATAMAMMEDOV N. V. (1978), **Türkmen Sovyet Ensiklopediyası**, c.8, Aşgabat.
- AKARSU Bedia (1955), "**Wilhelm von Hum-boldt'ta Dil Kültür Bağlantısı**", İ. Ü. Mtb., İstanbul 1955; Dil ve Kültür.
- BAYRAMSÂHEDOV N. (1995), "**Dânâlara Uysan...**", Magarif Neşiryatı, Aşgabat.
- BABAYEV A. (1990), "**K Voprosu o Srednevekovom Puti iz Abiverda v Merv**". Merv o Drevney i Srednevekovoy İstory Vostoka, İlim, Aşgabat.
- ERGİN M. (1995), "**Orhun Abideleri**", Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- ESİN E. (1978). **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- FRYE, Richard N.; SAYILI A. (1946), "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", **Belleten**, c. İO, TTK Mtb, Ankara.
- KRAMER S. N. (1990), "**Tarih Sümer'de Başlar**", TTK Mtb., Ankara.
- KÜYEL M. T. (1991a), "**Dil mi? Diller mi?**" **Türk Yurdu/Kasım**, Ankara.
- KÜYEL M. T. (1987), **Tarih Sümer'de Başlar**, **Erdem**, c.5, sayı 15, TTK Mtb., Ankara.
- KÜYEL M. T. (1991b), "**Türklerde Felsefe Geleneği**", **Türk Yurdu**, Ankara.
- LİVİŞİS V. A. (1990), "**Merv v Drevnosti i Srednevekovye**", Merv o Drevney i Srednevekovoy İstory Vostoka, İlim, Aşgabat.
- MASSON V. M. (1991), "**Merv Margiana'nın Paytagtı**", Aşgabat.
- SOLTANMURADOV G. (1997), "**Geçmişin Yankısı**" **Bilge**, Yayın Tanıtım, Tahlil, Eleştirisi Dergisi, sayı 12. Bahar, AKM Yayını, Ankara.
- TOGAN, Zeki Velidî (1970), **Umûmî Türk Tarihine Giriş**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- YAZBERDİYEV A. (1997), "**Knijnoye Delo Sredney Azü v Doislmskiy Period**", İlim, Aşgabat 1995.

ANCIENT MERV ENVIRONMENT FROM THE VIEWPOINT OF CULTURAL PHILOSOPHY

Dr. Güçmurat SOLTANMURADOV

Ankara University, Faculty of Language and History Geography

ABSTRACT

Merv, known throughout the history as "Maru", "Margush", "Margiana" "Alexandria of Margiana", "Margabâ"; had been known as the geographic region, which inhabited different religious believers at the same time. In this region the beliefs of Zoroastrism, Buddhism, Christianity and Maniheim were widely spread.

Merv where also the Turkish people lived in, became famous with its philosophers and libraries which had been important that time. Merv influenced Baghdad that became the cultural center. "The science which blossomed" in this geographic region, had passed to the West with the translation activities and had played indirect but an active role in the birth of the modern science.

Key Words:

Culture, Wisdom, Science, Philosophy, Language.

ВЗГЛЯД НА ДРЕВНИЙ МЕРВ И ЕГО ОКРУЖЕНИЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ФИЛОСОФИИ

Др. Гючмурат Солтанмурадов
Анкарский Университет
Факультет языка и истории-географии

РЕЗЮМЕ

Мерв, упоминавшийся в истории как «Мауру», «Маргиана», «Маргианская Александрия», «Маргаба», «Мару», известен как область, где сосуществовали различные веры и религии. Здесь практиковались верования огнепоклонников, буддистов, христиан и манихеев.

Мерв, где проживало крупное тюркское население, заслужил себе славу своими философами-мудрецами и библиотеками. Мерв сыграл важную роль в становлении Багдада как культурного центра. «Знание, которое зазеленело и расцвело» на этой земле попало на запад благодаря работам по переводу и сыграло косвенную, но активную роль в зарождении современной науки.

Ключевые Слова:
Культура, Мудрость, Наука, Философия, Язык

SANAT VE EDEBİYATIN KAYNAĞI OLARAK MİTLER

Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Sanat ve edebiyatın en önemli kaynaklarından biri de mitolojidir. Kadim çağların, tabiat olayları, doğum ve ölüm gibi önemli hadiseler, dünyanın yaratılışı ve sonu, tanrı ve insan ilişkisi, büyük kahramanlık vakaları üzerine oluşturulan olağanüstü olaylarla örülü hikayeleri olan mitolojik anlatılar, hemen her devirde sanat ve edebiyat eserlerinde bazen bir temel anlatı, bazen bir imge veya simge olarak kullanılmışlardır.

Mahabharata, Odise, İlyada, Manas, Oğuz Kaan, Şehname vs. anlatıların temel özelliği birer mitolojik anlatı metinleri olmalarıdır. Bu eserlerin anlaşılması için kadim çağların mitolojik hikayeleri ve onların günlük hayattaki simgesel değerlerini çok iyi bilmek gerekmektedir. Bu eserlerde mitolojik anlatı eserin bizzat kendisini oluşturmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda ise, edebi eserler daha çok akli temeller üzerine oturmakla beraber, derin anlam oluşturmada, simge veya imge bağlamında mitlere başvurmaktadır.

Bir edebi eserde kullanılan dil genelde, bilinen kelimelerden bilinmeyen yeni bir anlam yaratma ameliyesidir. Bu anlamda edebi dil bilinenin aynen yansıtıldığı anlamına gelen 'objeksiyon' değil, yeni bir anlam yaratma demek olan objektivasyon'dur. Mitler, objektivasyona dayalı bir edebi metin kurmada işe yarayan mükemmel birer malzemedir.

Sanatkâr, çoğu zaman yeni bir anlam ve kavram alanı yaratmak, ortak şuur altına hitap ederek anlam zenginliği doğurmak, az söz - derin mana birliğini tesis etmek, çoğu zaman ifadesi mümkün olmayan derin insani hakikat ve iç endişeleri dile getirmek, anlam katmanlarını çoğaltarak eserin gizem ve büyüsunü artırmak ve insanın bugünkü trajedisinin aslında dünkünden pek de farklı olmadığını ortaya koymak için mitlerden faydalanmakta ve bu hazır hazinesi dehasına da başvurarak yeniden yorumlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Sanat, Edebiyat, Mit, Mitoloji, Kaynak.

GİRİŞ

Sanat ve onun bir alt şubesi olan edebiyat, insanlığın yeryüzü macerasında, bazen onun trajijine bazen komiğine göndermelerde bulunan, varlığı yansıtmaktan ziyade var olunması arzu edilene işaretleri barındıran, keyfiyeti *huzurdan ziyade huzursuzluk ve itminansızlığa* bağlı iki çetrefil kavramdır. Bütün toplumlarda sanat ve edebiyat vardır, her toplum sanatkârı hemen hemen aynı tür insan tipinin bir örneğidir: Farklıdır, eşyayı, varlığı ve insanı çok değişik zaviyelerden izler ve yorumlar; kendi yaşadığı toplumun diline başvurmakla beraber özel bir dil alanı geliştirir, kelimelerle konuştuğu zannedilirse de, aslında işaret ve simgelerle hitap eder, anlaşılmaktan ziyade *sezilir*, onu anlamak için özel bir alan ve dil bilgisi gerekir; kaynağı sınırlandırılmış bir sistemler dizisi değil, aksine sonsuz bir varlık ve duyular âlemidir. Herkesin baktığı gibi bakmadığı için, herkesin gördüğü gibi görmez, dolayısıyla söylediği de herkesin söylediği gibi değildir.

Bir sanatkârın kaynakları hakkında bir bahis açmak aslında kısır bir döngü içine girmek demektir. Hele bahis mevzu olan bu sanatkâr bir de edebiyatçı olursa iş daha da içinden çıkılmaz bir hal alacaktır. Bir şair için bütün varlıklar alemi bir malzemedir. Bir gül bazen sevgilidir, bazen sevgilinin yanağı bazen dudağıdır, bazen taze bir ten, bazen hemen bitiverecek bir ömürdür. Şair küçük bir nesneden bir âlem yaratır: "Şâir ufak tefekten bir âlem yaratır. Âlim ise aksine büyüktür; bütün bir âlemden küçük bir hakikat meydana getirir." (*Kostanlanyl, 1934*). Hangi insan çıkıp da varlıklar aleminin filanca unsurunun şairin bir malzemesi olamayacağını iddia edebilir? Bu durumda bir araştırmacıyı asıl olarak ilgilendiren şey malzemenin *ne* olduğu üzerine takılmak değil, asıl malzemenin *ne için* olduğu üzerine kafa yormaktır. Zira seçilen malzeme tanıdıklar aleminden bir nesne olmasına rağmen,

onunla dile getirilen şey hiç de bildik bir mesele olmamaktadır.

Sanat ve edebiyatın kaynakları aslında, sanat ve edebiyat ürünlerini ve asıl olarak sanatkârı anlamaya götüren bir anahtar olarak vazife gören önemli ayrıntılardır. Bu kaynakların tespiti eserlerin evrensel karakterinin ortaya çıkarılmasında çok önemli roller oynamaktadırlar. Bütün bir dünya sanat ve edebiyatında acaba kendisine en çok başvuru kaynaklar hangileridir? Sanatkârların ortak kaynaklarında en önemli sırayı hangi tür alanlar oluşturmaktadır? Bu sorular uzun ve zahmetli çalışmaları gerektirmektedir. Fakat dünya milletlerinin belli başlı edebiyatlarına başvuranlar görecektir ki, bu kaynakların en başında yer alan alanlardan birisi de mitolojik malzemelerdir.

Hemen hemen bütün büyük sanatkârlar; Kadim çağların, tabiat olayları, doğum ve ölüm gibi önemli hadiseler, dünyanın yaratılışı ve sonu, tanrı ve insan ilişkisi, büyük kahramanlık vakaları üzerine oluşturulan olağanüstü olaylarla örülü hikayeleri olan mitolojik anlatılara, her devirde sanat ve edebiyat eserlerinde bazen bir temel anlatı, bazen bir imge veya simge olarak başvurmuşlardır.

Acaba bir sanatkâr neden mitlere başvurmaktadır, onlardan nasıl ve ne amaçla yararlanmaktadır, mitler edebî eserlerde hangi rolleri oynamaktadır? İşte bu yazının amacı bütün bu sorulara cevap aramanın yanı sıra aynı zamanda sanat ve edebiyatın bir kaynağı olarak mitolojik hikaye ve mitlere de dikkat çekmek olacaktır.

MİTOLOJİ-SANAT İLİŞKİSİ

Sanat-mitoloji ilişkisini iki farklı boyutta ele almak gerekmektedir. Birincisi, mitlerin bizatihi sanat eseriyle ilişkisi. (Bazı heykellerin, mağara, mezarlık, anıt ve mabet resimlerinin, kazılarda ortaya çıkan kimi buluntuların mitsel bir figürü

somutlaştırması veya bunların çözümlenebilmesi için mitsel bilgilere ihtiyaç duyulması gibi birebir ilişkiler). Bu anlamda ilk devirlere âit hemen hemen bütün sanat eserlerinin mitsel bir yanı vardır. Bu dönemlere âit sanat eserleri mitsel bir çözümlemeye tabi tutulmaksızın anlaşılabilirler. Zira ilk dönemlerde sanat eserinin oluşumuna mitolojinin bizzat kendisi bir malzeme olmuş ve sanatın temel kaynağı haline gelmişti. Pospelov, Yunan sanatı bağlamında bu gerçeği şöyle ifade eder: "Yunan mitolojisi, Yunan sanatının ön koşuluydu; mitoloji Yunan sanatı için, yalnızca işlenen malzemedен ibaret değildi, aynı zamanda, sanatın üzerinde varolduğu temeldi de." (Pospelov, 1995).

İkincisi, edebiyat eserlerinde veya resim dallarında olduğu gibi, mitsel figürlerin bir sanat eserinin malzemesini veya arka plânını oluşturması. Birincide sanat eserinin kendisi mitsel bir objedir. (Zeus heykeli veya aslan başlı tanrıça resmi gibi). İkincide ise objenin malzemesini mitsel bir anlayış veya mitik bir figür oluşturur. (Bir şiirin çeşitli mitsel öğeleri kendisinde barındırması veya şiirin mitsel bir arka plâna dayanması gibi, ki buna Tevfik Fikret'in **Promete** şiiri örnek verilebilir.) Mit-sanat ilişkisinin birinci boyutu daha çok sanat tarihçilerini, antropologları, arkeologları ve kısmen de tarihçileri ilgilendirir. Bir sanat ve edebiyat araştırması yapacak olan bizler içinse daha çok mitoloji-sanat ilişkisinin ikinci boyutu önemlidir.

Bir sanat eseri için mitlerin ne ifade ettiğini veya sanat eserinin bir malzemeyi kullanmasının ne anlama geldiğini anlamak için önce *sanatın* ne olduğunun ortaya konması gerekir. Bu sebeple evvela *sanat* kavramına kısaca değinmek istiyoruz.

Sanatın pek çok târifi vardır. Fakat bu tariflerin hiçbirisi maksadı tamamıyla ifade etmemektedir. *Sanat* kavramı üzerinde detaylı bir şekilde duran Orhan Okay birçok tarif verdikten sonra bu alandaki kargaşaya şöyle dikkati çekmekte-

dir: "Birbirine benzemez, birbirine zıt, birbirini tamamlayan, objektif, sübjektif, metafizik, sosyalist, marksist, pragmatist, vitalist daha yüzlerce tarif..." (Okay, 1990). Orhan Okay'a göre, bu çarpaşık ve karmaşık cümlelerden sanatın *efradını câmî, ağıyarını manî* bir tarif çıkarmak mümkün olmayacaktır. Okay'a göre *sanatın tarifi yerine, onu meydana getiren unsurları* ele almak gerekir. Bu görüşe göre de sanat için şöyle bir formül kurulabilir: "Bir duygu veya bir düşüncenin maddî bir malzemedен veya sesten veya sözden faydalanmak suretiyle heyecan ve hayranlık uyandıracak şekilde ifâdesi." (Okay, 1990). O hâlde bizim için burada önemli olan şey sanatın bir terkip olduğu meselesidir. *Bir duygu veya heyecan herhangi bir malzemedен faydalanmak suretiyle* karşıdaki kişide *heyecan ve hayranlık uyandıracak şekilde ifâde edilecektir*. Tabiidir ki her sanat dalı kendi malzemesini seçme hakkına sahiptir. Bir duyguyu ifade için heykeltıraş *taşı* veya *mermeri*, ressam *boyaları*, edebiyatçı da *sesleri, kelimeleri* kullanacaktır.

Bir sanatkar olarak edebiyatçının bir sanat eseri ortaya koyarken kullandığı malzeme dil olduğuna göre, sanatçı bu dili nasıl kullanır? Kelimeleri olduğu şekliyle aynen mi alır kullanır, yoksa o kelimeler üzerinde tasarruf hakkına sahip midir? Sanat bir *yeniden inşa*, bir terkip anlamına *yaratma* faaliyeti olduğuna göre şüphesiz sanatçı, aynıyle kullanan değil, varolan malzemeyi yepyeni bir formla arzeden, onu işleyerek değişimlere uğratan kişidir. İşte biz sanatçının kullandığı malzemedeki bu tasarruf ve değiştirme eylemine *objektivation* diyoruz. Objektivationla benzer şekilde bir de *objektion* kavramı vardır. Şimdi bu iki kavram çerçevesinde bir sanatçının malzemeyi bulma ve kullanma hakkına değinelim.

"Sanat eseri bir objektivation'dur. Objektivation, objektion'dan kesin olarak farklıdır. Objektivation, var-olan bir şeyin obje haline gelmesi olmayıp, var-olmayan bir şeyin ortaya konması

anlamına gelir. Objektion'da söz konusu olan, var-olan bir şeyin objeleştirilmesidir...." (Tunalı, 1971). Sanat eserini *objektivation* kavramı çerçevesinde ele aldığımızda ortaya çıkan sonucu *mitle* daha rahat bir şekilde irtibatlandırabilir veya anlamlandırabiliriz.

Sanat eseri objektivation'dur. Objektivation, varlığı daha önce bilinmeyen ortaya çıkarmadır. Sanatçı, bir meramı ifade için çeşitli objelere baş vuracaktır. Bunun için yaşayan dilden, var olan tabiattan bir obje seçeceği gibi, yaşamayan bir varlık alanından da (geçmişten) bir obje seçebilir. Sanatçının seçeceği ve işleyeceği obje üzerinde herhangi bir sınırlama yoktur ve o, bu alanda alabildiğine özgürdür. Objektivation'a dönüştürülecek bir objenin seçimini sanatçı mitolojiden de yapabilir. Zira mitoloji, sınırsız ve sonsuz bir objeler hazinesidir. Sanatçının seçimdeki özgürlüğünü baştan kabul ettiğimizde onun neden mitolojiye başvurduğunu sorgulayamayız. Fakat araştırılması gereken asıl konu *neden* mitolojiye başvurduğu değil, *ne amaçla* (niçin) mitolojiye başvurulduğudur.

Mitler mevcut olan, hazır objelerdir. Bu hazır objelerle, sujenin (okurun, muhatabın) rahatlıkla kavrayabileceği bir metin kurulabilir. Bu kurgu metinde kullanılan objeler objektion suretiyle kullanılacağından *okurda* herhangi bir kavrama problemi yaşanmaz. Mitsel bir objenin objektion olarak kullanımı, onun düz olarak anlatımı anlamına gelir. Örneğin, Yunan mitolojisine vâkıf biri için Promete'nin hayatını anlatan bir eser -eğer mitolojiye inanyorsa- ilk etapta objektion bir anlatıdır. Ve okur bunu olağanüstü bir kahramanlık destanı olarak okur. Fakat eğer Promete, mitolojideki asıl kimliğinden sıyrılıp bir metnin kurgusunda bir sembol veya imaj olarak kullanılıyorsa o zaman bu obje (Promete) objektivation'a uğratılmış bir kavram olarak ele alınır. Zira daha önce bilinmeyen yeni bir anlam alanı türetilmiştir. Örneğin Promete, medeniyet savaşında bir öncü ve örnek kişilik olarak Tevfik Fikret ta-

rafından bu bağlamda kullanılmıştır. İngiliz Şâiri Schelley ise Promete'yi "beşer fikrinin kendini cendereye koyan bir dine karşı ayaklanmasının timsali" (Tieghem, 1943) olarak kullanmıştır. Burada öz olarak şu söylenebilir: mitsel bir ögenin objektional bir suretle anlatımı, o mitsel ögenin anlatının bizatihi konusu olduğu anlamına gelir. Fakat objektival bir biçimde kullanılan mitsel bir figür anlatının bizatihi konusu değil, anlatılmak istenenin imgesi veya sembolü olur.

O hâlde *bir sanatçı niçin mitlere başvuruyor* sorusu bir kaç cihetten şu şekilde cevaplandırılabilir:

1. Sanat faaliyeti bir objektivation olduğuna göre, mitlerin hazır birer objektivation olması özelliği sanatçıyı cezbeder.

2. Mitlerin varlık alanlarının belli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmamış olmaları, binlerce yıl boyunca insan belleğinde tanınmış kalıplara bürünmeleri, estetik objenin alıcı tarafından algılanmasını kolaylaştıracaktır. Yine bu verici-alıcı birlikteliği sanatçı ve muhatap arasında aynı paralelliği paylaşacakları bir düzlem yaratacaktır.

3. Mitlerin sinirsel ve gizemli dünyası, insanoğlunda binlerce yıldan beri oluşturduğu kutsal, esrarlı yapısı sanatçının etki yaratmasında çok büyük oranda işine yarayacak ve eserin kurgusundaki entrik ve şifreli yapıya önemli oranda katkı sağlayacaktır.

4. Mitlerin sahip olduğu çok katlı, derin anlamsal yapı, eserin sanatsal derinliğini ve gizemini oluşturmada çok işlevli bir fonksiyon üstlenecektir.

5. Kaynakların üzerinde önemle durdukları konulardan biri de mitlerin sanat için vazgeçilmez bir ilham kaynağı olduğu meselesidir. "Taşıdıkları sezgi gücü, yer yer insan yaradılışındaki zaaf ve tutkuları, çağlar üstü bir kesinliğe, çok yönlü bir kullanım imkânına bağlamış olmalarıyla mitoslar, bugün de sanatın yararlandığı bir ilham ve kültür kaynağıdır" (Necatigil, 1988).

Bir sanatkâr için hazır birer ilham hazinesi olan mitler, her zaman bu cihetiyle de cazibesini korumuştur. Mehmet Kaplan da bu anlamda *mitleri* ve *sembolleri* "insanlığın ebedî şiir hazinesi" (Kaplan, 1990) olarak niteler. Beşir Ayvazoğlu'na göre sanatçının mitlere başvurmasının sebeplerinden biri de onların "zaman zaman derin ve insanî sezîşlerin ifâdeleri" olmalarıdır (Ayvazoğlu).

Sanatsal Ürünleri Anlamada Mitolojinin Rolü

Yüzyıllar boyunca ortaya konan binlerce tarihî eseri anlamak ve yorumlamak için şüphesiz çok değişik teknik ve yöntemler geliştirilmiştir. Sanat eserlerine içinde barındırdıkları mitsel figürler açısından bakan anlayış da bunlardan biridir. Kuşkusuz ilk çağ sanat eserleri neredeyse tamamen mitsel karakterler taşırlar. Bu tür sanat eserlerinin yorumu tamamen mitolojik kurguya dayanmaktadır. Kendileri de birer sanat eseri olan destanlar veya mitsel hikâyeler ya *alegorik* veya *sembolik* birer karakter arztemeleri dolayısıyla çözümlenebilmeleri için yoruma ihtiyaç duyarlar. Mitolojik hikâyeler bu bakımdan sonsuz bir sembol deposudurlar ve bu sembollerin de muhakkak gerçeklikte birer karşılığı vardır. Bu karşılık ya birebir tabiatan veya hisler dünyasından bulunabilir. Mesela Apollon "insanı hayran bırakan, şa'şaalı arabasını süren, her akşam ateşini okyanusun dalgalarına gömen" *Güneş*; Phoibe "solgun benizli, başında hilal, tatlı ışıklarıyla gökyüzünü dolduran" *Ay*; Gökkuşluğu, "İris'in şah"dır (Beğenç, 1967). Yeraltı dünyasının adı Yunan mitolojisinde *Hades'tir*. Hades zaten görünmez anlamına gelir. "Thanatos (ölüm), kardeşi Hypnos (uyku), anneleri Nyks (gece)" demektir (Boyladı, 1995). Bunun gibi kazılarda veya mağaralarda ortaya çıkan eserlerin veya edebî eserlerin çözümlenmesinde de mitolojiye başvurmak gerekmektedir. Görsel sanat ürünlerinde olduğu gibi, ilk dönem anlatı metnlerinin

çözümünde de yine aynı oranda mitolojik bir bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Bir masalda *çiftleşen yılanlar* imgesi aynı kaynaktan şu şekilde yorumlanmıştır: "... çiftleşen yılanlar, Caduceus'dakiler gibi, erkek-dişi, doğum-ölüm gibi bütün karşıt çiftlerde görünen, dünyayı üreten gücün işaretleridir." (Boyladı, 1995). Tabiidir ki bu çözümlenmeler mutlak olarak doğru anlamına gelmemektedir. Kastımız bunların doğru olduğunu iddia etmek değil, fakat mitolojik bilgilere başvurmaksızın bu metinlerin anlaşılacağıdır (Seyidoğlu, 1995).

Mitolojik çağların ardından oluşturulan sanatsal metinlerin -nisbeten veya tamamen aklî temelleri olan, okurla anlam birliğinin büyük oranda kurulduğu, olağanüstüden ziyade olabirliğe dayanan metinler-anlaşılmasında da mitolojik arka plâna başvurmak gerekmektedir. Hatta kimi araştırmacıların görüşlerine göre hiçbir sanatsal yaratı mitlere başvurmadan hakkıyla anlaşılabilir. "Hristiyanlık Yunan dinini yenip ortadan kaldıralı binbeşyüz yıldan çok oluyor. Aradan bu kadar uzun bir zaman geçtiği hâlde bu imanın (Yunan mitolojik çağları inançlarının) düşünceleri ve tanrıları, masalları ve efsâneleri Avrupa kıtası kültürünün ve sanatının bütün alanlarında hâlâ yaşamaktadır. Yunan tanrıları ve kahramanlarıyla karşılaşmaksızın büyük şâirlerimizden hiçbirini okuyamayız, müzelerimizden hiçbirini dolaşamayız." (Peteric, 1959). "Mitoloji, Batı sanat ve düşüncesinin her alanında ortaya çıkar. Resimde, heykelde, müzikte, tiyatrodan, operada, şiirde, romanda vb. Bu demektir ki, mitolojiyi bilmezsek gereğince kavrayamayız ve değerlendiremeyiz bu yapıtları, öyleyse efsâne deyip geçmemeli mitolojiye, Batı kültürünün temeli diye bakmalı." (Boyladı, 1995). "Batı medeniyetlerine âit birçok sanat dallarının mitlerle kaplandığını görmek için herhangi bir sanat müzesini gezmek kafidir." (Kennedy, 1986).

19. Yüzyılda "mitolojik okul" adıyla tarihe geçen bir akım, sanatsal ürünleri anlamada mito-

lojini'n önemine fazlasıyla yer vermişti. A.N. Afanasiyev, F.İ. Buslayev, O.F. Miller ve Grimm Kardeşlerden oluşan bu okul "Edebiyatta görülen sujelerin tümünü, mitoslar doğarken, zaten bilinmekte olan ve sonra da edebiyatın tarihî boyunca sürekli ortaya çıkan, sürekli kendini yenileyen belli motiflere indirgemişlerdi. Böylece sujeler, her çağın kendi ürünleri olarak değil, hep o aynı mitolojik kökenli 'ana suje'lerin yeni çeşitlemelerinden ibaret gibi görülmüş oluyordu." (*Pospelov, 1995*). Dolayısıyla bu 'ana su-je'lerden haberi olmayan bir okur için sanatsal metin pek de bir anlam ifade etmeyecektir. Thomas Bulfinch de edebî ürünler karşısında "anlamamazlık problemi" yaşayan okur üzerinde dururken, çoğunlukla anlamamazlığı mitolojik figürlerin bilinmemezliğine bağlar. Ona göre bir sanatkârın eseri eğer anlaşılamiyor veya okuyucu ondan bir zevk alamıyorsa bunun sebebi eserin yetersizliği değil, çoğu zaman okurun mitolojik figürleri bilmemesidir. Örneğin, Byron, Roma için "Milletlerin Niobe'si" veya Venedik için "okyanuslardan gelen taze, ferahlatıcı Deniz Kıbelesi" derken, mitolojik figürlere başvurmaktadır. Mitlerden haberi olmayan bir okur bu eserleri okurken elbette şaşırarak ve birşey anlamayacaktır. Yine Bulfinch'e göre birçok okurun Milton'u anlamadığını ve ondan bir zevk almadığını söylemesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır. Milton, kısa şiiri "Camus"da otuzdan fazla mitolojik imalara başvurmuştur. Yine onun "On The Morning of The Nativity" adlı Ode'sinin yarıdan fazlası mitolojik figürlerle doludur. "İşte bu, (mitolojik figürlerden habersiz olma) Milton'u anlamama sebeplerinden biridir. Zaman zaman cahil kişilerden 'Milton'dan zevk almıyorum' sözünü duyarız" (*Bulfinch*). Bulfinch, Modern yazarların, şâirlerin, hatip ve denemecilerin sürekli antik çağlara göndermelerde bulunduğunu, dolayısıyla onları anlamak için "Yunanlılar arasında hâkim olan 'evrenin yapısıyla ilgili fikirler'i bilmemiz gerektiğini söyler (*Bulfinch*).

Bir başka açıdan mitler, insanın kaybettiği geçmiş, suuraltının derinliklerinde muhafaza ettiği tarihî benliğiyle bir iletişim kurma vasıtasıdır. Bu anlamda mitler, modernistler tarafından saklı gerçeğin sırlarını ifşaya götüren bir aracı olarak kullanılmaktaydı: "Modernistler miti, sanatın kullanabileceği araçlardan biri olarak görüyorlardı. İnsanlığın ortak bilinçaltında mutlaka yitirdiği özün ve zamanın üzerine örttüğü ama yok edemediği gerçekliğin saklı olduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden çağdaş öykülerini mitolojik paradilerle annattılar ki, bu mitolojik kodlar çözüldüğü zaman insanın özüne ya da gerçekliğine ilişkin doğrular ortaya çıksın. Onları en çok cezbeden gerçeklik ise, insanın doğasında olan ama uygarlığın bastırıldığı akıldışıydı." (*Parla, 2000*).

Bir sanatçının mitlere başvurusunun salt sanat bağlamı dışında daha değişik sebepleri de vardır. Mitlere başvurma, özellikle kendi kaynaklarına dönme anlamında *yerli mitolojiden* yararlanma, bazen siyasi veya ideolojik sebeplerle de izah edilebilir. 20. Yüzyılın başlarında cereyan eden Türkçülük hareketi yeni bir dünya oluşturma, kaynaklara inme, asla dönme ve yeni bir ideolojik kuram geliştirme bağlamında Türk mitlerine başvurma ve sanatsal metinlerde bunları kullanma cihetine gitmişti. Bu oluşum özellikle hareketin öncülerinden Ziya Gökalp'te bariz bir şekilde görülebilir. Ziya Gökalp'in bu yönüne dikkat çeken Mehmet Kaplan şöyle söyler: "Ziya Gökalp, kendisini kurtaran Turan ve Oğuz Han sembollerini kitaplarda bulmuş, onları ruhunun vecdi ile doldurarak Birinci Dünya Savaşı sıralarında Türk aydınlarına büyük heyecan kaynağı olan kolektif bir mit vücuda getirmişti." (*Kaplan, 1990*).

Aslında bir sanatkârın mitlere başvurusu demek onun bir *objektivation*'a uğratacağı bir *obje* seçmesi anlamına gelmektedir. Sanatkâr *objektivation* esnasında hemen dâima objeleri bir *imaj* veya bir *sembol* olarak *başkalaştırdığından* sanat-mit ilişkisi üzerinde durmak demek, önce-

likle sanatsal ürünlerin en büyük özelliklerinden olan *imaj*, *sembol*, *alegori* üzerinde durmak demektir. Sanat eserlerinde mitlerin kullanımı da bu kavramlar çerçevesinde olduğundan, şimdi kısaca bu kavramlar üzerinde durmak istiyoruz.

Bir Sembol ve İmaj Olarak Mitler

Pospelov, bir sanat dalının dal olarak özgünlüğüne değinirken şunları söylemektedir: "Bir sanat dalının, dal olarak özgünlüğü, en başta, onun sanatsal imgeleri yaratmasına hizmet eden gereç (materyal, madde) belirler. Edebiyat bu bağlamda kuşkusuz dil sanatı olarak karakterize edilebilir." (*Pospelov, 1995*). Bu tanıma göre her bir sanat dalının özgünlüğü onun kendine has imgeleri olması anlamına gelmektedir. Yine aynı yazara göre sanatla bilim arasındaki fark şudur: Eğer bilim için 'kavramlarla' düşünür deniyorsa "işte, eğer bilimle sanat arasındaki asal ayrımlar söz konusuysa, sanatçılar için de buna karşılık 'imgelerle düşünürler' denmektedir." (*Pospelov, 1995*).

Buna göre bir sanat dalı üzerinde dururken öncelikle ele alınması gereken konu onun imgeleri üzerinde durmak olacaktır. Alexander Potebnya'a göre "imgesiz sanat olmaz; şiir ise hiç olmaz" (*Aksan*). Doğan Aksan, "imge nedir, nasıl tanımlanabilir" diye sorduktan sonra, çeşitli alanlardaki uzmanların imge'ye ilişkin tanımlarını vermektedir: Penine imge'yi "duyuyla edinilen deneyimin dil aracıyla sunulması" şeklinde tanımlar. J. Knobloch, "imgenin, doğanın bir kopyası olmadığını belirtmekte, onu, bir tasarımın yeniden biçimlendirilmiş bir anlatımla, apaçık dile getirilişinde kullanılan bir simge olarak görmekte"dir. Şklovski "imgenin görevi, taşıdığı anlamı anlayışımıza daha yakın kılmak değil, görüntüsünü yakalamaktır" derken, Revedy "yaklaştırılmış iki gerçeğin arasındaki bağıntılar ne kadar uzak ve yerindeyse, imge o kadar güçlü olacak ve o kadar heyecanlandırma gücü ve şiirsel gerçeklik taşıyacaktır" demektedir. Emin

Özdemir'e göre imge "duyulanla algıladığımız varlıkların, durumların zihnimizdeki görüntüleri, bunların şiire yansımış biçimleridir." Doğan Aksan en son kendi tarifini verir. Ona göre imge "Sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dille aktarılmasıdır; bir betimleme değil, öznel bir yorumlama sayılabilir." (*Aksan*). Bütün bu tanımlarda esas olan nokta, seçilen bir objenin bizzat kendi anlamıyla sanatsal metne girmediği, bu görülen objenin herhangi bir duyu aracılığıyla başka bir anlam evrenini yansıttığıdır. Veselovski, dil sanatı ve imgeler hususunda daha iddialı şeyler söylemektedir. Ona göre "Dil sanatındaki her yeni çağ geçmişten miras kalan imgelerle çalışır, onların sınırları içinde hareket eder ve kendine, eskinin yalnızca yeni düzenlenişleri için hak tanır, onların içlerini yeni bir yaşam anlayışıyla doldurur." (*Pospelov, 1995*). Buna göre yeni bir imgeden bile bahsedilemez, zira varolan imgeler, geçmişin yeniden tazelenen ve yeni bir anlamla içleri doldurulan figürlerden ibarettir. Pospelov, sanat ve edebiyatta "imge" kelimesinin başka bir anlam taşıdığını, bir sanat bilimcisinin "imge" deyince "bundan, bir yaşam görüntüsünün yalnızca insan bilincindeki yansımaları değil, fakat bu yansımış ve sanatçının bilincine geçmiş görüngünün, belirli maddî araçlar yoluyla, örneğin, söz yardımıyla, mimik ve jest yardımıyla, çizgi ve renk yardımıyla, bir işaret sistemi yardımıyla vb. yeniden yansıtılışını anlar." (*Pospelov, 1995*).

Sembol (simge) ise, soyut bir kavramın dille göstergeleştirilmesidir: "Sembolizm soyut fikirleri anlatacak bir takım benzerlikler aramaktır (Barışçı anlatmak için güvercin gibi) ve buna şiirde çok başvurulur." (*Read, 1974*). Eliade'ye göre ise simge (sembol) "bir nesneye veya bir eyleme yeni bir değer eklemekte, ama bu yüzden de onların kendilerine özgü ve dolaysız değerlerine dokunmuş olmamaktadır" (*Eliade, 1992*). İmgeler her sanatçıda başka başka şekillerde karşımıza çıkar ve şahsî iken, semboller umumiyetle da-

ha yaygın olarak kullanılan biçimlerdir. Hemen hemen her toplumda yaklaşık aynı anlamı ifâde ederler. Barış için *güvercin*, özgürlük için *bayrak*, ayrılık için *gemi* kelimeleri gibi. "Webster'e göre sembol, kendisinden başka bir şeyi, muhakeme, çağrışım, alışkanlık veya tesadüfen temsil eden veya akla getiren bir şeydir; bu iki şey arasında özel bir benzerlik olmayabilir; sembol, devlet ve kilise gibi gözle görülmeyen bir fikir, bir nicelik, bir niteliğin görünen işareti olabilir." (*Tindali, 1998*). Mircea Eliade'ye göre bütün dünya mitolojilerinde yaygın olan temel simgeler de vardır. "Dünyanın merkezinde yer alan bir Dağ, Bir Ağaç veya bir Temel direği simgesi çok yaygındır... Merkez simgecilüğünün en yaygın çeşidi, evrenin merkezinde bulunan ve üç dünyayı bir eksen gibi tutan Kozmik Ağaç'tır." (*Eliade, 1992*). Mehmet Kaplan da Asaf Hâlet Çelebi'nin Mağara şiirini tahlil ederken, mağara sembolü üzerinde durur ve bu sembolün dünya edebiyatında sık sık kullanıldığını söyler (*Kaplan, 1990*). Kaplan, bu yazısında *imaj* ve *sembol* kelimelerini neredeyse aynı anlamda kullanmaktadır. "Şiire baştan sona kadar bir sembol vazifesi gören bu temel imaj hâkimdir." Pospelov, mitosların kahramanlık figürlerinin çağdaş edebiyatta da sürekli olarak tekrarlandığını, çok katlı anlam değişikliklerine uğramakla beraber bu figürlerin insan kahramanlığının *simgesi* olmaya devam ettiğini söylemektedir (*Pospelov, 1995*). Şemsettin Sami'ye göre de mitler "tarih veya ahlâka dâir bir hikmet ve hakikatin *remzi* makamında olan esâtir-i kadîmin ahval ve eşhası"dır (*Şemsettin Sami, 1318*). Fakat yine de sembol, imge, alegori gibi kelime ve kavramların anlamları üzerinde yazarların tam olarak uzlaştığını da söyleyemeyiz. Örneğin Orhan Okay, divan şiirinde dudak kelimesinin yokluğu ifâde etmesi gibi bazı mazmunların *sembol* olduğunu söylerken, sembolizmin ikinci merhalesi olarak nitelediği temsili teşbih ve temsili istiarenin, kimilerinin zannettiği gibi *sembol* olmadığını, bunların alegori olduğunu söyler ve buna, N. Kemâl'in Rüya'sındaki

genç kadın'ın Hürriyet'in, Haluk'un ve damdaki Çınar'ın Osmanlı İmparatorluğunun alegorileri olduğu şeklindeki örnekleri verir (*Okay, 1990*). Mannheim'in kanâatine göre ise sembol üç aşaması olan bir yapıdır. 1. Hayal aşaması. 2. Ütopyaçı zihniyet aşaması, 3. Billurlaşma aşaması (*Meriç, 1996*).

Toplumsal hayatın, insanî davranışların, bir milleti diğerinden ayrıcalıklı kılan temel farklılıkların hemen her zerresine simge ve imgeler hâkimdirler. Mitler, imgeler ve simgeler insan hayatının hemen hemen her alanına nüfuz etmiştir, onları silip atmamak neredeyse imkânsızdır. Bu kavramların önemine dikkat çeken Eliade şöyle söylemektedir: "Bugün, XIX. yüzyılın hissetmiş olmasının bile mümkün olmadığı birşey anlaşılmaya başlanmıştır: Bu da simgenin, efsânenin, imgenin, manevî hayatın özüne âit oldukları; bunları gizlemenin, sakatlamının, geriletmenin mümkün olduğu, ancak asla yok edilemeyecekleridir." (*Eliade, 1992*). Simge ve imgelerin soyut birer konu oldukları sanılmamalıdır. Mircea Eliade, **İmgeler Simgeler** adlı kitabında, bu kavramların insan hayatına hâkim olan bütün yönlerini, tarihin, dinin ve toplumsal hayatın imgeler ve simgeler açısından yapısını en derin tahlillerle incelemiştir. Ona göre modern insanın mitolojiyi, ilâhiyatı veya efsâneleri inkâr etmesinin pek bir anlamı yoktur: "Modern insan mitolojileri ile ilâhiyatları hor görmekte serbesttir, ama bu onun gerilerde kalmış efsâneler ve gerilemiş İmgelerden beslenmesini engellemeyecektir." (*Eliade, 1992*). Toplumsal yapıları göz önüne alındığında imgeler ve simgeler genellikle görüntülü hâle gelirler. "Toplumsal incelik kuralları, modalar, kutsal törenler, toplumsal davranış biçimleri görüntüsel ya da nedenli simgelerdir" (*Guiraud, 1984*) diyen Guiraud'a göre simgeler, bu anlamlarıyla göstergebilim'in konusudurlar ve yine toplumsal fonksiyonları itibarıyla birer *gösteren* işlevini üstlenmişlerdir. "Simge, gösteren bir objedir. Gösterilen kısmı bir anlam ve kavram düz-

lemine getirir... Simge nedensiz ve niyetlidir. Simgelerde biçimle içerik arasındaki ilişki nedenli değil, uzlaşmaya bağlıdır. Simgeler iletişim nedeniyle üretilir ve kullanılır..." (Erkman, 1987). İnsan hayatının hemen her anında oynadıkları önemli roller gereği simgeler, çoğu zaman tarihî olmakla beraber, daha ziyade *mitolojik* arka plâna sahiptirler, zira genellikle açıklanamazlar. Simgelerin toplumsal hayat içinde oynadığı önemli rollere Roland Barthes, dikkatleri çekmiştir. Örneğin, *Mythologies* adı altında topladığı denemelerinin birinde *şarap* imgesinin Fransız toplumu için ne anlama geldiğini derin bir tetkikle ortaya koymuştur. Yazı gayet şumüllüdür, fakat sadece şu alıntı bile şarap imgesinin Fransız için ne ifade ettiğini ortaya koymaya yeter: "Şaraba inanmak, bağlayıcı bir toplum sözleşmesidir... Her kim ki şaraba inanmaz, toplumun gözünde onun *adı* hasta, sakat, kusurludur. Toplum böyle bir insanı, (terimin anlaksal ve uzamsal anlamında) *kavramaz*... ortamı her havada iyileştirir; soğukta, ısınmayla ilgili tüm söylenleri (mitleri); kızıl ısıda, gölgenin, serinliğin, buz gibi ayazın tüm imgelerini çağırıştırır. Şarabı düşletmeyecek hiçbir fiziksel güçlük (hava sıcaklığı, açlık, can sıkıntısı, yurt özlemi) söz konusu olamaz." (Guitaud, 1994).

Yukarıda da söylendiği gibi sanatkar, eserinin kurgusunda istediği objeyi seçmede özgürdür ve onun objeler dünyasının bir kısmını da mitler oluşturur. Bir sembol veya imge amacıyla sanatkarın mitlere başvurması aynı zamanda onun okuyucu üzerinde *etki* sağlamanın en etkili yollarından biridir. Araştırmalara göre *mitoloji* ve *din* en etkili sembollere sahip olan iki sahadır. "Hatta sembolik roman, örtülü bir şekilde az çok metafizik bir materyal kullandığı zaman bile, imajlarını dinin ve mitolojinin alanlarından sağlar... mitolojik bir geçmişe sahip olmayan semboller, özel buluşlardır ve böyle oldukları için de hayal gücümüz üzerinde etkili oldukları söylenemez." (Brumm, 1988). Sanatçının mitsel bir ob-

jeyi kullanması çoğunlukla simgeler ve imgeler vasıtasıyla olacağından, bizim araştırmamız gereken bu simgelerin varlığı ve eserdeki kullanım oranıdır. Sanatçının bir obje seçimi amacıyla bir mitsel figüre başvurması şüphesiz onun, geçmişi, millî yapısı, beslendiği kaynakları, okuma süreci ve esas dünya görüşüyle yakından ilgilidir. Bu anlamda her sanatkar eserini oluştururken, öncelikle kendi tarihî ve mitolojik objelerine başvurması gerekirken, bu her zaman böyle olmamıştır. Hatta çoğunlukla bu durumun tersi görülür. Avrupalı bir sanatçı için eski Yunan ve Roma Mitolojisi bitmez tükenmez bir hazine olmuştur ve yüzyıllar boyunca bu sanatçılar obje seçiminde hemen hemen tamamen eski Yunan ve Roma dünyasına başvurmuşlardır, öyle ki eski Yunan ve Roma'yı bilmeden Avrupa edebiyatını anlamak neredeyse imkânsızdır."... Mitolojinin bütün öteki milletlerin ilkçağ efsânelerinden önce akla, bu tür Yunan ve Lâtin öykülerini getirmesi Yunan ve Lâtin mitolojilerinin yüzyıllardır Avrupa sanat ve edebiyatını en geniş ölçüde beslemekte olmalarından geliyor." (Necatigil, 1988). "Mitoloji, Batı sanat ve düşüncesinin her alanında ortaya çıkar. Resimde, heykelde, müzikte, tiyatrodaki, operada, şiirde, romanda vb. Bu demektir ki, mitolojiyi bilmezsek gereğince kavrayamayız ve değerlendiremeyiz bu yapıtları" (Bayladı, 1995). "Yunan ve Roma mitolojileri gerek antik çağda, gerek Rönesans'tan sonra Avrupa'da trajedi yazarları, şâirler, ressamlar, heykeltıraşlar ve hatta romancılar tarafından işlenerek sürekli yeniden keşfedilmiş, Batı kültürlerinin adetâ organik bir parçası haline getirilmiştir." (Ayvazoğlu).

Denebilir ki bütün dünya mitolojileri içinde Yunan mitolojisi imge ve simgeler açısından kendisine en çok başvuru mitoloji olmuştur. Bugün hemen hemen bütün medenî dünyada onun imge ve simgeleri kullanılmaktadır. Şüphesiz bunun birçok sebepleri vardır ve bu mesele direkt olarak konumuzla ilgili değildir, ancak mit

ve sanat konusu ele alındığında kısmen de bu konuya değinilmelidir. Araştırmacılar Yunan mitolojisinin bu kadar yaygın ve meşhur olmasını, bu mitolojinin yüzyıllar boyunca sanat eserlerine kaynaklık etmesine ve bu mitolojinin aynı zamanda bir inanç sistemi oluşturmasına bağlamaktadırlar. "Her ulusun efsâneleri vardır. Ama mitoloji deyince daha çok Yunan efsâneleri geliyor akla. Nedeni, bu efsânelerin aynı zamanda inanç sistemi oluşturmaları, ozanların, sanatçıların ve düşünce adamlarının bunlara sürekli katkıda bulunmalarıdır." (Boyladı, 1995). Bu görüş aynı zamanda mitolojilerin yaşayabilmesi için onların sanatçılar tarafından kullanılması gerektiği gerçeğini de ortaya koymaktadır. Türk mitolojisinin etkin bir şekilde yaşayamamasını Behçet Necatigil bu sebebe bağlar: "Tarih kitaplarında uzak hatıralar hâlinde kalmış eski Türk mitoslarının tarih boyunca sanat eserlerinde zaman zaman dinlemeyip varlıklarını belli edememiş ve ölü ata yadigarları olarak bir yerde donup kalmış bulunmaları, Türk destan ve mitologyasının bahtsızlığı olmuştur." (Necatigil, 1988).

Bütün araştırmacılar Yunan ve Lâtin mitolojisinin dünya edebiyatına etkileri üzerinde önemle durmuşlardır "Antik Yunan ve antik Roma mitolojisinin ve sanatsal edebiyatının başta Avrupa halkları olmak üzere birçok halkın dili ve edebiyatı üzerinde olağanüstü büyük etkisi vardı." (Pospelov, 1995). Promete, Oidipus, Sisifos, Dionysos, Herkül, Eros, Afrodit, Venüs, Harkissos vb. figürler neredeyse bütün dünya edebiyatının ortaklaşa kullandığı figürler haline gelmiştir. Hatta kimi yazarlar, artık kullanıla kullanıla aşına kelimeler haline gelmiş ve benzeri figürlerin simgesel anlamlarını bile vermektedirler: "Prometheus ya da *Başkaldırı*, Orfeus ya da *Edebî İnşâ*, Sisifos ya da *Saçmalık*, Oidipus ya da *meşhur kompleksi...*" (Rousseau, 1994). Hatta sanat ve edebiyat bir tarafa, kullandığımız günlük dilde bile Yunan ve Lâtin mitolojisinin derin ve önemli izleri bulunmaktadır. Ani heyecamı ifâde

eden *panik* kelimesi Yunan mitolojisindeki tanrı *Pan'dın* gelen bir kelimedir: "Ani korku'yu ifâde eden 'panik' sözcüğü de keçi kılıklı tanrının adından kaynaklanmaktadır. Onun birden görünivermesi ve kavalından çıkan ürkütücü sesler insan olsun, hayvan olsun herkesi korkutmaya yeter." (Boyladı, 1995). Yunan mitolojisinin bu yaygın kullanılışı, Tanzimat'tan sonraki Türk Edebiyatını da etkilemiş ve artık bizim edebiyatımızda da Yunan mitsel öğeleri simge ve imge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yukarıda bir yazarın simge ve imgeleri seçişinde onun beslendiği kaynakların önemine işaret edilmişti. Tanzimattan sonra hemen hemen bütün kaynaklarını batıdan seçen yazarlarımızın seçtiği imge ve simgelerde de bu yönelişin derin izleri görülmektedir. Bu esas itibariyle bizi, sanatkârın beslendiği kaynakların onun vereceği eserlerin de bir nevi aynasını oluşturacağı ve fikri zeminini teşkil edeceği hakikatine götürmektedir. Bu derin ve zaman zaman farkedilemeyecek kadar bile olsa gizli etkiyi Tanpınar çok özlü bir şekilde ifâde etmekte ve bundan hayflanmaktadır: "Kim olursak olalım, nasıl yetişirsek yetişelim, hayat tecrübemizin mahiyeti ve genişliği ne olursa olsun, bizim ağzımızdan hâlâ okuduğumuz frenk kitapları konuşmaktadır. Tıpkı bizden evvelkiler gibi..." (Tanpınar, 1996).

Baştan beri söylemekte ve işaret etmekte olduğumuz mit-sanat-imge ve simge etkileşimi sanatçıların eserlerini anlama ve yorumlamada vazgeçilmez bir önemi hâizdir. Batı dünyasında, edebiyatta olduğu kadar diğer bütün beşerî sahalarda da mitlerin önem ve değeri derinlemesine araştırılmış ve bu suretle milletlerin kimliklerinin oluşumunda mitlerin önemine işaret edilmiştir. Âdetler, görenekler, dinî itiyatlar, sosyal davranışlar, yeme-içme-giyinme gibi beşerî ihtiyaçlar vb. bütün insanî faaliyetler mitler açısından araştırılmış ve ortaya konmuştur. Hatta Leopold Schmidt Orta Avrupa tarım folklorunu bile mitler açısından ayrı bir incelemeye tabi tutmuştur.

O, bu incelemesi sonucunda "Orta Avrupa'daki tarıma ilişkin folklorun, daha Homeros ve Hesi-odos zamanından beri klâsik Yunan mitolojisinde ortadan kalkmış olan, mitolojiyle ve dinsel törenlerle ilgili öğeler içerdiğini göstermiştir." (*Eliade, 1993*).

Özetle söylemek gerekirse, sanat eserlerinde mitler imge (İmaj) veya simge (sembol) olarak bulunurlar. İlk çağlara âit sanat eserleri hemen hemen tamamen mitolojik bir yapı arz ederken, sonraki çağların eserlerinde mitler, metnin ana figürlerini oluşturan imge ve semboller olarak karşımıza çıkarlar. Dolayısıyla bu imge ve simgeleri çözümlenmeden sanat eserleri -eğer mitik objeleri kullanmışlarsa- tam olarak anlaşılabilirler. Bir sanat eseri olan edebî metnin mit, sembol ve metaforla ilişkisine dair, Wellek/Warren'm şu sözleri bu ilişkinin ne kadar mühim olduğunu ortaya koymaktadır: "İmaj, metafor, sembol ve mit gibi unsurları eski edebiyat araştırmacılarının dıştan ve pek üstün körü incelemiş oldukları iddia edilebilir. Onlara çoğunlukla süs nazarıyla bakıldığından kullanıldıkları yazılardan çıkartılarak ele alınırlardı. Halbuki bize göre bir edebî eserin esas manası onun içindeki mit ve metaforlardan gelir." (*Wellek vd., 1983*). Tabî ki mitler sadece edebî eserlerde yaşamazlar, hemen hemen bütün sanat dallarında onların izini bulmak mümkündür. "Mitoloji ve destanların fikir ve sanat dünyasına akisleri fikrî ve edebî eserlerdeki hayatlarından ibaret değildir. Resim, heykel, musikî, mimari gibi güzel sanatların da aynı mevzularda sayısız eserleri ve şaheserleri vardır." (*Banarlı, 1983*).

MİTOLOJİ VE EDEBİYAT

Mitolojinin bütün sanat dallarına olduğu gibi edebiyata da derin ve önemli etkileri olmuştur. Bu etkiler, ilk bakışta sezilecek şekilde yüzey yapıda bulunacağı gibi, edebî metnin esas yapısını oluşturan iç içe girmiş anlam katmanlarının bir bakışta farkedilemeyecek derinliğinde de bu-

lunabilir. Her iki hâlde de esas olan şey, mitlerin edebî eserlerin oluşumunda çok önemli fonksiyonlar üstlenmiş olmalarıdır. Bu sebeple bir edebî eserde bulunan mitsel unsurlar anlaşılmadan o eser de anlaşılabilir. Araştırmacıların üzerinde önemle durduğu konulardan biri işte budur. Dolayısıyla bizim önemle üzerinde duracağımız esas konu, edebî eserlerin anlaşılması ve yorumlanmasında mitlerin rolünün tespiti ve önemi olacaktır. Bu husus lâıyıkıyla ortaya konmadan edebî eserler üzerinde yapılacak bütün çalışmalar eksik sayılacaktır.

Edebiyat ve mitoloji ilişkisi iki farklı boyutta ele alınabilir. Birincisi, destanlar gibi mitolojik çağlardan kalma olağanüstü anlatıları konu alan eserlerin yapısı, ki bunlar tamamen mitolojik anlatılardır ve olaylar bütünüyle olağanüstüye dayandığı için çözümlenmeleri de bir hayli güçtür. Zira kavramlar neredeyse tamamen şifrelidir ve bu şifreleri çözmek de apayrı bir uzmanlık alanı bilgisini gerektirmektedir. İkincisi ise, daha sonraki çağların aklı yönü ağır basan, olağanüstüden ziyade olabirliğe dayalı eserlerindeki mitolojik yönlerdir, ki bu eserler, bünyelerinde sembol ve imge hâlinde mitolojik figürlere yer verirler. Bu mitolojik figürler bazen edebî eserin içerisinde bir mazmun veya gönderme birliği şeklinde bulunur ve esas yapıya fazla tesir etmezken, bazen bu mitolojik figürler edebî eserin ana kurgusunu oluşturur, eser tamamen bu mitolojik figüre dayanır ve o çözümlenmeden eser çözümlenemez.

Richard Chase, mitlerin edebî niteliği üzerinde dururken, ilk dönemlere âit mit-edebiyat ilişkisinin üç farklı boyutta alınabileceğini söyler: "Miti, bir edebiyat olarak düşünmeye başladığımız zaman hemen cevaplandırılması gereken üç soru vardır:

- 1) Miti olduğu hâlde edebiyatı olmayan ilkel bir toplum var mıdır?
- 2) İlkel toplumların sahip olduğu edebiyat ne tür bir edebiyattır?

3) Bunların aralarındaki bağ nedir?" (Chase, 1960).

Daha sonra Chase bu sorulara cevap verir ve edebiyatı olmayan bir toplumun bilinmediğini söyler. Aynı yazar *mit* diye ayrı bir türün varlığını bile kabul etmemektedir. Yukarıdaki sorduğu sorulara verdiği cevaplardan sonra mit- edebiyat ilişkisine değinirken mirin bizâtihi edebiyat olduğunu söyler ve aralarındaki kesin ayrımlara karşı çıkar: "Mit kelimesi hikâye demektir. Mit bir hikâyedir, bir anlatıdır veya bir şiirdir; mit, insan hayallerinin estetik yaratılışını hesaba katan bir edebiyattır." (Chase, 1960). Buna göre ilk dönem anlatıları tamamen mitik karakterler gösteren *edebî* formlardır. Tabii bu anlatıların yüzyıllar sonra nesilden nesile aktarılacak bir gün bir kişi tarafından yazıya geçirilmiş hali de (İlyada, Odise, Manas Destanı, Kalavela, Mahabharata gibi büyük destanlar) edebî eser hüviyetine sahiptir. Eliade'ye göre bu eserlerdeki "büyülü sözlerin çoğu tartışılmayacak ölçüde şiirsel bir değer taşır; bu nedenle de haklı olarak yazma (edebiyata) bağlanır (Eliade, 1994). Fakat bunların mitolojik yapılarının ilk dönemdeki yapılarına ne kadar sadık olduğu bilinmemektedir. İlk dönem şifâhî anlatıların yazıya geçirilişi hususuna da değinen R. Chase bu konuda şunları söyler: "Din adamı veya şef, şâir veya düşünür olarak halk geleneğini ve ritüelleri ele alır ve onları ince bir şekilde dramatik veya şiirsel formda dizer. Onların sistemleştirilmesi bir dimağda düşüncenin merkezileştirilmesi suretiyle meydana gelir." (Eliade, 1994). Buna göre, yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılagelen anlatıların biri veya birileri tarafından yazıya geçirilmiş olması, onların ister istemez bir nevi *kişileştirilmiş* veya önemli ölçüde *sınırlandırılmış* olduğu anlamına gelir. O'Flaherty'nin de dediği gibi şifâhî gelenekten yazıya geçiriliş bu anlatılar "İ.Ö. onikinci yüzyılda yazıya geçirilen bir bölüm, İ.Ö. onikinci yüzyıldan beri aktarılan bir mitosun umulmadık ölçüde aslına uygun olarak korun-

muş biçimi ya da o mitosun tamamen özgün bir yeniden anlatımı olabilir" (O'Flaherty, 1996). Buradan da anlaşılacaktır ki yazıya geçirilen bütün bu ilk mitos anlatılarının hangilerinin orijinal, hangilerinin değiştirilmiş şekli olduğunun tespiti bir hayli zordur ve çok zorlu bir mesâîyi gerektirmektedir. Fakat burada söylenmesi gereken şudur ki, bu ilk anlatıların karakteristik yapısı bugün şifâhî edebiyat olarak adlandırdığımız sözlü halk edebiyatında yaşamaktadır. Şifâhî edebiyat bu ilk dönem mitolojik edebiyatın adeta gizli bir deposu ve taşıyıcısı olmuştur. Bugün-masal ve efsâne gibi olağanüstü anlatılarda hep o eski mitolojilerin hatıraları gizlidir. Bugün özellikle de masallardaki kahramanlık figürleri üzerinde duran Eliade onların mitolojiyle olan bağları hususunda şunları söyler: "... sözlü yazınlar kutsallığını yitirmiş mitlerin dağarcığı gibidir: Masalların ya da fablların kişileri, eski tanrılardan başka bir şey değildir, serüvenleriyle değerini yitirmiş ya da yan yarıya unutulmuş mitlerdir." (Eliade, 1994). Yine Eliade'ye göre "Halk yazınları, hem eski mitolojilerin ve arkaik tanrı-bilimlerin kalıntılarını, hem de daha sonraki çağlarda oluşturulmuş kültüre dayalı ürünleri korurlar ve aktarırlar." (Eliade, 1994). İbáñez'e göre ise bu ilk devir mitosları insanın korkularından türemiştir. İbáñez, mitoslara insanın "umutlarının ve korkularının edebî süslemeleri" (İbáñez, 1996) demektedir. Northrop Frye'in mit kriticizm çalışmalarında ifade ettiğine göre edebiyat tamamen mit temeli üzerine oturmaktadır. Ona göre mitler mevsimlerin dönüşümünü, tarımsal bölümlenmeleri ifade eder. İlkbahar komedi, yaz romantik, sonbahar trajedi, kış ironidir (Gray, 1996).

Azra Erhat ilkçağ anlatılarının özellikleri üzerinde dururken onların *klâsik* olma vasıflarına da değinir ve yaşayan edebiyatla eski çağlardan kalma destanî anlatılar arasındaki kaçınılmaz ilişkiye değinir: "İlkçağ efsânelerinin 'klâsik' vasfı ile nitelendirebileceğimiz bir başka yö-

nü de var, her çağ, her dönem ve her yerde yeni yeni yorumlarla işlenmeye elverişlidir bunlar. Batı sanat ve yazını, kimi dönemlerinde bu akıma karşı koymaya çalışmışsa da, mitolojiden ve mitolojik konuların etkisinden kurtulamamıştır, ileride kurtulacağı da pek olası değildir." (Homeros, 198). Bizim konumuz doğrudan bu konuya hasredilmediğinden, biz şimdi imge, simge veya mazmun olarak mitlere başvuran edebî eserlerin mitolojiyle ilişkisine değinmek istiyoruz.

Mitsel Objeler Açısından Edebî Eser

Bütün araştırmacıların üzerinde önemle durdukları ve hemen hemen hepsinin ortak olduğu müşterek husus edebî metinlerin mitlerle çok sıkı bir ilişkisinin bulunduğu ve bu ilişkinin ne olduğunun tespiti yapılmadan *edebî* eserin anlaşılamayacağıdır.

Ali Canip, Epope adlı eserinde edebiyat -mitoloji (Ustûre) ilişkisine değinirken, mitolojiden modern edebiyata geçişin takip ettiği seyri de aktarır. Yazara göre, ustûrede iki devir vardır, birincisi *canlandırma* dediği, dağlar, taşlar ve denizler gibi canlı olmayan mahlûkatı yaşar mahluklar gibi gösterme devridir. "Bu sayede onlar, ya faydalı ya faydasız, ya zayıf, ya kavi, ya merhametli, ya merhametsiz birer şahsiyete bürünürlerdi." (Ali Canip, 1927). İkinci devir ise "romanesk icad" devridir. "Bu devirde evvelce hayalen canlanmış olan 'les entites- cevherler' artık maceralara, sergüzeştlere, tarihlere mâlik olurlar. Her biri bir hikâyenin kahramanıdır." Ali Canip'e göre epopelerin vücûda getiriliş sebepleri "ya eşyayı tanımak ihtiyacından veya yaratma arzusundan doğmuştur". Dolayısıyla "epopenin mahiyetini tahlil için bu yaratmak arzusuyla vücûda gelen ustûreleri bilmek lâzımdır." Çünkü Ali Canip'e göre de bu ustûreler "*bedû faaliyetin ilk tezahürleridir ki git gide 'edebî icad'a kadar ilerleyecektir*" Buna göre ilk mitolojik anlatıları, onlardan neş'et etmiş, epope, destan, masal, legend vs. gibi diğer edebî türleri edebiyatın

ilk başlangıç noktaları olarak ele almalı ve edebiyatın tarihi seyri incelenirken mitolojik metinlerden başlanılmalıdır. Burada şüphesiz tarihî süreç içerisinde tedricî bir gelişim söz konusudur ve bu gelişim dikkate alınmadan yapılacak araştırmalar yarım ve eksik kalacaktır.

Ali Canip, eserinde Ribo'nun edebiyat ve mitlerle ilgili görüşünü de aktarır. Ribo tekâmülü nokta-i nazarından edebiyatı şöyle târif eder: "*La litârature est une mythologie dichue et rati-onalisee- Edebiyat, hubût etmiş, aklîleşmiş, esatirden ibaretir*". Bu görüş yukarıda zikretmiş olduğumuz tarihî sürecin bir sonucudur. Bu süreci Ali Canip şu sözleriyle ortaya koymaktadır: "...usturelerde evvelâ ilahî şahsiyetler tecellî eder. İşte bundan epopeler çıkmıştır. Epopelerde mabutlarla kahramanlar bir cihan içinde yaşarlar. Epopelerdeki ilahî seciyyeler yavaş yavaş silinir. Muhayyilenin faaliyeti hayatın alelade şartlarına yaklaşır, git gide '*romanesk roman*' ve nihayet '*realist roman*' hâlini alır." (Ali Canip, 1927). Halit Ziya da hikâyenin menşei üzerinde dururken bu türün başlangıcını eski Yunan efsânevi ve esatiri anlatılarına bağlar, "...tarih-i hikâyeye Yunanlıların rivâyât-ı millîye ve tarihiyeleriyle muhayyelât-ı mezhebiyelerini kasidelerde, temâşalarda nakletmekle kanâat edemeyerek evvela meşhur Ezop'un efsâneleri tarzında şeylerle Kipridikus'un 'Faziletle Zemini Arasında Herkül' nam eseri gibi muhayyelât-ı esâtiriyelerini mebd'e ittihaz etmek mecburiyetindeyiz." (Talış, 1985).

Epopeden romanesk romana, oradan realist romana nüfûz eden mitik karakterler nihâî aşamada edebî eserde ya imge, ya simge, yahut alegori veyahut da birer mazmun suretinde görünürler ve ilk zamanlardaki aslî fonksiyonlarından büyük oranda sıyrılmış olurlar. İşte bu tarihi süreç boyunca değişime uğramış mitik karakterler, bizim edebî eserin anlaşılmasında üzerinde durduğumuz esas yapılarıdır ve nihâî tahlilde öncelikle çözümlenmesi gereken en karışık unsurlar-

dır. Edebî eserin esas bünyesini oluşturan, imge, simge, alegori gibi karışık unsurların önemi üzerinde duran Welles/Warren şunları söylemektedir: "Şiirin mânâsını, onu düz yazıya çevirerek bulacağımız yerde, onun mânâsını karışık unsurlardan meydana gelen bir yapı içinde araştırılması gerektiği sonucuna varırız ki bu da imaj, metafor ve mit gibi unsurların incelenmesini gerektirir" (*Wellek vd., 1983*). Welles/Warren bu karışık unsurları imaj, metafor ve mit olarak değerlendirmekle beraber takip eden sayfada bunların aslında hepsinin aynı şey olduğunu söylemekte ve araştırmacılar için daha karmaşık unsurlara göndermede bulunmaktadır: "Acaba bu dört deyim (imaj, metafor, sembol, mit) tek bir şeyi mi anlatmak istiyor? Bu kelimelerin manaları birbirinden tamamen ayrı değildir; onların aynı şeylerle ilgilendiği açıktır." (*Wellek vd., 1983*). Dolayısıyla sembol, imaj, metafor gibi unsurları araştıran araştırmacıların öncelikle başvuracakları alanın mitoloji olduğu veya bir başka deyişle mitoloji sahasına girmeden bu kavramların lâıyıkıyla anlaşılacağı belli olmaktadır. Ursula Brumm, Edebiyatın imajlarını mitolojiden ve dinden seçmesinin gerekliliğine değinirken şunları söyler: "Hatta sembolik roman, örtülü bir şekilde az çok metafizik materyal kullandığı zaman bile, imajlarını dinin ve mitolojinin alanlarından sağlar." (*Brumm, 1988*). Brumm'a göre bunun sebebi, en etkili ve çarpıcı imajların mitoloji ve dinde bulunmasından değil "fakat inancı kullanarak sembollere ve güvenilir yorumu getiren veya hiç olmazsa inanç ile sembolü gerçek anlamda birbirine bağlayan hatıraları sağlayan alanların sadece dinî ve mitolojik oluşundandır." (*Brumm, 1988*). Bu anlamda mitolojinin ne kadar büyük bir başvuru alanı olduğu ortadadır. Bir milletin ortak hatıralarının canlandığı ve okuyucularının ortak bir maziye paylaştıkları yegâne kaynaklardan biri de mitoloji olmaktadır. Eliade de bu konuya değinirken, insanın bir model arayışının her zaman tarih ve dinden karşılanmadığını, mitin de bu alanda vazgeçilmez bir kaynak teşkil etti-

ğini söyler ve mitin öneminin küçümsenmesinin yanlışlığına değinir: "Bütün bunlar kişiliğin ve tarihin modern buluşlarının, mitin gerekli olduğu görüşünü yıkamadığını gösterir. İnsanın, yaşamında öyküneceği bir model, bir örnek arama isteği, her zaman için din ya da tarih tarafından karşılanamaz." (*Eliade, 1994*). Diğer bir deyişle mitolojik figürlere başvuran yazar, okuyucusuyla ortak bir alanı paylaştığını, tabiri caizse *ondan biri* olduğunu söylemektedir. Bir yazarın bir mite ihtiyaç duymasının sebebini Welles/Warren'de şu şekilde açıklar: "Bir edebî yazarın bir mite ihtiyacı olması demek, onun, içinde yaşadığı toplumla birleşmeyi ve onun içinde bir fonksiyonu olmasını arzuladığını gösterir." (*Wellek vd., 1983*). Bu değerlendirmeler açısından Türk Edebiyatına baktığımızda, edebiyatımızın gerçekten çok fakir ve sığ olduğunu görmekteyiz. Zira edebiyatımızın hemen hemen hiçbir döneminde Türk mitolojisi bu değerlendirmeleri haklı çıkaracak şekilde kullanılmamıştır.

Bir edebî eseri ihtivâ ettiği mitler açısından incelemeye, şüphesiz önce o edebî eserin ortaya konduğu dilin mitolojisini incelemekle başlanması gerekmektedir. Ya mitolojik çağlar döneminde veya bu çağların hemen ardında oluşturulan destanî eserler bu incelemelerin ilk adımını oluşturur. Bu eserler bugün tam veya eksik şekilde de olsa kısmen mevcuttur. Akli unsurların ağırlık kazandığı dönemlerde oluşturulan edebî eserlerde, mitsel çağlarda oluşturulan figürlerin bir kısmı kullanılmıştır. Bunlar ya aynıyle veya sembol ve imaj olarak sonraki çağların eserlerinde bulunmaktadır. Bu sembol ve imajların lâıyıkıyla ortaya konulabilmesi için ilk devir mitolojik anlatılarının detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemenin ikinci adımını ise, ilk devir mitolojik eserlerini inceleyen araştırmalar oluşturur. Avrupa'da 18. Yüzyılda G.V. Vico'nun **Scienza Nuova** adlı eseriyle başlayan mitolojik çalışmalar o günden bu güne binlerce esere ulaşmasına rağmen Türkçemizde bu alanda

yapılan çalışmalar maalesef bir elin parmakları sayısınca bile değildir. Mevcut eserler de neredeyse tamamen Yunan mitolojisine hasredilmiştir. Bu bakımdan Türk mitolojisi üzerinde çalışacak olan araştırmacıların bu ikinci adımdan faydalanmaları bir hayli zor olacaktır.

Araştırmacıların edebî metinlerin mitsel tarafını incelerken üzerinde önemle durdukları konulardan biri de, eski çağlara âit mitsel objelerin son dönem edebiyatlarında bir başka şekil ve kılıkta da olsa kullanılması meselesidir. Bu kullanım figürler açısından ele alındığında en çok şiir ve romanda görülür. Genellikle eski çağların kahramanları yeni dönem edebiyatlarında bir başka boyutta karşımıza çıkar. "Mitoslardaki kahramanlık figürleri, daha sonraki çağların edebiyatlarında sürekli, yeniden ortaya getirilmiştir. Her ne kadar çok katlı anlam değişiklikleri olmuşsa da, bunlar, insan kahramanlığının simgesi olma anlamlarını gene de bugüne dek yitirmemişlerdir." (Pospelov, 1995), "Belli bir açıdan bakıldığında, modern yazarların büyük romanları bile, kuşkusuz, bir başka düzlemde, kahramanın canavarlarla savaşma temalarını yeniden ele alır: yoksulluk, güçlükler, eğilimler, modern roman kişinin yetiştirilmesine ilişkin sınamalardır. Bir başka deyişle modern roman kahramanına bir iç gerçeklik kazandırmak, onu kendi öz varlığının merkezine yöneltmek isteyen sınamadır bunlar." (Eliade, 1994). Bu tür anlam zenginlikleriyle mit, tamamen bir başka boyutta çıkar karşımıza. Sözlük anlamını kaybeder ve artık sanatkârın büyük bir çaba ve özveriyle üzerine vurgu yapmaya çalıştığı -Nikolai Hartmann'ın *kader tabakası* adını verdiği- bir sanat eserinin son anlam tabakasını derinden etkilemeye başlar. Şüphesiz bu anlam belirleme veya anlam kaymasında sanatkârın ideolojik bakışı da etkili olmaktadır. Marksist dönemde ele aldığı bir eserinde Roger Garaudy, miti gerçekçilik açısından ele alır ve Marks'ın temellendirmeleriyle yaklaşır mite. Garaudy'ye göre sanat eseri "her devirde,

emeğe ve mite bağlıdır... mite: yani eksik olan şeyin bilinci ile tabiatın ve toplumun henüz dizginlenmemiş kesimlerinde yapılacak şeylerin bilincinin somut ve kişileştirilmiş bir şekilde dile getirilmesine" (Garaudy, 1965). bağlıdır.

Sanatkârların eserlerinde mitolojilere başvurusu bazen de günümüz hayatının kimi yanlarına vurgu yapmak yahut bir bağ kurmak içindir: "Eski Yunan ya da Kutsal kitap gibi, az-çok herkesçe bilindiği varsayılan mitolojilerden çıkarak, çağdaş dünya ile kontrastları vurgulama birçok şâirin öteden beri sık sık başvurduğu bir yöntemdir (Belge, 1986).

T.S. Eliot'ın, J. Joyce'un *Ulysses* romanı üzerine söyledikleri, arkaik çağlara ait mitlerle günümüz edebiyatı veya daha geniş bir ifâdeyle günümüz dünyası arasındaki ilişkiyi daha anlaşılır bir boyutta ortaya koymaktadır. Eliot'a göre, "eserinde miti kullanmakla, insanın çağdaş tecrübesiyle geçmişteki tecrübesi arasındaki fark ve benzerlikleri ele alan Mr. Joyce, kendisinden sonrakilerin de kullanması gereken bir metot kullanmıştır." Bu metodun esası "çağımızın sahip olduğu muazzam anarşi ve ümitsizlik içindeki manzarasına bir şekil ve anlam verme, onun arz ettiği kargaşaya bir düzen verme metodudur. Bu, ilk defa Mr. Yeats'in ortaya attığı bir metottur. Yeats, mito-poetik'in gerekli olduğunu ilk defa anlayan çağdaş şâirdir." Eliot, çağımızın kargaşalarına bu metodun hakkıyla bir düzen vereceği kanâatindedir ve bu sahada bir de teklifi vardır: "Hikâye etme yerine, bugün mit metodunu kullanabiliriz. Çok ciddi bir şekilde inanıyorum ki, bu metot, çağımızın kargaşasına sanat ortamında bir düzen içinde bir ifâde kazandıracaktır." (Eliot, 1990).

Roman tarihinin gelişimini izleyen araştırmacıların üzerinde en çok durdukları konulardan biri de romanın mitolojiyle ilişkisi üzerine olmuştur. Araştırmacılara göre roman, romanslardan, romans'lar ise destanî mahiyetteki olağanüstü anlatılardan türemiştir. Bu konuda en çar-

pıcı ve öz bilgiyi Nortrop Frye vermektedir. Frye, romanın gelişim tarihini verirken mitolojiye de girer ve şunları söyler: "Kahramanları konu edinen romans, insanları konu edinen romanla, tanrıları konu edinen mitler (efsâne) arasında yer alır. Mensur romanlar, önce, klâsik mitolojinin gelişmesinde son safha olarak ortaya çıkarlar... roman ise tarihi olaylara hayal gücü ile yaklaşmanın bir sonucudur." (*Stevick, 1988*). Milan Kundera mitler konusunda romanı daha da öze indirger ve bilhassa Thomas Mann'ın romanlarıyla "uzak çağlardan gelip adımlarımızı yönlendiren mitlerin rolünü sorguladığı"nı söyler. (*Kundera, 1989*). Novalis'e göre "roman özgür tarihtir, tarihin mitolojisidir. Böyle olunca bir tabiat mitolojisinden söz edilemez mi? (Burada kastettiğim mitoloji, hakikati çok yönlü sembolize eden şâirane buluştur.)" (*Novais, 1987*), Novalis'in bu sözleriyle mitoloji, romana sonsuz bir özgürlük ve esneklik sağlar. Novalis, bizzat efsâneyi de şiirin konusu olarak ele alır, geçmişin ünlü masal ve halk hikâyelerini sayarak onlarla çağdaş roman arasında bir bağlantı kurar: geçmişin masalları, bugünün romanlarının romantik ruhunu oluşturmaktadır (*Novalis, 1987*).

19. Yüzyılın ortalarında A.N. Afanasyev, R. İ. Buslayev, O.F. Miller ve Grim Kardeşler gibi araştırmacılar "Mitolojik Okul" adıyla bir akımın içinde olmuşlar ve "edebiyatta görülen sujelerin tümünü, mitoslar doğarken zaten bilinmekte olan ve sonra da edebiyatın tarihi boyunca sürekli ortaya çıkan, sürekli kendini yenileyen belli motiflere indirgemişlerdi. Böylece sujeler, her çağın kendi ürünleri olarak değil, hep o aynı mitolojik kökenli 'ana sujeler'in yeni çeşitlemelerinden ibaret gibi görülmüş oluyordu." (*Pospe-lov, 1995*). Edebî esere bu anlamda yaklaşan bir başka edebiyat inceleme yöntemi ise Arketipçi Eleştiri adı verilen yöntemdir. Bu yöntem bazen mythopoeic, bazen de archetypal adı verilir. "Ana örnek, ilk model gibi anlamlara gelen arketip, Platon'un ideaları gibi evrensel ve genel bir

ilk modeldir ve edebiyat eserlerinde bu genel arketipin az çok farklı şekillerde tekrarlandığını görürüz. Çeşitli ülkelerdeki masallara bakacak olursak bunların bazılarında geniş hatlarıyla aynı olay örgüsüne rastlarız. Bir kralın ya da padişahın oğlu değerli bir nesneyi veya bir kızı bulmak için yola çıkar, birçok engellerle karşılaşır; doğa üstü güçlere sahip insanlardan ya da hayvanlardan yardım görür ve sonunda istediğini elde ederek döner. Ana çizgilerini verdiğimiz bu temel örnek bir arama arketipidir. Bu arketipi yalnız masalarda değil mitoslarda, eposlarda, Ortaçağ romanslarında, modern romanlarda da buluruz." (*Moran, 1981*). Bu anlayış, edebî eserlerde tekrarlanıp duran ana motiflerin aynı arketipler olduğunu iddia eder ve bu arketiplerin kökenini de "eski mitoslarda ve ilkelerin âyinlerinde bulur." (*Moran, 1981*). Bu anlayışa göre edebiyat "arketip olan kişilerin, durumların, simgelerin ifâdesidir ve eleştirici, yazarın farkında olmadan kullandığı *bu mitos dilini çözmek* ve eseri daha anlaşılır bir tarzda açıklamakla görevlidir." (*Moran, 1981*). Burada dikkati çeken ifâdeler, *mitos dilini çözmek* ve *eserin mitos dilini çözerek daha iyi anlaşılacağı* şeklindeki ifâdelerdir, ki bu ifâdeler hemen hemen bütün araştırmacıların üzerinde durduğu ana konulardan biridir. Edebî eser ihtivâ ettiği mitolojik yön deşifre edilmeden anlaşılabilir.

Mitolojik bir figür veya imgeye başvuran edebî eserlerin bu yönleriyle incelenmesi ve onların mitsel boyutunun ortaya çıkarılması şüphesiz beraberinde birçok güçlükleri de getirmektedir. Bu güçlüklerin başında sabırsız bir incelemeyle ortaya çıkabilecek olan aceleci hükümler, titiz bir araştırma olmaksızın varılacak kararlar olmaktadır. Mitolojik bir yansımanın arka plânında yorumu müsait pek çok detay gizli olduğundan titiz olmayan bir araştırma, kişileri, büyük, yanıltıcı hatta vahim hatalara götürebilir. Kutsal metinlerin mitolojik yanlarıyla ilgili çalışmalar bu cepheden ele alınmalıdır. Bundan do-

layı incelenecek metinlerin aceleci değil, dikkatli bir gözlem ve sabırlı bir çalışmayla ele alınması gerekir. Aceleci hüküm vermenin bir sakıncası da mitsel figürün anlam yönünden daraltılması, yorum zenginliğinin kısıtlanması ve çok daha zengin olabilecek mânânın fakirleştirilmesidir. Bu güçlükler ve bunların doğurduğu mahsurlara değinen İtalo Calvino, mitsel figürler üzerine verilecek kararların zorluğu ve yanıltıcılığına ilişkin şunları söyler: "Bir anda bu mitosta (Yunan mitolojisinde Medusa'nın başını kesen Perseus'un mitosu) şâirin dünyayla ilişkisinin bir alegorisini, yazı yazarken izlenecek yöntemin bir dersini bulmanın çekiciliğine kendimi kaptırabileceğimi hissediyorum. Ama her yorumun mitosu yoksullaştırdığını, boğduğunu biliyorum: Mitoslar söz konusu olduğunda acele etmemek gerekir; en iyisi onların belleğimizde yer etmesine izin vermek, her ayrıntının üzerinde durup düşünmek, onları kendilerine özgü imgeler dilinden çıkmaksızın değerlendirmek. Bir mitostan çıkarabileceğimiz ders, öykünün sözel örgüsünde yer alır, bizim dışarıdan ona eklediğimiz şeylerde değil." (Calvino, 1994).

Şâirlerin geçmiş çağların mitolojik figürlerine başvurması şüphesiz bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu, Murat Belge'nin dediği şekilde bir kontrast gereği olabileceği gibi, bazen milletin ortak hafızasında çok kuvvetli bir zemin bulacak temel bir şiirsel elamana başvurmak ve böylece okuyucuyla daha rahat bir iletişim kurmak için, bazen şiirin zaten bir tasarruf olan kelime kadrosunu daha da aza indirmek ve bu suretle *az söz, derin anlam* birliğini sağlamak için, bazen de şiirin gizemine yeni bir boyut getirmek, anlam katmanlarındaki derinliği artırmak ve eserin iç kurgusundaki giriftliği pekiştirmek için olabilir. E.A Gardner'a göre büyük şâirler, mitleri derin dinî hakikatleri ifâde ve önemli karakterler yaratmak için kullanmışlardır. (Gardner, ?). Eliade şiirde mitlere başvurmanın yegâne sebeplerinden birinin de *tarihsel bir olayın*

halkın belleğinde kalmasının ancak bu yolla olabileceği meselesinin olduğunu söyler. "Tarihsel bir olay ne kadar önemli olursa olsun halkın belleğinde kalmaz ve bu tarihsel olayın anısının şiirsel hayal gücünü alevlendirmesi bir *mitsel modele* yaklaşma derecesine bağlıdır." (Eliade, 1994). Eliade buna bir de örnek verir. Türklerle-Boğdanlılar arasında şiddetli bir savaş olur. Savaş kış şartlarında olduğundan çok büyük zorluklar çekilir. Bu olay Polonyalıların ve Türklerin tarihlerinde kayıtlıdır. Oysa Rumen halatlarında bu savaş mitsel bir olgu olarak ele alınır Malkoç Paşa ile rüzgarların ve öbür mitsel yaratıkların yardım ettiği Kral Kış arasında geçen bir savaş biçiminde anlatılır. Bu anlatıyla olay artık tarihî bir hâdise olmaktan çıkar ve tamamen mitolojik bir mahiyet kazanır.

Şüphesiz sanatkarların mitolojik figürlere başvurmaları ve onlardan yararlanma yolları da farklı farklıdır. Bu farklılık üsluptan kaynaklanacağı gibi, vurgulanmak istenen temadan veya çağdaş hayatla kurulmak istenen kontrasttan da kaynaklanabilir. Buna şâirin karakter yapısı da ilâve edilmelidir. Ayrı, ayrı kişiler aynı olayları işlerken farklı mitolojik karakterlere başvurmakta ve bununla da aynı şeyleri anlatmak istemektedirler. "Birbirine yakın temâyüllerin, ifâde edilmek için başka başka efsâneler seçtikleri görülüyor. Modern insanın *tabiat ve mukadderat* karşısındaki tefekkürüne (méditation) gotik çalışma odasında Faust; Alp dağlarının sarp zirvelerinde Byron'un Manfred'i, gene bu şâirin Kâbil'i ve Vigny'nin *Zeytin Dağı'nın* (Mont des Oliviers) İsa'sı muzlim bir enerjiyle tercüman oluyorlar." (Tieghem, 1943). Van Tieghem eserinde birçok araştırmacının, bu mitolojik figürlerin bir şâirden diğerine geçerken maruz kaldığı değişiklikleri araştırdığını da söylemekte ve böyle bir tetkikin "muhitlerin zevkinde ve hitabettikleri cemiyetin *hâkim idealinde* husule gelen değişiklikleri canlı bir surette kavramak imkanı verdiği'ni söylemektedir (Tieghem, 1943). Değişik

şâirler elinde değişik kavramların imgesi veya sembolü olmada en büyük farklılığı gösteren mitolojik figürlerden biri de Promete'dir. "Prometheus destanını işleyen Aiskhylos, zorba egemenlere (tiran'lara) karşı verilen mücadelenin kahramanlığını övüyordu... Prometheus'un kahramanca karakterini, Shelley, lirik dramında bu kez 'Zincirden Kurtulan Prometheus' olarak sergilemektedir." (Pospelov, 1995), Kuhn'a göre ateşi getiren Prometheus, aslında yıldırımın simgeleştirilmiş halidir. Abraham, Prometheus'a birden çok fonksiyon yükler; o, hem "delici" hem "doğurtucu"dur. Yine Abraham'a göre Prometheus miti "tüm yaşamın ilkesi olarak erkeğin varetme gücünün açıkça ilan edilmesi olarak yorumlanır." (Dorson, 1984). Bilindiği gibi Tevfik Fikret de bu Yunan mitolojik figürünü şiirinde ilerlemenin ve medeniyet yolunda mücadelenin simgesi olarak kullanmıştı.

Mitolojik simgeleri kullanmada şüphesiz sanatçılar farklı farklı yollar tutmuşlardır. Bu farklılıklardan biri de kimi sanatçının eserlerinde geleneğe dayanan mitsel figürleri kullanmaları, kimilerininse mitsel figürleri kendilerinin uydurmaları meselesidir. Yukarıda kendisinden alıntılar yapmış olduğumuz Paul van Tieghem, Faust, Kâbil ve İsa'yı geleneğe dayalı mitsel figürler olarak adlandırırken, Byron'un Manfred karakterini Byron tarafından icat edilmiş bir figür olarak adlandırır.

Sanatçıların bütün eserlerin göz önünde tutulduğunda, kullandıkları mitsel figürler yanında, bir de kendilerinin, şuuraltının derinliklerinden kaynaklanan gayr-ı ihtiyari sâikler sonucu meydana gelen mitsel Özellikler vardır ki, buna Ahmet Hamdi Tanpınar "mythe personnel" (şahsi mit) adını vermektedir. Buna göre, her sanatçının peşi sıra yürüdüğü özel bir miti vardır. Burada mit, biraz da sanatçının ortak tem'ini karşılamaktadır. Tanpınara göre, mythe personnel her sanatçâr için kaçınılmaz nihâet bir özürdür. Ona göre mythe personnel temlerin etrafında te-

şekkül eder, tem (theme) ise bir şâirin dünyası demektir. Tanpınar ünlü sanatçıların mythe personellerini şu surette tespit etmektedir: "Edgar Allan Poe'nin mythe personnel'i Edebiyatın kurulması, dünyanın ve (ben)in ilgasıyla mümkündür. Kâinatın önemli olan tek şey her akşam güneşin ölecek dünyanın kaybolması' fikridir. Baudelaire'in mythe personnel'i 'frenji ve üvey ba-ba'dır. Hugo'nun 'bir boşluğu doldurmak', Valery'nin mythe personnel'i 'Moi (Mystirieuse, armonieuse etc.) et espritit.'" Bizdeki şâirlere gelince Yahya Kemâl'in mythe personnel'i "Şiirde kendini eskinin, hem incarnation'u, hem tenkidçisi, hem de şâiri olarak görmek"tir. Hâşim'in mythe personnel'i ise (Centaure kompleksi) olarak görülür. Hâşim natur karşısında hayvana yakın bir (Adoration- tapma, sevgi) duyar. Ahmet Hâşim her an (primitif) bir an yaşıyordu." (Alptekin, 1975). Tanpınar'ın tespitlerine katılıp katılmamak bir yana, böylesi çok ince nüanslarla Dîvan edebiyatımıza bakmak, mesela bir Fuzulî, Bakî veya başka bir şâirin mythe personnel'i üzerine araştırmalar yapmak bizi çok farklı sonuçlara götürecektir kanâatini taşımaktayız.

Edebî eserlerdeki mitolojik motiflerin hangi millete ait olduğu ve kimin kimden etkilendiği meselesi bizleri çok büyük tartışmaların içine götürebilecek karmaşık bir olgular silsilesidir. Zira biraz olsun mitolojiyle ilgilenen bir insan çok rahat bir şekilde farkedecektir ki, bu tamamen içinden çıkılmaz bir konudur. Mitolojik motiflerin şu veya bu millete âitliği meselesi fazla bir anlam ifade etmemektedir. Zira bunun ispatı fevkalâde zordur. Bir millete âit mitolojik bir motifin neredeyse aynısına bir başka millette de rastlanmakta ve hatta aralarındaki benzerlikler şaşılacak boyutlara ulaşmaktadır. "Mitolojideki aynı temaların bütün dünyaya yayılmış olması son zamanlarda ilim adamların hayrete boğdu. İster sadece eğlendirmek için olsun, isterse nihaet hakikatleri temsil ettikleri ifâdelerde olsun, bu aynı motifler bütün kültürlerde vardır." (Bratton,

1995). Bütün bu aynı motifler ancak, bir milletin hayat felsefesine tesir ettiği anlamlarda o millete âit bir derinlik ve mensubiyet kazanmakta ve farklılaşmaktadır. Bu farklılıklar edebiyata da yansımakta ve edebî kurgunun olduğu kadar milletlerin ana felsefelerinin de esasını oluşturabilmektedir. Fakat bu *ana felsefenin* oluşumunda mitolojinin veya dinin tesirinin ne miktarlarda olduğu ise ayrı bir araştırmanın konusudur.

SONUÇ

Bir metni oluşturmak için yola çıkan yazar, gerekli malzemeyi teşkil ettikten sonra malzemeyi edebî bir metin haline getirmek amacıyla çoğunlukla sembol ve imgelere başvurmak zorundadır. Bu zorunluluk ihtiyarî bir eylem olmaktan çok, edebî eserin mahiyetinden kaynaklanmaktadır.

Edebî bir metin kurmak için hazırlıklara girişen bir yazar için mitler, sonsuz bir sembol ve imge hazinesi durumundadır. Çoğunlukla sanatkarlar, anlam derinliği yaratmak, söylenileni daha büyüdü bir dil ve üslûp içinde muhataba sunmak, az söz ile derin ve gizemli bir mânâ âlemi kurmak, okuyucuya tesiri daha geniş bir çağrışımlar dünyası hazırlamak, metnin evrensel ve çağlar ötesi anlam yoğunluğunu tesis etmek vb. amaçlarla mitlere başvurmakta ve bu hazır hazineden yararlanma yoluna gitmektedir. Bu mânâda mitleri seçmede sanatkar alabildiğine özgürdür. Bu seçimi etkileyen ana faktör, okuyucu ile

irtibatı kurmada zorlayıcı etkilerden kaçınmak olmaktadır. Yani bir sanatkar muhatabı olan kitlenin tamamen yabancı olduğu mitik figürlere başvurmamakta, mitsel imgeleri genellikle ortak bilinenler dünyasından seçmektedir.

Sanatkar, bazen bilinen mitsel bir figürü almakta ve onu, eserinde figürün bilinen tarihi fonksiyonunda kullanmakta iken -otoriteye baş-kaldıran Promote'de olduğu gibi-, bazen de bilinen mitsel bir figüre yepyeni bir yorumla yaklaşmaktadır - Sisifos mitini Albert Camus'un günümüz işçileri için kullanması gibi. Her iki durumda da sanatkar metnin kurgusunda mitlerden faydalanmaktadır. Bu kullanımlarda mitler, varlığın aynen yansıtılması manasına gelen *objeksiyon* olarak değil, varlığın bir başka formda sunulması demek olan *objektivasyon* halinde sunulurlar. Her iki durumda da okuyucunun böylesi metinlerle sağlıklı iletişime geçebilmesi için mitleri tanınması gerekmektedir. Hele bazı sanatkarlar, mitik bir figürün ismini hiç anmadan onu bazen bir mazmun, bazen bir imge halinde kullanır ki, bu durumda okuyucu için mânâ tamamen muğlak hale gelir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, bütün toplumlarda sanatkarlar, edebî eserlerde değişik sebeplerle mitlere başvurmakta ve metinlerinin kurgularında en can alıcı figürler olarak mitlerden faydalanmaktadır. Bu mânâda okuyucu için bu mitsel figürlerin çok iyi bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde eser bir bilinmezler ve anlaşılmazlıklar yumağı halinde kalacak ve sağlıklı iletişim kurulamayacaktır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan (?), **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili** , Be-Ta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, s. 29.
- ALİ CANİP (1927), **Epope (Edebî Nev'lerle Mesleklere Dâir Mâlumât)**, Devlet Matbaası, İstanbul, s.4.
- ALPTEKİN, Turan (1975), **Bir Kültür Bir İnsan-Ahmet Hamdi Tanpınar ve Edebiyatımıza Bakışlar** , Nakışlar Yay., İstanbul, s. 124-125.
- AYVAZOĞLU, Beşir (?), **Geçmişini Yeniden Kurmak** , Kubbealtı Neşriyat, s.74.
- BANARLI, Nihat Sami (1983), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi** , M.E.B. Yay-, İstanbul, C.I, s.5.
- BAYLADI, Derman (1995), **Mitoloji-Tanrıların Öyküsü-** , Say Yay., İstanbul, s. 51.
- BEĞENÇ, Cahit (1967), **Anadolu Mitolojisi** , M.E.B. Yay. , İstanbul.
- BELGE, Murat (1986), **Tarihten Güncelliğe** , Alan Yayıncılık, İstanbul, (2.Baskı), s. 180-181.
- BOYNUKARA, Hasan (1997), **Modern Eleştiri Terimleri** , Boğaziçi Yay. , İstanbul, s.173.
- BRATTON, Fred Gladstone (1995), **Yakın Doğu Mitolojisi**, (Çev: Nejat Muallimoğlu) M.Ü.İlahiyat Fak. Vakfı. Yay., 27.
- BRUMM, Ursula (1988), **"Sembolizm ve Roman"**, Aktaran: Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev: Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu), Gazi Üniv. Yay., Ankara, s.304.
- BULFİNCH, Thomas (?), **Bulfinch's Mythology** , The Modern Library, New York, s.3
- CALVİNO, İtalo (1994), **Amerika Dersleri - Gelecek Bin Yıl İçin Altı Öneri** , (Çev: Kemâl Atakay), Can Yay., İstanbul, s. 18.
- CASSİRER, Ernest (1984), **Devlet Efsânesi**, (Çev: Necla Arat), Remzi Kitabevi, İstanbul, s.46.
- CHASE, Richard (1960), **"Myth as Literature"**, **Myth and Method -Modern Theories of Fiction** ; Edited by James E. Miller, Jr.; University of Nebraska Press, s. 129.
- DORSON, R.M (1984), **Günümüz Folklor Kuramları**, (Çev: Nermin Ulutaş), Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İzmir, s. 35.
- ELİADE, Mircea (1992), **İmgeler Simgeler**, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yay., Ankara, s. XVIII.
- ELİADE, Mircea (1993), **Mitlerin Özellikleri**, (Çev: Sema Rifat), Simavi Yay., İstanbul, s. 177, dipnot: 17.
- ELİADE, Mircea (1994), **"Sözlü Yazın"**, (Çev: M. Rifat-S. Rifat), **Kuram Dergisi**, Eylül, s.67.
- ELİOT, T.S. (1990), **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), K.B. Yay., Ankara, s.54.
- ERKMAN, Fatma (1987), **Göstergebilime Giriş** , Alan Yay., İstanbul, s.47.
- GARAUDY, Roger (1965), **Gerçekçilik Açısından Kafka**, (Çev: Mehmet Doğan), Hür Yay., İstanbul, s. 102.
- GARDNER, E.A. (?), **"Mythology"** , **Encyclopedia of Religion and Ethics** , Edited By James Hastings, Volume VI-II, NewYork, s.121.
- GUİRAUD, Pierre (1984), **Anlambilim**, (Çev: Berke Vardar), Kuzey Yay., Ankara, s. 12.
- GUİRAUD, Pierre (1994), **Göstergebilim**,

- (Çev: Prof.Dr. Mehmet Yalçın), İmge Kitabevi Yay., Ankara, s.122-123.
- HOMEROS, (1981), **İlyada**, (Çev: A. Erhat, A. Kadir), Sander Yay., 4. Baskı, İstanbul, s.33.
- İBÁNEZ, Félix Marti (1996), **Felsefe Öyküleri**, (Çev: Hamide Koyukan), İmge Kitabevi, Ankara, s.23.
- KAPLAN, Mehmet (1990), **Cumhuriyet Devri Türk Şiiri**, K.B. Yay., Ankara, s.136.
- KENNEDY, X.J. (1986), **On Introduction to Poetry**, Sixs edition, Boston, USA, s.214.
- KUNDERA, Milan (1989), **Roman Sanatı**, (Çev: İsmail Yerguz), Afa Yay., İstanbul, s.13.
- MORAN, Berna (1981), **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, Cem Yayınevi, 4. Baskı, İstanbul, s. 191-192.
- NECATİGİL, Behçet (1988), **100 Soruda Mitolojya**, Gerçek Yay., İstanbul, 4. Baskı, s.9.
- NOVALİS, **Fragmanlar** (1987), (Çev: Battal İnandı), K. ve T. Bak. Yay., Ankara, s.39.
- O'FLAHERTY, Wendy Doniger (1996), **Hindu Mitolojisi**, (Çev: Kudret Emiroğlu) İmge Yay., Ankara, s. 15.
- OKAY, Orhan (1990), **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergah Yay., İstanbul, s.17.
- PARLA, Jale (2000), **Don Kişot'tan Bugüne Roman**, İletişim Yay., İstanbul, s. 266-267.
- PETERICH, Eckart (1959), **Küçük Yunan Mitolojisi**, (Çev: Yakup Baydur), M.V. Yay., Ankara, s. IX.
- PHILIP Stevick (1988), **Roman Teorisi**, (Çev: Doç. Dr. Sevim Kantarcıoğlu), Gazi Üniv. Yay., Ankara, s.34.
- POSPELOV, Gennady N. (1995), **Edebiyat Bilimi**, (Çev: Yılmaz Onay), Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul, s.257.
- READ, Herbert (1974), **Sanatın Anlamı**, İş Bankası Yay., İstanbul, s. 155.
- ROUSSEAU, A.M. - Pichois, Cl. (1994), **Karşılaştırmalı Edebiyat**, (Çev: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yazgan), M.E.B. Yay., İstanbul, s. 156.
- ŞEMSETTİN SAMİ (1318), **Resimli Kâmus-ı Fransevî**, Mihran Matbaası, İstanbul, s.1511.
- TALASLI, Gülay (1985), **Halit Ziya Uşaklıgil'in Telif ve Çeviri Hikâyeleri ve "Deli" Romanı Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, Ege Üniv. Ed. Fak. TDE. Bl., İzmir, s. 70;
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1996), **Yaşadığım Gibi**, (Haz: Prof.Dr. Birol Emil), Dergah Yay., İstanbul 2.Baskı, s.63.
- TIEGHEM, Paul Van (1943), **Mukayeseli Edebiyat**, (Çev: Yusuf Şerif Kılıçel), Maarif Vekaleti Yay., Ankara, s.74.
- TINDALL, William York (1988), **"Sembol: Dilsiz Konuşma"**, Aktaran: Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev: Doç.Dr. Sevim Kantarcıoğlu), Gazi Üniv. Yay., Ankara, s.304.
- TÖKEL, Dursun Ali (1988), **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar -Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara, 2000. (Bu makale, bahsi geçen bu eserimizin giriş bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.)
- TUNALI, İsmail (1971), **Sanat Ontolojisi**, İ.Ü. Edb. Fak. Yay., İstanbul, s. 53.
- WELLEK, Rene/Warren, Austin (1983), **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (Çev: Ahmet Edip Uysal), K. ve T. B.Yay., Ankara, s. 258.

THE MYTHS AS SOURCE OF ART AND LITERATURE

Assis. Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL

Ondokuz Mayıs University,

Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

One of the most important sources of art and literature is mythology. In ancient ages, natural phenomenas, such important events as birth and death, the creation and end of the earth, relationship between the God and a man, stories consisting of extraordinary events developing from great heroism have been used sometimes as basic narrative, sometimes as an image or as a symbol in the works of art and literature in almost every period.

The basic characteristic of such narratives as Mahabarata, Odyssea, Iliad, Manas, Oguz Kagan, Shakhname etc. is that they all have mythological narrative texts. In order to underst, and such works it is necessary to know well the mythological stories in ancient time and their symbolic meanings in daily life. In these works, the mythological narrative constitutes the work itself. In later centuries, although literary works mostly depended on mental states, they tended to use the myths as an image or as a symbol so as to establish a deep meaning.

In a literary work, the language used is usually a means of creating a new unknown meaning from the words known. In this point, the literary language is not an 'objection' that means the reflektion of those known but is an 'objectivation' that means the creation of a new meaning from those known. Myths are excellent sources used in organizing a literary work dependent on objectivation.

An artist uses myths and re-interprets this present source through his genius so that he can create mostly a field of a new meaning and concept, and that he can form a rich meaning addressing to collective subconsciousness, and that he can establish the unity of less words-deep meaning, and that he can express deep humanistic realities and internal concerns which mostly can't be expressed, and that he can intense the mystery and charm of the work increasing the layers of the meaning and that he can demonstrate human's tragedy today is in fact not much more different than yesterday's.

Key Words:

Art, Literature, Myths, Mythology, Source.

МИФЫ КАК ИСТОЧНИКИ ИСКУССТВА

Доц. Др. Дурсун Али ТОКЕЛ
Университет Ондокуз Майыс
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Мифология является одним из главнейших источников искусства и литературы. С древнейших времен истории мифологические повествования, полные необычных событий и построенные на великих героических подвигах, явлениях природы, таких важных событиях, как рождение и смерть, начало и конец мира, взаимоотношение бога и человека почти в каждом историческом периоде использовались в произведениях искусства и литературы иногда как основное повествование, иногда как образ или знак.

Эпосы Махабхарата, Одиссея, Илиада, Манас, сказание об Огуз Кагане, Шахнаме и др. Имеют основную черту мифологических повествований. Для полноценного понимания этих произведений нужно глубоко знать мифологические повествования древних веков и их символические значения в повседневной жизни. В этих произведениях мифологическое повествование является основой произведений. В последующих веках литературные произведения стали больше строиться на логических основах, но наряду с этим при создании глубокого значения мифы стали использоваться в плане символов и образов.

В основном язык, используемый в этих произведениях – это действие создания нового неизвестного значения из известных слов. В этом значении литературный язык – это не объективация, которая означает дословное отражение познанного, а объективация, которая означает создание нового значения. Мифы – совершенный материал для построения текста, основанного на объективации.

Писатель, как правило, использует мифы для создания нового значения и понятия, порождения богатства смысла обращением к общему подсознанию, построения единства “немного слов-глубокое значение», вывода на передний план глубинных человеческих истин и внутренних сомнений, которые в большинстве случаев невозможно выразить, обогащая пласты значения усилить мистику и волшебство произведений, утверждения факта, что сегодняшняя трагедия человека такая же как и вчера.

Ключевые Слова:

Искусство, Литература, Миф, Мифология, Источник

ESKİ RUSÇA "GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ" ADLI ESERDEKİ ESKİ TÜRK KÖKENLİ KELİMELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Çiçek EFENDİYEVA

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

ÖZET

Povest vremennih let "Geçmiş Yılların Hikâyesi" (X-XI, yüzyıl) Rusya devletinin ve Rus halkının teşekkül devrinden, onun genel sorunlarından bahseden bir eserdir. Bu eseri düzenleyen, Kiyev-Peçor kilisesinin pederi olan Nestor'un esas amacı Rusya devletini diğer dünya devletleri sırasında görmek ve onun kesin bir tarihe sahip olduğunu göstermektir. Makalenin giriş bölümünde, Rusya'nın farklı hükümdarlarının "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eseri yazdırma amaçları üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra adı geçen eski Rus eserinin iki nüshasından söz edilmektedir.

Bu makalede "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde yer alan eski Türk kökenli kelime hazinesinin grupları anlam ve konu bakımından verilmektedir. Eserde beş grup mevcuttur. Bu grupların her biri uygun alt gruplara ayrılmaktadır. Kelimelerin anlam bakımından gruplara ayrılması, eski Rus leksik sisteminde yer alan eski Türk kökenli kelimelerinin semantik işlevini ve eski Rusçaya geçmiş kelimelerin anlam bakımından derinliğini kanıtlamaktadır. Her alt grupta kelimelerin listesi ve kullanma sıklığı verilmektedir. Eski Türk kökenli kelimelerin "fonksiyonel statüsü"ne dayanarak, söz konusu eski Rus eserinde yer alan kelimelerin kullanma sıklığının tablosu yapılmıştır. Bu tablo, eski Türk halklarının eski Rus kavmi üzerindeki etkisinin hayatın en çok hangi alanlarında kendini gösterdiğine açıklık getirdiği gibi, bu iki halk arasındaki derin etkileşimi belirler ve bu etkileşim sorununu yalnızca lengüistik açıdan değil aynı zamanda tarihî ve etnografik açıdan çözülmesine imkân verir.

Bunun yanı sıra makalede, X-XI. yüzyıllara ait eski Rus eserinde yer alan kelime katmanını inceleyen I. G. Dobrodomov, N. A. Baskakov vb. gibi bilim adamlarının çalışmalarında bulunmayan eski Türk kökenli kelimeler de yer almaktadır.

Makalenin sonunda incelemelerin genellemesi ve malzemenin analizi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Eski Rusça, Alıntı Kelime, Eski Türk Kökenli Kelimeler, Kıpçak, Semantik, Tematik Gruplar

GİRİŞ

"Geçmiş Yılların Hikâyesi", Rusya devletinin ve Rus halkının başlangıç devrinden, onun genel sorunlarından bahseden bir eserdir. Bu eseri düzenleyen Kiyev-Peçor kilisesinin pederi olan Nestor'un esas amacı, Rusya devletini diğer dünya devletleri arasında görmek ve onun kesin bir tarihe sahip olduğunu göstermektir. Nestor'un yazdığı "Geçmiş Yılların Hikâyesi"nin 1. Nüshası gibi Vıdubetskiy kilisesinin baş rahibi Süvestor'unun yazdığı 2. düzenlenmiş nüshasının da günümüze ulaşmadığını belirtmek gerekir. Prens Mstislav Vladimiroviç döneminde yazılmış 3. düzenlenmiş nüshası ilk defa İpatyevskiye Spisok'ta (İpatyevskiye Nüshası) yer almıştır. 1377 yılında Dimitri Konstantinoviç'in emri üzerine Rahip Lavrentiy bir liste düzenlemiştir.

M. Acci'nın *Poln polovetskogo polya* "Kıpçak bozkırının pelini" adlı kitabına ve Patrik Fotiy, A. Şahmatov ve Z. Müllerin'in fikirlerine dayanarak, bu eserin metnine güvenilmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Çünkü "Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde Rus halkının tarihi gerçekte olduğundan farklı gösterilmiş ve bu tahrifat Vladimir Monomah ve oğlu Mstislav tarafından yapılmıştır. Monomah'ın emriyle Silvestor Nestor yazdığı nüshasının tamamını değiştirmiştir (Acci, 1994, 115). Rus-Slav eserlerinde eski Türk ve Slav kavimleri arasındaki düşmanlık ve barış ilişkilerini kanıtlayan pek çok delil mevcuttur.

"Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde ilk olarak 985 yılında yaşamış olan eski Türk kavimlerinin adlarından bahsedilmektedir.

Genellikle eski Rus eserleri, eski Rus dilinde yer alan eski Türk kökenli kelimelerin geniş bir şekilde kullanıldığını açık olarak kanıtlamaktadır.

"Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde eski Türk kökenli kelimeler üzerinde yaptıkları incelemeleriyle ün kazanmış İ. G. Dobrodomov, N. A. Bas-kakov vb. gibi araştırmacıların geniş bilimsel in-

celemeleri mevcuttur. İ. G. Dobrodomov, N. A. Baskakov vb. bilim adamlarının çalışmalarında bulunmayan eski Türk kökenli kelimeler ilk defa çalışmamızda yer almaktadır. Ayrıca makalede "Geçmiş Yılların Hikâyesinin Lavrentyevskiye Spisok (Lavrentiy Nüshası) ve İpatyev Nüshası olarak adlandırılan düzenlenmiş nüshalarında eski Türk kökenli kelimelerinin kullanma sıklığı gösterilmiştir.

Eski Rus dilinde geçen Türk kökenli kelimelerden çoğu daha önce ispatlanmıştır, bazıları ise burada biz açıklıyoruz. Makalemizde Önceki açıklamaları ise dipnotta gösterdik (1).

ONOMASTİK BİRİMLER

Antroponimler

Bu gruba aşağıda verilen özel isimler dahildir: *David* (L.101), (2) *Mamı, Mamon* (L.3), *Ayepa* (L.13, İ.1), *Azguluy* (L.1), *Boluş* (L.55), *Asaduk* (L.1), *Aklan* (*Burçeviç*) (L.1), *Aisupa/Asup/Aksupa* (L.1), *Kolçak* (L.2), *İtlyar/İtlar* (L.11), *Bagubars, Bagbars, Begbars* (L.1), *Tolbek* (L.1), *Beldyuz/Veldyuz/Aveldyuz* (L.3), *Tu gortak/Tugorkan* (L.3,İ.1), *Asin/Osen* (L.2), *Kitanopa/Kiten* (L.1), *Altunopa/Oltunopa* (L.6), *ArslanapalYaroslanapa* (L.1), *Belkatgin/Balkatgin* (L.1), *Aldan* (L.2), *Girgen* (*Ayepa'nın babası*) (L.1), *Sugr* (*Şarukan'ın kardeşi*) (L.1), *Surbar* (L.1), *KoksuslKokus* (L.1), *Otrok/Otrek/Atrak* (L.2), *Adun* (L.2), *Ulan/Ulen/Vlan* (L.2), *Urusoba/Uruba/Rusoba* (L.2), *Bonyak* (L.14), *Bahmet* (L.3), *Kuman/Kunam* (L.1), *Kunuy* (L.2), *Tukı* (L.2), *Koloman* (L.1), *Taz* (L.1), *Şarokan/Şamkan*(L.2,İ.2), *Mamay* (L.3), *Boris* (L.37, İ.2), *Boriçev* (LA). (2)

Eserde geçen şahıs isimlerinin çoğu bilinir, ancak onlardan bazıları hakkında daha geniş bilgi vermek gerekir.

Örneğin, *Boris* şahıs ismi; biz bu ismin aslının iki varyantı olduğunu tahmin etmekteyiz.

1) Bu isim, *kurt* anlamına gelen *börü* (Kumukça), *börü* (Altayca), *böri* (Karakalpakça), *burı* (Özbekçe), *büre* (Tatarça) gibi varyantlara sahip olan kelimeden gelmektedir. Söz konusu kelime *Er büri* halinde de kullanılmaktadır (*DTS, 1969,118, Gumilyov, 1993, 82*). Bilindiği gibi erkeklere verilen Rus şahıs isimleri, ünsüzle bitmektedirler. Bu nedenle varyantları yukarıda verilen kelimenin, yani *Boris* isminin kökenini teşkil eden kelime ünlü ile bittiği için Rusça'nın isim türeme kuralına uygun olarak /s/ ünsüzü eklenmiş ve şu andaki şekli ile *Boris* ismi ortaya çıkmıştır: *Boru-Büri-Boris*.

2) *Boris* ismi, *bars* kelimesinden de ileri gelmiş olabilir. İ. Dobrodomov, Slavların Bulgarlar aracılığıyla bu ismi aldıklarını tahmin etmektedir (*Dobrodomov, 1966, 13*). Podolskaya, "Berestyaniye gramoti" ("Berestyan Belgeleri"- Ç.E.) adlı eserindeki antroponimlerin Hristiyan kökenli olmadıklarını ve *Boyan, Veles, Boris* gibi isimlerin XI-XIII. yüzyıllar arasında eski Rusçada benimsendiğini yazmaktadır (*Podolskaya, 1979, 201-208*), "*Stavyanın* takma adı belki de uzak kuzeyde yaşayan sakinlere verilirdi. Klasik Arap el yazmalarında *Slavyanın* kelimesinin *Baris* olarak okunması gerekir. Bu ad Güney Bulgar çan olan *Boris*'in adıyla aynıdır ve Slavlarda olan buna benzer Hristiyan şahıs isimleri bu addan gelmektedir. Slav şekli olan *Boris* doğal olarak *Barış* şeklinden türemiştir. Ancak bu adın Volga bölgesinde Slav asıllı olması mümkün değildir. Büyük ihtimalle bu şahıs bir Slav değil bir Bulgardır" (*Kovalevskiy, 1956, 164*). Pletnyova ise vakayinamelerde Polovetslerin (Kıpçaklar -Ç.E.) Rus şahıs isimlerini almalarına sık sık rastlandığını göstermektedir: *Vasiliy, Pavrilko, Yuriy* vb. Bu durum, Polovetsler'in adlarını vaftiz sırasında aldıklarını kanıtlamaktadır. 1227 yılında Polovets olan *Boris*, Papa Gregoriy'e babasıyla birlikte Katolik dinini kabul etmek istediğini yazmaktadır. Göçebeler vaftiz olurlar, ancak onlarda korunan putperest adlarından da anlaşıldığı

gibi, daha sonra da kendi tanrılarına ve kutsal yerlerine saygı göstermeye devam ederler (*Pletnyova, 1990,144*). Tatar tarihçisi Ş. Marcani'ye göre, *bars* Bulgar çarlarının sembolüydü. *Bars'a* tapma geleneği çok eski zamanlara dayanır ve belirgin bir şekilde İskit-Saka döneminde kendini göstermektedir. M.S. I. bin yıla doğru *bars* Türk dünyasına ait olan birkaç tarihî şahsın sembolü olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, Bulgar çarlığın hükümdarlarından biri olan *Boris Hanın* (852-858) adının *bars* kelimesinden ileri geldiği tahmin edilmektedir (*Garipova, 1989, 71; Gumilyov, 1993,81*).

Etonimler

Dulebi (L.3), Mazovşane (L.3), Bolgarı (L.36,İ.2), Tivertsi (L.4), Kozar, Kzare (L.21), Çeremisı (L.2), Peçenegi (L.64,İ.2), Obrin (L.6), Kasogi (L.6), Çornıye Bolgare (Kara Bolgarlar) (L.1), Soroçini (L.5,İ.1), Ugrı (L.25,İ.3), Ugliçi (L.3), Torkmem (L.2), Yazı (L.1), Torçin (L.3), Toksoba (L.1), Berendiçi (L.2), Polovtsı (L.75,İ.10), Tatarı /Tatarove (L.1), Jidove (L.17, İ.3). Yukarıda verilen etnonimlerden yalnız ikisi tabirdir: *Çornıye Bolgare, Polovtsı*.

Çornıye Bolgare etnonim-tabirinin etimolojisi ilgi çekicidir. *Kara balıkarlı: kara + çay + lı* "aitlik eki", etnonimin Oğuz şeklidir, yani Kara Nehrinde yaşayan insanlar. *Çernoreçentsı-Çor-nıye Bolgare-Karaçayevtsı*: olması gerektiği gibi *kara + balık* "nehir" + *ar* (er "insan, erkek" kelimesinden türemiş çoğul sayının eki) + *lı* "aitlik eki" (*Habiçev, 1971, 129*). Bizans yazar K. Bagryanorodny'nın (X. yüzyıl) eserlerinde ve eski Rus vakayinamelerinde VI. yüzyıldan sonra Ön Kafkasya bölgesinde kalan Bulgarlara *Çornıye Bolgare* adının verildiği kaydedilmektedir.

Toponimler

Korsun (L.25), Torçesk (L.1), Belaya Veja (L.9), Sugrov (L.1,İ.2), Balın (İ.1), Samara (İ.1),

Masuriya, Misyur (L.1), Galin (L.1), Kapiçi (L.1), Tmutorokan (L.18), Surtov (L.2), Çeşlyuyev (L.1), Osenev (L.1,İ.1), Yugra (L.3,İ.11), Kiev (L.131, İ.5), Oryol (L.2), Gafgasiyskiyegori (Gafgazdağları) (L.1), Salnyal Sahnüsa (I.1), Sula (L.4,1.1), Ors (İl), İtil (L.2), Suten (L.1), Kulaçtse (L.1), Rus (L.209, İ.2).

Yukarıda verilen eski Türk kökenli toponimlerin arasında yer alan *Kiev* ve *Rus* toponimleri üzerinde durmamız gerektiğini düşünmekteyiz.

Kiev: O. Süleymenov'a göre bu şehrin eski Türk kökenli başka bir adı vardır: *Mankerman* "Büyük şehir" (*Süleymenov, 1989, 346*). L. Yakubinskiy, K. Bagryanorodniy'in eserlerine dayanarak, Kiev şehri adının Hazarcasının *Sambatas (sam "şehir")* olduğunu düşünmektedir (*Yakubinskiy, 1953, 346*). Z. Rubtsova "X-XI. yüzyıllara ait en eski orijinal kayıtlarda Kiev *Kiy* gibi değil, *Kuy* gibi yer almaktadır. IX-X. yüzyıllarda yaşamış Fars coğrafyacı Al-İdrisi Al-İstahrin'in kayıtları da ilginçtir. Bu kayıtlarda Fars coğrafyacı, Al-İdrisi Al-İstahri önemli kavim merkezinden söz ederken Slaviy'in yanında *Kuyaba, Kuyam* isimleri de yer almaktadır. Slavların o bölgeye yerleşmeden önce Kiev'in başka bir adı daha vardır: Got dilinde *Danparstadir* "Dinyeper nehrinin arkasındaki şehir", İskandinavya dillerinde *Kocnugaretr* vb. S. Rospond, Kiev şehrinin adının *Kiya* (Leh dilindeki varyantları: *Kiyewo, Kijovv, Kiyev*) kelimesinden ileri geldiğini göstermektedir (*Rubtsova, 1979, 39*).

M. Accı, Rus halkının etnogeneziyle ilgili gerçekleri incelerken Kiev adının, Varyaglar'la ya da X. yüzyılda bu bölgeye kollarında bilezik ve ayaklarında prangalarla gelen Slavlarla herhangi bir bağlantısı olmadığını söylemektedir. Eskiden Kiev sakinlerinin (IX. yüzyıl) eski Türkçe konuştukları, yaşlı İnsanlarının hafızasında hâlâ korunmaktadır. Bu da o insanların Türk Kıpçak olduklarını göstermektedir. Kiev, eski Türkçede "damat şehri" anlamına gelmekte-

dir (*Accı, 1994, 68*). *Giyev, Giyav/Kiyev* (Nogayca); *Giyev* (Kumukça); *Küieü* (Kazakça), *Küdee* (Tuvaca), *Kuyu* (Altayça), *Giyev* (Türkmençe), *Küyeu* (Karakalpakça), *Kuyev* (Özbekçe)-zyat "damat" (*Sevortyan, 1978, 43-46*). Bütün bu deliller *Kiyev* toponiminin kökünün eski Türkçeye ait bir kelime olduğunu tahmin etmemize imkân vermektedir.

Rus: "Arapçadaki Rus kelimesinin anlamı "İspanya ve Fransa'daki Normanlar" şeklinde açıklanmaktadır. Bu ülkenin etnonimik adlandırılması, "kürekçi, denizci" anlamına gelen eski İzlanda diline ait *Ropsmenn* kelimesinden türemiştir (*Fasmer, 1987, 3, 522*). Dobrodomov da haklı olarak şunları belirtmiştir: "Slav dillerindeki Türkçe kelimelerin eski katmanı Bulgar diyalektine aittir. Bu diyalektin yok olması ve eski dönemlerde Çuvaşçanın araştırılmaması, Slav dillerindeki Bulgar mirasının ayrı bir grup olarak gösterilmemesine, aynı zamanda sık sık Türkçe kelimeler grubuna dahil edilmemesine neden olmaktadır. Bu kelimeler arasında yer alan ve "savaş" anlamına gelen *Rus* kelimesinin, *Orus* (Kazakça), *Urus* (Tatarca), *Vures* (Çuvaşça), *Orus* (Moğolca) varyantlarına rastlanmaktadır (*Dobrodomov, 1979, 371; Baskakov, 1984, 71*).

İNSANLA İLGİLİ KELİME HAZİNESİ

Tat (L.2), kumir "put" (L.11), kara- byitse "hırsız" (L.1), kotora "ihtilâf, atışma" (L.3), hmel "sarhoşluk" (L.11), tolkovinü "yorumcu, dilmaç" (L.1), tovariş "arkadaş, dost" (İ.1), (yazık) gugnivih "pelteklerin dili" (L.1), otrok "prens, genç, asker" (L.10.İ.6). Yukarıda verilen Türkçe kelimeler arasında Türkologların çalışmalarında yer almayan kelimeler de vardır.

tat: "hırsız, zorba, yağmacı, sömürücü", *tatba* "hırsızlık"; 1. eskimiş anlam Türklerin egemen olduğu yerlerde yaşayan Arap veya İranlı-

ra verilen ad. 2. Hazar Denizi kıyısında, İran ile Azerbaycan sınırında yaşayan, İran soyundan olan bir topluluğun adı (*Dal, 1980, 3, 108, Türkçe Sözlük, 1988, 2,1427*). M. Fasmer'e göre, bu kelimenin kökeni eski Slavca olan i-şekil biriminden ileri geldiğini ve onun eski İrlanda diline ait, "hırsız" anlamını taşıyan-*taid* kelimesine yakın olduğunu söylemektedir (ancak bu görüş şüphe uyandırıyor) (*Fasmer, 1987, 3, 255*). N. Baskakov, söz konusu kelimenin daha inandırıcı etimolojisini vermektedir. Gerçekten de Rus soyadı olan *Tatişev* kelimesinin kökünde *Tat* kelimesi vardır ve onun anlamı "hırsız"dır (*Baskakov, 1992, 88*). Bu kelime, "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde aynı anlamda kullanılmıştır: ....*O, sem, aşşe ukradet, çto libo rusin u hrestyanina, İli paki hrestyanin u rusina, i yat budet v tot gas tat, egda tatbu stvorit...* "...Eğer bir Rus, Hıristiyan'dan veya bir Hıristiyan bir Rus'tan bir şey çalarsa, o anda hırsız olacak, yani bir hırsızlık yapacak.." (*Povest vremennih let, 1950,149*). Gördüğümüz gibi bir cümlede bu kelime iki defa ve iki varyantta kullanılmaktadır: birincisi, yalnızca kökten oluşan *-tat* ve ikincisi, *tat* kök + *ba* isimden isim türeten ek =*tatba*.

otrok: Eski Rusça'da bu kelimenin bir çok anlamı vardır: "genç, prens", "savaşçı, tabur üyesi". N. Baskakov'a göre *otrok* kelimesi "arkadaş, dost" anlamına gelen, eski Türkçeye ait *ortag* kelimesinden, metatez yoluyla ortaya çıkmıştır (*Baskakov, 1984, 68*). "Geçmiş Yılların Hikâyesi" eserinde bu kelimenin yalnızca cins isim sıfatı olarak değil, aynı zamanda özel şahıs ismi olarak da kullanılması ilgi çekicidir. "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde *otrok* kelimesi şu cümlede kullanılmıştır: ...*İ reçe Svyatoslav, krom zrya, otrokom: "Shoronite"*. "...Svyatoslav da gençlere "Defnedin" diye söyledi." (*Povest vremennih let, 1950,172*). Bizim fikrimize göre, "Manas" destanında kullanılan *Orok* şahıs ismi *Otrok* isminden, ses düşmesi aracılığıyla ortaya çıkmıştır: "*Orus'un Orok (Otrok- Ç.E.) hatırının*

İl On bölük yılıksına hücum ettiğimde" (*Yıldız, 1995, 149*). Gördüğümüz gibi burada *Orok* bir Rus kahramanıdır, Manas bu kahramanın yılıksını yağmalamıştır. O dönemde bazı eski Türk kavimleri Rus ordusu tarafından savaşıyorlardı ve ancak bu açıdan *Orok/Otrok* bir Rus kahramanı olabilir.

gugnivih, gugniviy, gugnya. "pelteklerin dili, kekelemek, burunda söylenen hımhım"; *gugnav çovek* "hımhım adam", "hımhım etmek, hımhılamak" (*Dal, 1978, 1, 88, Bulgarca-Türkçe Sözlük, 1961, 158*). Söz konusu kelimenin Eski Türkçede yer alan ve ses taklidi olan *hımhım* "hımhım etmek" kelimesinden ileri geldiği belirtilmektedir (*Radlov, 1899, 2, 1276, Fasmer, 1986, 1, 470*). *Gugniviy* "peltek" kelimesi *gug* "kök" + *n* "eki" + *iv* "eki" + *iy* "teklik, sıfat eklerinden oluşmaktadır. *Gug* kökünün "hımhım"dan ileri geldiği ile ilgili Fasmer'in iddiasını kanıtlamak zor olsa da N. Baskakov ve K. Musayev'in Eski Türkçe kökünün yapısı ile ilgili görüşleri, M. Fasmer'in iddiasını kanıtlanmasında yardımcı olmaktadır: *K* (ünsüz) + *V* (ünlü) + *K* (ünsüz) = *GUG* (*Musayev, 1984, 78, Baskakov, 1962, 79*). N. Dmitriyev bunlara benzer kelimelerin yapısının nasıl oluştuğunu göstermektedir: *O* (onomatope, taklidi kelime) = *S* (*soglasny* ünsüz) + *G* (*glasny* ünlü) + *S* (*soglasny*) (*Dmitriyev, 1962, 268*). "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde bu kelime aşağıdaki cümlelerde kullanılmıştır: ...*Sim je razdayanom na uçenye knigam...glagolişşe: Vo sni dnii usluşat glusii slovesa knijnaya, i yasn budet yazık gugnivih ; ...slsah gugnani sinov İzrailev...* "...Ders kitabı öğrencilere verildi ve onlara "Uykudayken kitap diline ait kelimeleri duyacak ve pelteklerin dilini anlayacaksınız" diye söyledi"; "...İsrail oğullarının peltek konuşmasını duydular.." (*Povest vremennih let, 1950, 201*).

tovariş: "dost", "malla dolu yer, kamp, açık artırmada yer alan kişi" (*Dal, 1980,4,388, Fasmer, 1987, 3,129*). "Geçmiş Yılların Hikâyesi"

eserinde bu kelime *kamp* anlamında kullanılmıştır: *Í poidi so vsi, voi ego, i stana tovarişi, i poçi* "Tüm savaşçılarla birlikte yola çıktı ve dinlenmek için kamp kurup yerleştiler" (*Povest vremennih let, 1950, 186*). Afanasiy Nikitin'in "Üç Deniz Arkasına Seyahat" (XV. yy.) adlı eserinde ise bu kelime "*doslar; yardımcılar*" anlamında kullanılmıştır; *...pokinul da polz esmi na sudno na poslovo is tovarişi* "...ben teknemi terk ettim ve dostlarımla büyükelçinin teknesine geçtim" (*Nikitin, 1948, 10*). Y. Balasaguniu'nun (XI. yüzyıl) "Kutadgu Bilig" adlı eserinde *dost, arkadaş* anlamında *iş / eş* kelimesinin kullanılması ilgi çekicidir; *Bu gün kimi özüme iş edim?* "Bugün kime dost diyebilirim?" (*Balasagunlu, 1994, 475, Reşid Arat, 1979,205*). Eskiden *tovariş* kelimesinin ikinci bölümü olan *is / eş* henüz bağımsız bir öge idi ve ancak daha sonra bağımsızlığını kaybederek yeni bir kelime haline geldi: Örneğin, *tovar* "mal" + *iş / eş* "dost" = *tovariş*. Bunun sonucunda çok anlamlı bir kelime ortaya çıktı. M. Kaşgarlı'nın "Divan" adlı eserinde *eş* kelimesi "dost, arkadaş" anlamlarıyla yer almaktadır (*Kaşgarlı, 1998, 1, 47*). Bugün kelimenin anlamı daralarak yalnızca "dost, arkadaş" anlamında kullanılmaktadır. Çağdaş Türk dilinde de *eş* kelimesi ayrı bir kelime olarak kullanılmaktadır: "eş, koca, eşler, dost, arkadaş; hayat arkadaşı, refik, refika" (*Türkçe- Rusça Sözlük, 1977, 279, Türkçe Sözlük, 1988, 2, 1101*).

BİNA VE EV İLE İLGİLİ KELİME HAZİNESİ

Kapışı "keşişhane" (L.2), *tyurma* "hapishane"(L1), *şatyor* "çadır" (L. 5, İ. 2), *ropati* "manastır" (L.2), *peç* "soba" (L.2, İ.1), *izba* (L.7,İ.1), *liman, limen* (L.1), *telega* "araba" (L.1), *korabl* "gemi" (L.14), *stanovişe* "oba" (L.1), *horomı* "büyük ev" (L.3), *terem* "büyük ev" (L.6,İ.1).

peç: "soba, ocak", Ukraynca *piç*, "tuğladan

yapılmış soba, yemek pişirmek ve ısınmak için kullanılır", Belarüsça *per*, eski Rusça *peç*, Eski Slavca *pešt* (*Dal, 1980, 4, 388*). M. Accı'ye göre, *peç* kelimesi eski Türkçe kökenlidir; çünkü Kıpçak Türkleri, bu eşyayı ev, çadır, ibadethane ve başka yapılarda olduğu gibi Ruslara vermiştir. Yüz yıllar boyunca sobanın şekli değişmedi. İyi bir ev sahibinin birkaç sobası vardır; evde, sokakta ve kanatta (*pristroyka*) (*Accı, 1994,68*). A. S. Lvov, *peç* ve *peçat* kelimelerinin Çuvaşça'daki *pizet, piçetle*, Hakasça'daki, Altayca'daki *peçet, piçat*, Tatarca, Kazakça ve Şorca'daki *mizet* kelimesinden türediğini kanıtlamaktadır (*Lvov, 1973, 225*). O. N. Trubaçov, eski Slav dilindeki *peçatleti* kelimesi "peçat"(mühür) kelimesinden değil, eski Türk kökenli olan *peçatlı* (Çuvaş dilinde *piçetle*) sıfatından türediğini söylemektedir (*Fasmer, 1987, 4, 28*).

izba: "Büyük Petro'nun Avrupalılaştırma hareketi, Rusya'da geniş ölçüde Avrupa mimarisinin uygulanmasına yol açtı. Endüstrinin gelişmesi de mimarî üzerinde tesirini gösterdi; yeni şart ve zevklere uyuldu. Köylerde ise eski Rus üslûbundaki *izba* adlı binalar yüzyıllar boyunca değişmeden devam etti" (*Devlet, 1999,120*). Yani Rusya'da *izba* olarak adlandırılan binaların yapılmasında Türk halklarının (Kıpçakların) büyük etkisi vardır. Yer üstünde yapılan ve *izba* olarak adlandırılan binalardan söz ederken, aynı adı taşıyan yer altı mekânlarının da olduğunu belirtmek isteriz. "Kerem: izbe, yer altında kazılmış olan izbe" (*Kaşgarlı, 1960,100*). "*İzba*- yer altı deposu, mahzen, bodrum; izbe, fakir kulübesi; yer altı ahır" (*Bulgarca-Türkçe Sözlük, 1961, 174*). "*İzbe-Rus. izba* 1. Basık, loş, nemli, kuytu (yer): "Bir sırrı sürüklüyor terlikler pıtır pıtır / İzbe sofalarında, izbe sofalarında" (*Türkçe Sözlük, 1988, 1, 341*).

"Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde bu kelimeye birkaç şekilde rastlanmaktadır: a) *istobka* - *İ yako vlezosa v istobku, tako zapreni bışa...* "...eve girince kapı kapatılmıştır"; b) *istob-*

ka —... Svyatopolk, i idoşa v istobku, i pride David ,issedoşa ... "... Svyatopolk eve gelirken, Da-vid gelmiş ve oturmuştu ..."; c) izba- ... I pride Mstislav v Kiyev, i sedoşa v izbe ... "... ve Mstislav Kiyeye gelip evde duruyordu ..."; d) izba -... obuvsasya v teple izbe i zautrokavse u Ratibora ... "...sıcak evde giyinip ve Ratibor'da kahvaltı yapmış ..."; e) istba - ... Volodimer, je naça staviti istbu u tovara svoyego ... "... Volodimer evini kendisine ait yerde inşa etmeye başlamış ..." (Povest vremennih let, 1950, 27 ,51 ,81, 67, 189).

Görüldüğü gibi bu kelime bazı cümlelerde *i*, bazı cümlelerde ise *ı* sesiyle başlamaktadır, yani zayıf seslerin düşmesinden sonra *i* ünlüsü kalın ünsüzden sonra yer almıştır. Bu döneme kadar hâkim olan Rus dili kurallarına göre, önde olan ünsüzlerin *i*'nin etkisinden incilmesi gerekirdi. Sonuçta şöyle bir gerçek ortaya çıkmaktadır; ünsüzün niteliği korunur, *i* ünlüsüye *i*'ye dönüşmektedir. Bu değişim, XII. yüzyıla ait eserlerde yansıtılır: v *istobku* "eve" (İvanov, 1990, 199).

M. Fasmer'in sözlüğünde bu kelimenin yalnızca bir varyantının yer aldığını belirtmek gerekir. Bunun dışında *izba* kelimesinin kökü konusunda farklı görüşler mevcuttur ve onlardan hiç biri bu kelimenin ikna edici etimolojisini vermemektedir (Fasmer, 1986, 1, 168). Dal'ın sözlüğünde *izba* olarak adlandırılan evlerin farklı modelleri ve bu kelimenin varyantları yer almaktadır: *istobka, istba, istopka, izobka, istpka* (Dal, 1979, 2, 59). Biz, M. Accı'nın *izba* kelimesini yorumlamasından sonra bu kelimenin gerçek etimolojisi üzerinde durmaya başladık. M. Accı'ya göre, "*isb* kelimesi Türkçede "sıcak yer; *issi bina*" anlamında kullanılır. *İzb*, büyük olmayan aileler için yapılmış dört duvarlı bir yapıdır. İnşa edilmiş evler Türklerde iki şekilde adlandırılırdı; *terem*, soylular için, *isb* ise sıradan insanlar için kullanılırdı" (Accı, 1994, 98). Bu kelimenin gerçek anlamı bilinmediğinden, etimolojik sözlüklerde "*izba* kelimesi Almancadan alman ortak Slav alınma" bir kelime olarak gösterilir. *İz-*

ba'nın öndeki *i* ünlüsünün nereden geldiği bilinmemektedir. *İstba'dan* çağdaş olan *izba* şekline değişmesi, zayıf ünlü sesin kaybolmasıyla açıklanır. Bunun sonucunda *stb* ünsüz grubu ortaya çıkar ve *sb* olarak basitleşmiş; *b'don* önce yer alan *s* sedalaşıp *z'ye* değişmiş. Bu kelimenin Slavca anlamları değişkendir; örneğin, Polonya dilinde *izba* kelimesi "zemlyanka" (yer altı barınağı-Ç.E.), *şalaş* (alacak-Ç.E.) anlamlarıyla kullanılır. İlk anlamı, *otaplivayemoye* semantik ve bağımsız köküyle ilgili bir anlam açıklaması olmadığı için değişken olarak *pomeşçeniye* "ısıtılan mekân"dır (Şanskiy, İvanov, 1971,169). Oysa Çağdaş ve Tarihî Türk lehçeleri ve eski Rus dillerindeki kelime kökleri arasındaki fark, Türk lehçelerine ait kelime köklerinin leksik ve gramer bağımsızlığının olması ve birkaç istisnaya bu bağımsızlığın eski Rus dilinde olmamasından kaynaklanmaktadır (Musayev, 1984,135). Kelime kökünün doğru anlamı bulunmadığı için sözlükte *i*'nin nereden geldiği belli olmamaktadır". Türk lehçeleri açısından söz konusu kelimenin anlamı çok kolay bulunabilir.

istba, iki kökten oluşan birleşik bir kelimedir; *ist* - *issi / isti* "sıcak" ve *ba*; eski Türkçede "ev" anlamına gelen *eb* kelimesi, eski Rus dilinde metateze uğramıştır ve *ba* olarak değişmiştir: *ispe / izbe / izba* (Şükürlü, 1993, 305, Kaşgarlı, 1998, 1, 398).

TABİAT OLAYLARI VE HAYVAN DÜNYASI İLE İLGİLİ KELİME HAZİNESİ

Tabiat olayları ile ilgili kelimeler

Tma "karanlık" (L. 11,İ.1), *kaplya* "damla" (L. 1), *bor* "çam ormanı" (L. 4,İ. 1), *bagryany* (L. 3).

bagryany: N. Baskakov bu kelimenin etimolojisinin açık olmadığını söylemektedir (Baskakov, 1985, 217). Biz, M. Habiçev'in bu kelime ile ilgili gerçek fikrini göstermekteyiz. Eski

Slav dilinde *bagor* Bulgar Türk kökenli bir kelimedir. K. Menges, Slavca *bagr* kelimesinin Arapça olan ve "kırmızı toprak" anlamına gelen *majra* kelimesinin, Türkçe'deki *bakur* kelimesinden ileri geldiği görüşündedir (Menges, 1979, 115). *Bakur* ve *bajir* kelimeleri Kuman, Kazak, vb. çağdaş Türk lehçelerinde *bakır*, Başkırt, Karaçay ve Balkar lehçelerinde ise "kırmızı bakır" anlamlarıyla kullanılıyordu ve eski anlamı "koyu kırmızı" idi. "Bakır" anlamına gelen *bajir* kelimesindeki "kırmızı" anlamının, "koyu kırmızı" anlamından İleri gelmesi mümkündür. "Koyu kırmızı" kelimesi, *baj* > *boj* / *bojak* - *bojav*'dan "boyamak", yani "renk" + *jir* < *kır* = "kırmızı". Genetik açısından "koyu kırmızı", anlamı *bajir* kelimesi *baj(i)* "renk, boyama"+ *kır* "kırmızı"; *baiikır* > *bajir*'den ileri gelen birleşik bir kelimedir. Büyük ihtimalle eski Bulgar kelimesi olan *bajir* VII-VIII yy. 'daki Bulgar dilinden eski Rusça ve eski Slavca'ya geçmiştir (Habıçev, 1975, 46).

Hayvan dünyası ile ilgili kelimeler

Borov "kısırlaştırılmış erkek domuz" (L. 2 İ. 1), *bık* "öküz" (L. 7), *loşad* "at" (L. 3, İ. 2), *sobol* "samur" (L. 1), *koja* "deri" (L. 2), *pardus* "pars" (L. 4), *turı* "yaban sığırı" (L. 1), *vol* "öküz" (L. 3).

Onomatope (yansıma, taklidî kelimeler)

(*Vorontı*) *grayut*. "(kargalar) bağırır" (L. 3, İ. 2).

grayut - bu kelimenin kökü, taklidî sesler yoluyla ortaya çıkmıştır. Bu tür kelimelerin yapısının kuruluşunu N. Dmitriyev göstermektedir: "*O* (onomatope taklidî kelime) = *S* (*soglasny* ünsüz) + *G* (*glasny* ünlü) + 5 (*soglasny*) (Dmitriyev, 1962,310). Böyle bir tarihî-etimolojik inceleme, Tarihî Türk lehçelerindeki bir çok kuş adının köklerinin, taklidî seslerden oluştuğunu göstermektedir. Örneğin, *kukuldamak*, *grayat*, *karkat* vb. (Efendiyeva, 1998,40-41).

SOSYAL TERMİNOLOJİ

Ticarî terimler

Tovar "mal" (L. 6, İ. 1), *sara* "para" (L. 5), *oko* "ağırlık ölçüsü" (L. 22), *nogata* "küçük para" (L. 1), *vekşa* "uzunluk ölçüsü" (L. 1), *belya* "akça" (L. 2).

tovar: "ev eşyaları; seyyah ve askerî at arabası; kabile, kuvvetlendirilmiş kamp, hayvan, mal. *davar* 1. Koyun ve keçiye verilen ortak ad. 2. Koyun veya keçi sürüsü (*Dal*, 1980,4,409; *Fasmer*, 1987,3,129; *Türkçe Sözlük*, 1988,2,1489). *Tovar* kelimesi eski dönemde "hayvan, sürü", "at arabası" anlamı taşıyordu, çünkü hayvanların ticarî bir değeri vardı (*Şipova*, 1976, 249). "Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde *tovar* kelimesi birkaç anlamda kullanılmaktadır... *Volodimer je pride v tovarı, iposla biriçi po tovarom, glagolya*. "... Vladimir, kendi kampına geri dönmüş ve tellâlıni kampı dolaşması İçin gönderdi..."; ...*Otbgoşa je tovara svoyego, eje vzyaşa russküiva...* "... Polovtsı, atlı arabalarındaki kendi malını bırakıp Rusların malını aldılar...";... *Volodimer je naça staviti istbu u tovara svoyego protivu grud ...* "... Vladimir, kendisine ait yerde evini örmeye, inşa etmeye başladı..." (*Povest vremennih let*, 1950, 134, 94, 53). A. Nikitin, "Üç deniz arkasına seyahat" adlı eserinde bu kelimeyi yeni anlamda kullanmıştır: ... *Vo İndeyskoy je zemli...rodyatsa voli da buyvolı, na teh je yezdyat i tovarı vozyat...* "... Hindistan toprağında öküz ve manda doğuruluyor, onlar bazen mal taşıyor ..." (*Nikitin*, 1948,48).

oko - "üç funt ağırlık ölçüsü", güney Ukrayna dilinde olan *oko* kelimesi Arap-Türk dilindeki *okka*'dan alınmıştır (*Fasmer*, 1987, 3, 110). *Okko* (Türk dil.) = 400 drahm: Bu kelime, Arap-Türk dilinden alınır ve orta cinsiyete ait olan *oko* "göz" kelimesinin etkisinden bu cinsiyette kullanılır (*Dal*, 1979, 2, 128; *Şipova*, 1976, 179; *Türkçe-Bulgarca Sözlük*, 1952, 413). "*Okka* Arapça "ukka" eski 1283 gr'lık ağırlık ölçüsü bi-

rimi; 400 dirhem bir okka ederdi, kıyye" (*Türkçe Sözlük*, 1988, 2,1315). "Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde bu kelime iki anlamda kullanılmıştır: 1) ...*Vinograd na bazare po tri kopeyki za oko...* "Pazarda üzümün kilosu üç kuruştu ... "; 2) ...*Radıtytasya, nedremannoe oko...* "...Sevin, uyumayan göz..." (*Povest vremennih let*, 1950, 176).

Töre, adet, örfle ilgili kelimeler

Haz (L. 1), *korçağa* "kab" (L. 1), *kovçeg* "gemi" (L. 5), *ani* "kızak" (L. 6, İ. 2), *çasa* "kasa, küp" (L. 3), *liskar, uluskar* (İ. 1) *malahay, malahiya* "bir çeşit şapka" (L. 2), *ornitsa* "yatakodası" (L. 1, İ. 1), *korzno* "hazne" (L. 1, İ. 1), *kurtka* "monto" (L. 1), *batog* "kab" (L. 1), *biser* "boncuk" (L. 2), *sapog* "çizme" (L. 1), *kadilo* "buhurdan"(L.4,İ.1), *kovyor* "hah" (L.6), *kondaki* "kumaş" (L.1), *kniga* "kitap" (L.3,İ.1).

çasa: "yarıküre küp + *misa* "çanak" (*Dal*, 1980, 4, 585). *Çasa*, eski İran kökenli bir kelimedir (Fars. *kese*). Bu kelime, herhangi bir Bulgar dilinden İran ve eski Slav dillerine geçmiş olabilir. Bulgar dili, *kase* kelimesini İran dilinden aldığı anda, Prototürk olan *s* sesi Bulgar dilinde *ş*'ye dönüşmemişti. Fakat Bulgarlar bu kelimeyi, Slaviara artık "kese / kasa" şeklinde vermiştir: *k* sesi *ç* sesine Slav dilinin kurallarına uygun olarak dönüşmüştür (*Dobrodomov*, 1971, 191). Bu kelime Arap diline *kya's l kyas* şeklinde geçmiş. Örneğin, *kese* (Kazakça), *gasa* (Tatarca), *kosa* (Özbekçe) (*Dobrodomov*, 1979, 373). "Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde bu kelime şu şekilde kullanılmıştır: ... *knyaz peçenejskiy i ubişa Svyatoslava, ..i vo ibu ego sedilaşa çasu ipyahu iz nego...*"... Baçınak prensi, Svyatoslav'ı öldürmüş ... ve sonra kesa'dan şarap içmiş ..." (*Povest vremennih let*, 1950, 84).

biser: "küçük cam boncuk". Eski Slav dilinde "*inci*" anlamında kullanılmıştır (*Dal*, 1978, 1, 88; *Fasmer*, 1986, 1, 168; *Şipova*, 1976, 81). V. Lvov, *biser* "boncuk" kelimesine şöyle bir yeni yapı teklif etmektedir: *büser* > Bulgar dilindeki

biser > eski Bulgar dilindeki *biser*. Bunun yanı sıra V. Lvov ilk önce Çuvaşça şekli olan *peserke-peser* örneklerini vermektedir (*Lvov*, 1975, 80). Lvov'un ileri sürdüğü bu kelimenin yeni yapısının yetersizliği, kelimenin Arapça olan ilk kökünün incelenmemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Lvov'un teorisinde mantıksal bir yan vardır. Bu kelime, eski Rus diline ya Volga boyu Bulgar dilindeki "boncuk" anlamıyla veya eski Bulgar yazı dilindeki "inci" anlamıyla geçmiştir. "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde - *biser* kelimesi "inci" anlamında kullanılmıştır (*Povest vremennih let*, 1950,341).

kovyor: "kilim, halı" (*Dal*, 1979, 2, 128; *Fasmer*, 1986,2,270). Kilimin kullanışı töreseldi; ölümler ya kilimin üzerine konulur ya da onunla örtülürdü. Kilimin bu amaçlarla kullanılması büyük ihtimalle Doğudan gelmiştir. Bu kelime eski Türk-Bulgar lehçesinden bir alınmadır (*Lvov*, 1975,63). *Kovyor*, Eski Türk Sözlüğü'nde *küvüz, kiviliz* "kilim", M. Kaşgarlı'nın "Divanında ise "*kiwiz: halı, kilim gibi şeyler*" olarak yer almaktadır (*Drevnetyurkskiy slovar*, 1969, 214; *Kaşgarlı*, 1998, 1, 366). Bulgarların torunları olan Çuvaşların dilinde söz konusu kelime, *kavar, kapar* "zarif, şık" anlamına gelmektedir (*Çuvassko-Russkiy Slovar*, 1961, 75). Bu kelime "Geçmiş Yılların Hikâyesinde kullanılmıştır: ...*Olgu i polojişa na kovyor...* "...Olga'yı kilimin üzerine koydular..." (*Povest vremennih let*, 1950, 341).

Askerî kelimeler

Meç "kılıç" (L. 11, İ. 4), *sablya* "kılıç" (L. 4), *topor* "balta" (L. 5), *tal* (L. 6, İ. 1).

tal: Bu kelimenin nereden geldiği belli değildir: "garanti, rehine", *talba* "emanet". Genetik olarak bu kelime, Lâtin dilindeki *talea* "fidan", eski Hind dilindeki *tali* "bir çeşit ağaç" anlamına gelen kelimeye yaklaştırılmaktadır. Söz konusu kelime, Çuvaşçadaki *tal* kelimesiyle ilgilidir; *tal* "söğüt" (Çağatayça, Uygurca, Kırgızca, Tatarca) (*Radlov*, 1905, 3, 875; *Fasmer*, 1987, 4, 67). *Tal*

kelimesi, Oğuz, Uygur, Kuzey Doğu Tarihî Türk lehçelerinde ancak XIII. yüzyıldan başlayarak eserlerde kullanılmaktadır, *Tal* "söğüt" anlamında M. Kaşgarlı'nın "Divanı"nda gösterilmektedir. Volga etrafında yaşayan Ruslar, *tal*, *talnik* gibi kelimeleri kullanmaktadırlar (*Şipova, 1976, 316*). "Geçmiş Yılların Hikâyesi"nde *tal* kelimesi "rehin" anlamında kullanılmıştır:... *İgor je sovкупiv voi mnogi, varyagi, rus i polyani, i tali u nih paya...* "...İgor askerlerinin çoğunu toplamış: Varyagları, Polyanları, Baçnagları tutmuş ve rehinler almış..." (*Povest vremennih let, 1950,134*).

Sosyal terimler

San "unvan" (L. 6), *kagan* "kağan" (L. 3, İ. 2), *birici* "tallal" (L. 1), *çaga* "çağa" (L. 1), *boyar - bolyarin - boyarin* (L. 38,İ. 5).

SONUÇ

Eski Türk ve Rus halkları arasında yüzyıllar boyu süren ilişkiler, başta kelime düzeyinde olmak üzere eski Türk lehçelerinden eski Rus diline geçmiş birçok alıntının nedenlerinden biridir. Siyasî, ekonomik ve kültürel etkenler, dil alanındaki etkileşimin temel nedenleri sayılır. Zaten Rus-Türk ilişkilerini bu şekilde nitelemek doğru olur.

Eski Rus döneminde eski Türk dili, Ruslarla olan ilişkilerdeki önemli yerini korumaya devam ettiğinden söz konusu dönem, araştırmacılar için büyük önem taşımaktadır. "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserdeki Türk kökenli kelimelerin incelenmesi, şöyle bir sonuca varmamıza imkân vermektedir:

1) Bu eserde 153 eski Türk kökenli kelime bulunmuştur. Bu kelimeler konu bakımından beş gruba ayrılmıştır. Konu bakımından ayrılmış kelime gruplarının incelenmesi, dilin kelime dağar-

cığındaki grupların özgül ağırlığının bulunmasına imkân vermektedir:

-Onomastik birimler (antroponimler 40, etnonimler 23, toponimler 24);

-İnsanla ilgili kelime hazinesi 9;

-Bina ve ev ile ilgili kelime hazinesi 12;

-Tabiat olayları ve hayvan dünyası ile ilgili kelime hazinesi (tabiat olayları 4, hayvan dünyası 8, onomatope (taklidî kelimeler 1);

-Sosyal terminoloji (ticarî terimler 6, töre, âdet, örfle ilgili kelimeler 17, askerî kelimeler 4, sosyal terimler 5)

2) Bu kelimeler arasında bu eski Rus eserin de yer alan eski Türk kelimelerini inceleyen çalışmalarda bundan önce yer almayan kelimeler de mevcuttur. Örneğin *izba*, (*voroni*) *grayut*, *Kiyev*, *oko*, *Boris*, *tovariş*, *tat*.

3) Eski Rus diline geçen birkaç kelimenin anlamı genişlemektedir (örneğin, *otrok* "prens, genç"). Kelimelerin tam benimsenmesi farklı lengüistik ve dış lengüistik şartlara bağlıdır.

4) Eski Rusça "Geçmiş Yılların Hikâyesi" adlı eserde geçen eski Türk kökenli kelimelerin sıklık tablosu; eski Türk halklarının eski Rus kavminin üzerindeki etkisinin en çok hayatın hangi alanlarında kendini gösterdiğine açıklık getirdiği gibi, bu iki halk arasındaki derin karşılıklı etkileşimi belirlemekte ve bu halklar arasın daki karşılıklı etkileşim sorununu yalnızca lengüistik açıdan değil aynı zamanda tarihî ve etnografik açıdan da çözülmesine imkân sağlamaktadır.

AÇIKLAMALAR:

1. Bkz.: M. Fasmer (1986,1987), Etimologičeskiy slo var russkogo yazıka, "Progress",C.1-4, Moskva; N. A. Bas- kakov (1985),Tyurkskaya leksika v "Slove o polku İgore-ve", "Nataka", Moskva.

2. Parantez içinde verilen "L" ve "İ" harfleri nüshaların isimlerini, rakamları ise kelimelerin kullanma sıklığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ACCI, M. (1994), **Poln polovetskogo polya**, TOO "Pik-kontekst", Moskva, s. 115, 68, 98.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., C.3, Ankara, s. 205.
- BALASAGUNLU, Y. (1994), **Gutadgu-bilik**. (Hoşbehtliye aparann elm), /çev. Veliyev K.N./, "Azernesr", Baku, s. 475.
- BASKAKOV, N. A. (1985), **Tyurkskaya leksika v "Slove o polku İgoreve"**, "Nauka", Moskva, s. 217.
- BASKAKOV, N. A. (1984), "İmena polovtsev i nazvaniya polovetskih plemen", **Tyurkskaya onomastika**, "Nauka", Alma-Ata, s.71,68.
- BASKAKOV, N. A. (1992), **Ruskiye familii tyurkskogo proishojdeniya**, "Yazıçı", Bakı, s. 88.
- BASKAKOV, N. A. (1962), **Vvedeniye v izuçeniye tyurkskih yazıkov**, "Vıssayaşkola", Moskva, s. 79.
- BULGARCA-TÜRKÇE SÖZLÜK** (1961), (Editör St. Romanski, St. İlçev, T. Deliorman Bulgarskata Akademiya na Naukite, Sofiya, s. 158, 174.
- ÇUVAŞSKO-RUSSKİY SLOVAR** (1961), (Editör Sirotkina M.Y.), Sovetskaya en-tsiklopediya, Moskva, s. 75.
- DAL, V. İ. (1978), **Tolkoviy slovar jivogo veli-korusskogo yazıka**, "Russkiy yazık C.1, Moskva, s. 88,405.
- DAL, V. İ (1979), **Tolkoviy slovar jivogo veli-korusskogo yazıka**, "Russkiy yazık C. 2, Moskva, s. 59,128, 664.
- DAL, V. İ. (1980), **Tolkoviy slovar jivogo veli-korusskogo yazıka**, "Russkiy yazık C. 3, Moskva, s. 108.
- DAL, V. İ. (1980), **Tolkoviy slovar jivogo veli-korusskogo yazıka**, "Russkiy yazık C. 4, Moskva, s. 388, 409, 585.
- DEVLET, Nadir (1999), **Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi** (1905-1917), Türk Tarih Kurumu Yay., 2. baskı, s. 120.
- DMİTRİYEV, N. K. (1962), **Stroy tyurkskih yazıkov**, "Vostochnaya literatura", Moskva, s. 268.
- DOBRODOMOV, İ. G. (1966), **İstoriya leksiki tyurkskogo proishojdeniya v drevnerusskom yazıke** (na materiale "Povesti vremennih let"), Moskva, s. 13.
- DOBRODOMOV, İ. G. (1971), "İz bulgarskogo vkladı v Slavyanskiye yazıki **II.**", **Etimologiya.68.**, "Nauka", Moskva, s.191.
- DOBRODOMOV, İ. G. (1979), "Tyurkizmi slavyanskiy yazıkov kak istoçnik svedeniya po fonetike.", **Sovetskaya tyurkologiya**, "AN SSR", sayı. 4, Moskva, s. 371, 373.
- DREVNETYURKSKİY SLOVAR** (1969), Nauka, Leningrad, s. 118, 214.
- EFENDİYEVA, Ç. A. (1998), "İqor polku hakkında dastanın"da "gizli" Türk kelimeleri", **Yazık i literatura**, "BDU", sayı. 3, Bakı, s. 40-41.
- FASMER, M. (1986), **Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka**, "Progress", C. 1, Moskva, s. 470,168.
- FASMER, M. (1986), **Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka**, "Progress", C. 2, Moskva, s.120,270.
- FASMER, M. (1987), **Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka**, "Progress", C. 3, Moskva s. 522, 255, 129.
- FASMER, M. (1987), **Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka**, "Progress", C. 4, Moskva, s. 28, 67,16,13.

- GARİPOVA, E. İ. (1989), "Toponimiçeskiye nazvaniya Srednego Povoljya, voshodyaşıyek Bulgarskomu periodu.", **Sovetskaya tyurkologiya**, "AN SSR", 3 sayılı, s. 71.
- GUMİLYOV, L. N. (1993), **Drevniye tyurki**, "Tovarişstvo "Khşnikov-Komarov i K", Moskva, s. 82,81.
- HABİÇEV, M. A. (1971), "Ob etnonimah alan, malkarly, karaçaylı.", **Sovetskaya tyurkologiya**, "AN SSR", 2 sayılı, Moskva, s. 129.
- HABİÇEV, M. A. (1975), "Bagr, bagor.", **Sovetskaya tyurkologiya**, "AN SSR", 4 sayılı, Moskva, s. 46
- İVANOV, V. V. (1990), **İstoriçeskaya grammatika russkogo yazıka**, Prosveşeniye, Moskva, s. 199.
- KAŞGARLI, M. (1960), **Devonu -lugot-it-türk.**, Uzbek. SSR, C. i, Toskent, s. 100.
- KAŞGARLI, M. (1998), **Devonu-lugot-it-türk**, Tercemesi, (çev. Besim Atalay), Türk Tarih Kurumu, Ankara, C.İ, s. 47, 73, 366.
- KOVALEVSKİY, A. G. (1956), **Kniga Ahmeda - İbn - Fadlana - o - ego - puteşestviına Volgu 921-922 gg.**, "Nauka", Moskva, s. 164.
- LVOV, A. S. (1973), "İnoyaziçniye vliyaniya v leksike pamyatnikov staroslavvanskoy pismennosti (tyurkizmi)", **Slavyanskoye yazıkoznaniye. VII Mejdunarodny syezd slavistov**, "Nauka", Moskva, s. 225.
- LVOV, A. S. (1975), **Leksika "Povesti vremen-mih let"**, "Nauka", Moskva, s. 80,63,
- MENGES, K. G. (1979), **Vostoçmye elementi v "Slove o polku İgoreve"**, "Nauka", Leningrad, s.115.
- MUSAYEV, K. M. (1984), **Struktura i semantika kornya**, "Nauka", Moskva, s. 78, 135.
- NİKİTİN, A. (1948), **"Hojeniye za tri morya"** (editör. Grekov B. D., Adrianova-Perets V. P.), "AN SSR", M.;L., Troitskiy spisok, s. 10, 13, 48.
- PLETNYOVA, S. A. (1990), **Polovtsi**, "Nauka", Moskva, s. 144.
- POVEST VREMENNİH LET** (1950), (Editör Adrianova-Perets V. P.), "AN SSR", Ç. 1, M., L., s. 149, 172, 201, 27, 51, 81, 67, 189, 84,186, 134,94, 53,176, 341.
- PODOLSKAYA, N. V.(1979), "Antroponimikon Berestyanih gramot", **Vostoçnoslavvanskaya onomastika**, "Nauka", Moskva, s. 201-208.
- RADLOV, V.V.(1899), **Opıt slovarya tyurkskih nareçiy**, C.2, Sankt-Peterburg, s. 1276.
- RADLOV, V.V.(1905), **Opıt slovarya tyurkskih nareçiy**, C3, Sankt-Peterburg, s.875.
- RUBTSOVA, L.V.(1979), İz istorii peredaçi belorusskih toponimov na russkiy yazık, **Vostoçnoslavvanskaya onomastika**, "Nauka", Moskva, s.39.
- SEVORTYAN E.V.(1978), **Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov**, "Nauka", Moskva, s. 43-46.
- SULEYMENOV, O. (1989), **"Az i Ya"-Publitsistika. Poem. Esse. Stih. Proza.**, "Ja-lın", Alma- Ata, s.346.
- ŞANSKİYN. M. ; İVANOV V. V. (1971), **Kratkiy etimologiçeskiy slovar russkogo yazıka**, "Nauka", Moskva, s. 169.
- ŞİPOVA Y. N. (1976), **Slovar tyurkizmov v russkom yazıke**, "Nauka", Alma-Ata, s.179,249,81,316.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa (1993), **Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili**, "Maarif, s. 305.
- TÜRKÇE SÖZLÜK**, (1988), Türk Dil Kurumu Yayınlan, C. 1, Ankara, s. 739, 341.
- TÜRKÇE SÖZLÜK**, (1988), Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 2, Ankara, s. 1427, 1101,1489, 1315.

TÜRKÇE-BULGARCA SÖZLÜK, (1952),
(Editör Stoyan Romanski), Bulgarskata
Akademiya na Naukite, Sofiya, s. 413.

TÜRKÇE - RUSÇA SÖZLÜK (1977), (Editör
Mustafayev E.-M-E., Starostov L. N.), "Russkiy
yazık", Moskva, s. 279.

YAKUBİNSKİY, L. P. (1953), **İstoriya drevne-**

ruskogo yazıka., Uçpedgiz, Moskva, s. 346.

YILDIZ, Naciye (1995), **Manas Destanı (W. Radloff),
ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller.**,
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu., Türk
Dil Kurumu Yayınları; 623, Ankara, s. 48, 149,
275, 276.

A RESEARCH ON TURKISH WORDS IN OLD RUSSIAN HISTORICAL WORK "THE STORY OF PAST YEARS"

Dr. Chichek EFENDIYEVA

Gazi University Faculty of Science and Artis

ABSTRACT

"The Story of Past Years" is a document about the formation of Russian State and Russian nation, and its general problems. The basic aim of father of Kiyev-Peçor church, Nestor, who wrote this story, is to show the definite history of Russian state, and to see Russian state among other states of the world.

In the introduction of the article, the aims of the different rulers in writing "The Story of Past Years" are mentioned. Besides, two copies of the monument are mentioned in the introduction.

The groups of old Turkish vocabulary in "Story of Past Years" are also given depending on meaning and subject in the article. There are five groups of words in the story. Each of them is subdivided into suitable subgroups. This sub-division demonstrates the semantical function of old Turkish words in old Russian lexico-system and the depth of meaning of the words that are transferred to old Russian. The list of the words and their usage of frequency are given in each subgroup. The table of the words usage of frequency is written depending on the functional status of old Turkish words. This table explains the effect of old Turkish nations on old Russian people and which areas of life were effected. It also determines the deep mutual influence between these two nations. Besides, it makes possible to analyse this problem of influence not only from the point of view of linguistics, but also from the point of view of history and ethnography.

Key Words:

Old Russian, Loan Words, Old Turkish Words, Kipchak, Semantic,
Term Groups

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКОЙ ЛЕКСИКИ В «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ».

Др. Чичек Эфендиева

Университет Гази

Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Во введении рассматривается цель, которая ставилась различными правителями Древней Руси при создании памятника X-XI вв. «Повесть временных лет». Кроме того, во введении говорится о двух редакциях данного древнерусского памятника.

Далее в статье приводятся лексико-тематические группы тюркской лексики «Повести временных лет». Всего пять групп. Каждая из этих групп подразделяется на соответствующие подгруппы. Распределение лексики по тематическим группам показывает семантическую активность тюркизмов в лексической системе древнерусского языка, что говорит о глубине вхождения тюркских заимствований. В каждой подгруппе указывается список и частота употребляемого слова. Опираясь на «функциональный статус» тюркизмов, составлена таблица частотности тюркизмов этого древнерусского памятника. Данная таблица способствует выявлению тех сфер жизни, в которых влияние тюркских народов на древнерусскую народность было сильнее, обнаружению глубины взаимодействия этих двух народов и тем самым решению проблемы взаимовлияния народов не только в лингвистическом, но и в историко-этнографическом плане.

В данной статье также приводятся такие тюркские по происхождению лексемы, которые ранее не были зафиксированы в работах таких ученых, как И.Г.Добродомов, Н.А.Баскаков и др., посвященных исследованию лексического пласта древнерусского памятника X-XI вв.

В заключение статьи обобщены наблюдения и анализ материала.

Ключевые слова:

Древнерусский язык, заимствование, тюркизмы, кыпчак, семантический, тематические группы.

SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'NİN GÜLİSTÂN İSİMLİ ESERİ'NİN TÜRKÇE TERCÜMELERİ

Dr. Ahmet KARTAL

*Kırıkkale Üniversitesi
Fen -Edebiyat Fakültesi*

ÖZET

Sa'dî-i Şîrâzî, İran Edebiyatı'nın en tanınmış ve önemli simalarından olup, haklı olarak dünya edebiyatında bir mevki kazanmıştır. *Gülistân* Sa'dî'nin en çok şöhret kazanmış olan ve ahlâkî hikâyelerden meydana gelen bir eseridir. Bu eser, yazılışından beri islâm âleminde münevver kitlelerin büyük bir çoğunluğu, bilhassa sünnî müslümanlar tarafından zevkle ve takdirle okunmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar muhtelif islâm ülkelerinin medreselerinde Fars dili ve edebiyatı öğrenimi için bir ders kitabı olarak da kullanılmış ve bu arada bir çok dile tercüme edilmiştir. Yüzyıllar boyunca taklit edilemeyen güzel bir üslûpla yazılan bu eserde bulunan hikâyeler arasına serpiştirilen şiir parçaları, gerek şiir sanatı gerekse dil ve kullanılan kelimeler ile mazmunlar bakımından kendine has bir özellik taşır. Eserde bulunan bir çok nâdir kelime, tabir ve mazmunlar ile zarif ve ince nükteler İranlı olmayanlar için olduğu kadar, bizzat İranlılar için de anlaşılması güç bir mahiyet arzeder. Bu güçlük tabii-atiyle İranlı olmayanlar için daha çoktur. Bundan dolayı eskiden beri *Gü-listâna* dair diğer dillerde olduğu gibi bir çok Türkçe tercüme ve şerhler yazılmıştır. Bu çalışmada önce *Gülistân*, daha sonra Türkçe tercümeleri; Türkçe, Arapça ve Farsça şerhleri; Farsça nazireleri ve *Gülistân* için yazılan Türkçe sözlükler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler;

Türk Edebiyatı, Gülistân, Tercüme, Şerh, Etki, Sözlük

GİRİŞ

Sa'dî-i Şîrâzî, İran edebiyatının en tanınmış ve önemli simalarından biridir. O haklı olarak dünya edebiyatında bir mevki kazanmıştır. İran'ın birinci derecede gelen büyük şâirlerinden olan Sa'dî'nin etkisi, ölümünden yedi asır geçmesine rağmen hâlâ devam etmektedir. İran edipleri, geniş bilgi ve yüksek tefekkürü, geniş bir araştırma ve müşâhede neticesinde insan ruhunu çok iyi bilmesi, ince bir istihzâ ile insanın bütün zaafalarını teşhir etmesi ve bilhassa cezbedici, samimi, ahenkli ve rûha tesir eden şiir ve nesri bakımından Sa'dî'yi Firdevsî ve Hâfız'a tercih ettiklerini belirtirler. Nitekim Sa'dî, efsahu'l-mütekellimîn (konuşanların en fasih konuşanı) lakabıyla anılmaktadır.

Sa'dî, özellikle gazel nazım şeklinin üstadıdır. *Divanı* dışında *Gülistân* ve *Bostân* isminde iki eseri vardır (Sa'dî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bak. Yazıcı, 1993; Kartal, 1999: 70-113). Sa'dî, özellikle *Gülistân* ve *Bostân* isimli eserleriyle dünyaca ün yapmıştır. Bu iki eser, yazılışından beri İslâm âleminde zevkle ve takdirle okunmuştur. Ayrıca bir çok dile tercüme edilip birçok defa basılmış ve şerhleri yapılmıştır.

Bu çalışmada önce *Gülistân*, daha sonra *Gülistân'ın* Türkçe tercümelemleri; Türkçe, Arapça ve Farsça şerhleri; Farsça nazireler ve daha iyi anlaşılması için hazırlanan özel Türkçe *Gülistân* sözlükleri hakkında bilgi verilecektir,

GÜLISTÂN

Gülistân Sa'dî'nin en çok şöhret kazanmış olan ve ahlâkî hikâyelerden meydana gelen bir eseri olup, 656/1258 yılında yazılmıştır (Ateş, 1968: 171). Makâme tarzında yazılan *Gülistân*, mensur kısımlar arasına bir takım manzumelerin ilâvesi ile oluşan bir mukaddime ve sekiz bâbdan

meydana gelmektedir:

1. bâb hükümdarların hâl ve hareketleri,
2. bâb dervişlerin ahlâkı,
3. bâb kanâatin fazileti,
4. bâb susmanın faydası,
5. bâb aşk ve gençlik
6. bâb takatsızlık ve ihtiyarlık,
7. bâb terbiyenin tesiri
8. bâb ise, sohbet âdâbı ile ilgili hikâyeye ve fıkraları ihtiva etmektedir (Yazıcı, 1993:38).

Bu bâblar, çoğu kere günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir (Yazıcı, 1996:240). Sa'dî'nin mezkur bâblarda anlattığı, hikâyelerin bir kısmı kendi müşahedelerine, bir kısmı ise duyduklarına veya okuduklarına dayanmaktadır. Eser, üslup bakımından olduğu kadar, tertip bakımından da mükemmeldir. Bâblar sıralanırken, birbirleri ile olan irtibatları göz önünde tutulmuş, mensur ve manzum kısımlar arasında bir nispet sağlanmış ve fikirler kısa ve veciz bir şekilde ifade edilmiştir (Yazıcı, 1993: 38).

Sa'dî *Gülistân* isimli eserinde, son derece yüksek bir nesir üslubunun yanında (Ateş, 1968: 171) akıcı ve güzel bir seci de kullanmıştır (Şafak, 1316:682).

Sa'dî'den önceki müellifler, hemen hemen ahlâkî her konuda manzum olarak bir çok nasihatla bulunmuşlar, fakat meramı ifade için nazmı daha uygun gördüklerinden nesirle yazmamışlardır. Sa'dî, bu eksikliği gidermek için *Gülistân'ı* mensur olarak yazmıştır (Nasr, 1316: 804). Sa'dî, bu eserini yazarken Farsça ve Arapça şiiirlerin yanında âyet, hadis ve atasözlerine de yer vermiştir. Ayrıca Abdullah-ı Ensârî'nin, *Makâmât* sahibi Hamîdî'nin, *Kelîle ve Dimne* mütercimi Ebu'l-Meâlî Nasrullah-ı Münşî'nin secili üslubunun etkisi altında kalmakla birlikte, bunları daha yumuşatarak ve bir ölçüde sadeleştirmek

suretiyle kendine has bir nesir üslubu meydana getirmiştir (Yazıcı, 1996; 240).

Toplumsal meseleleri ihtiva eden dünyada çok az eser bulunur. Sa'dî, *Gülîstân*'ında ictimâî bir çok önemli meselelerden bahsetmiş ve bu meselelerin her birini, ince mânâlar ihtiva eden bir hikâye ile dile getirmiştir (Şafak, 1316: 683).

Hikmet İlaydın, *Gülîstân*'ın Sa'dî'nin öteki eserlerinden izler taşınması ve çeşitli alanlardaki kabiliyetlerini serbestçe denemesine imkan vermesi bakımından, Sa'dî'yi en iyi şekilde temsil eden bir sentez niteliğinde olduğunu belirttikten sonra, onun kişiliğinin bu eserde olduğu gibi görüldüğünü ifade eder (İlaydın, 1974: 13).

Yazıldığı tarihten itibaren büyük rağbet gören *Gülîstân*'ın dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır (Yazıcı, 1996: 240). Ayrıca birçok basması ile çeşitli dillere yapılmış tercümeleri de mevcuttur. (*Gülîstân*'ın tercüme ve şerhleri için bak. Yazıcı, 1993: 38-9; 1996: 240-1.)

GÜLİSTÂN'IN TERCÜME VE ŞERHLERİ

Sa'dî'nin *Gülîstân*'ı yazılışından beri islâm âleminde münevver kitlelerin büyük bir çoğunluğu, bilhassa sünnî müslümanlar tarafından zevkle ve takdirle okunmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar muhtelif islâm ülkelerinin medreselerinde Fars dili ve edebiyatı öğrenimi için bir ders kitabı olarak da kullanılmış ve bu arada bir çok dile tercüme edilmiştir (Hoca, 1980:22). *Gülîstân*, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde de aynı maksatla kullanılmıştır. Nitekim Âşık Çelebi, Hayâlî hakkında bilgi verirken *ol ki debistân-ı edebde sebak-hân ve Gülîstan u Bostândan varak-gerdân olup...* (1994, C. II: 868) demesi, Yahyâ hakkında bilgi verirken ise, *Gülîstân okurken bülbüller ile sebakdaşı* (1994, C. I: 336) ifadelerini kullanması, ayrıca Râmiz'in Sâ'ib'i tanıtırken *...henüz gonce-i nev-demîde*

gülşen-i serây-ı sahavet iken fenn-i fârisîden Gülîstân-ı debistâna ve 'ulûm-ı 'arabiyyeden sarfu nahvden Câmî-mu'ciz-beyâna varınca vâlid-i kesîrû'l-mehâmîdlerinden telemmüz... (Râmiz, 1994:152) diye bahsetmesi bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca İshak Çelebi, saba rüzgarının gonca tıflına *Gülîstân* okuttuğunu (Âşık Çelebi, 1994, C. I: 144):

Gonca tıflına *Gülîstân* okıdır bâd-ı sabâ Kulıdur şâh-ı gül ardınca kitâbın getirür

Fehîm-i Kadîm ise, bülbüllerin muhabbet (sevgi) mektebinde *Gülîstân* okuyup inleyen gönlünden ders öğrendiklerini (*Fehîm-i Kadîm*, 1991:606):

Mekteb-i bâğ-ı mahabbetde *Gülîstân* okıyup
Bülbülân meşk alurlar dil-i nâlânundan

ve gülbağçesi mektebinde gül ile lâlenin birbirlerine gülbağçesini (Şeyh Sa'dî'nin *Gülîstân* isimli eserini) gösterdiklerini söyleyerek bu konuya ışık tutmuştur (*Fehîm-i Kadîm*, 1991: 160):

Mekteb-i gülşende seyr eyle gül İle lâleyi
Birbirine iki dilberdük *gülîstân* gösterür

Yahyâ Bey'in şu beyti ise, bize *Gülîstân*'ın okunduğu bir sahneyi resmeder gibidir (*Yahyâ Bey*, 1977:327):

Başın egüp bu gonca *Gülîstân* okur kaçan
Ben sanuram ki hastası için kitâb açar¹

Ayrıca Râmiz'in Sâhib Efendi Pîrî-zâde hakkında bilgi verdiği şu ifadelerden *Gülîstân*'ın ezberlendiğini öğreniyoruz:

...henüz gonce-i nev-demîde gülşen-i serây-ı tufûliyyet iken Gülîstânı ezber ile Bahâristân-ı 'irfâna duhûl iden ezkiyâ-yı me-hâdîm-i kirâmdan bir mahdûm-ı huçeste-fer-câm olmagla evvelîn-i ikrâmları olan mülâ-zemetle tevkîr ü ihtirâm olunduklarından sonra sinn-i şerifleri bâlig-i nisâb... (Râmiz, 1994:147).

Ulvî Divânı'nın dibacesinde yer alan şu sözler bu durumu destekler mahiyettedir:

Bülbüller varak-ı gülden sebak-ı 'ışkı okımakda hezâr dâstân-t ye's ile Gülistân u Bûstânı ezber kılmakda... (Üzgör, 1990: 368).

Necâtî Beğ'in şu beytinden ise, *Gülistân'da* geçen bazı beyitlerin ezberlendiği anlaşılmaktadır (*Necâtî Beğ, 1992: 166*):

Olamaz tab'-ı Necâtî gibi bülbül bezle-gûy Fi'l-mesel hıfz itse ebyât-ı *Gülistânı* dürüst Ayrıca *Gülistân* ve Câmî'nin *Bahâristân'ı* meclislerde de okunmuştur:

Okundu bezm-i gülşende müdâmî

Gülistân u Bahâristân-ı Câmî (Yahyâ Bey, 1977: 251)

İzzet Mollâ'nın şu beytinden ise, cenaze mezara defnedildikten sonra, ölünün kabri başında *Gülistân'dan* bir beyit okunarak dua edildiğini öğreniyoruz:

Berg-i gülle 'andelîb-i zârı tekfîn etdiler

Bir *Gülistân* beytini üstünde telkîn etdiler (*Onay, 1993: 84*).

Sa'dî, bu mensur eseri içerisinde yer alan hikâyeler arasına, yer yer hikâyelere uygun şiirler yerleştirmiştir. Sekiz bâb içinde insanın dünyevî ve uhrevî hayatına dair eğitici ve öğretici hikâyeleri içine alan bu mensur eser, yer yer hikâyelere uygun şiirlerle süslenmiştir. Yüzyıllar boyunca taklit edilemeyen güzel bir üslûpla yazılan bu eserde bulunan hikâyeler arasına serpiştirilen şiir parçaları, gerek şiir sanatı gerekse dil ve kullanılan kelimeler ile mazmunlar bakımından kendine has bir özellik taşır. Eserde bulunan bir çok nâdir kelime, tabir ve mazmunlar ile zarif ve ince nükteler İranlı olmayanlar için olduğu kadar, bizzat İranlılar için de anlaşılması güç bir mahiyet arzeder. Bu güçlük tabiatıyla İranlı olmayanlar için daha çoktur. Bundan dolayı eskiden beri *Gülistân'a* dair diğer dillerde olduğu gibi bir çok Türkçe tercüme ve şerhler yazılmıştır (*Hoca, 1980:22*).

Klâsik şâirlerimiz, *Gülistân'ın* bazı özelliklerini de şiirlerinde kullanmışlardır:

Hayâlî Bey, *Gülistân'ın* Sa'dî tarafından İbn-i Zengî (veliaht II. Sa'd) adına yazılıp ona takdim edildiğini belirtir (*Hayâlî, 1992:121*):

Hâl-i hindûn ehl-i dil vasf itse dîvân bağlanur

İbn-i Zengî yâdına gûyâ *Gülistân* bağlanur

Bâkî, şu beytiyle *Gülistân'ın* içerisine yer yer nihâîlerin serpiştirildiğini vurgularken (*Bâkî, 1994: 254*):

Hatt-ı la'liyle kaşı cânânun

Bir rübâ'îsidür *Gülistânun*²

Necâtî Beğ (*NecâtîBeğ, 1992: 197*) ve Avnî (*Aymutlu 1992:107*) ise, onun çeşitli bâblardan oluştuğunu ifade etmişlerdir:

Fasl-ı bahâr ayn-ı behişt olmaya idi Yazmazdı Şeyh Sa'dî *Gülistâna*, bâblar (Necâtî Beğ)

Hatt u hâl ile bulur Avnî ruh-ı yâr şeref

Bâblarla nitekim buldı *Gülistân* revnak (Avnî)

Yahyâ Bey, yeşil elbise giymiş sevgiliyi, yeşil ciltli bir Sa'dî *Gülistân'ı* gibi tarif ederken (*Yahyâ Bey, 1977: 339*):

Ya yeşil cild ile bir Sa'dî *Gülistânı* mıdır

Ya yeşil şehperlü bir hûr-ı melek-simâ mıdır

Bâkî, erguvânî bir elbise giyen sevgiliyi, ergavânî bir cilt ile ciltlenmiş bir *Gülistân* gibi düşünür (1994: 341):

Ergavânî câmen içre oldı cismün iy peri

Ergavânî cild ile gûyâ *kitâb-ı Gülistân*

Yetîm, şu beytinde *Gülistân* nüshasının varakları kenarlarına Câmî'nin *Bahâristân'ının* yazıldığını da söylemektedir (*Âşık Çelebi, 1994: C.1:328*):

Görenler 'arızında sandılar hattını cânânun

Kenârında yazılmışdur *Bahâristân Gülistânın*

İstinsah edilen *Gülistân* nüshalarının ser-levhası ile sayfa kenarları çeşitli süs ve bezeklerle süslenmektedir. Kâlâyî, o süs ve bezeklerdeki kırmızı başlıkları lâleye benzetir:

Bir *Gülistân* yazıyor hâme-i kudret seyr it

Döndü tezhîbde ser-levha-i âle lâle (*Çeltik, 1998: 136*).

Türk Edebiyatı'nda *Gülîstân*'ın Türkçe tercümelerine; Türkçe, Arapça ve Farsça şerhlerine; Farsça naziresine ve daha iyi anlaşılması için hazırlanan özel *Gülîstân* sözlüklerine rastlanmaktadır. Bunları şu şekilde gösterebiliriz:

GÜLİSTÂN'IN TERCÜMELERİ

Seyf-i Serâyî, *Gülîstân Tercümesi*

Türk edebiyatında *Gülîstân* ilk defa 793/1391 tarihinde Seyf-i Serâyî tarafından Kıpçak Türkçesine çevrilmiş ve Melikü'z-zahir Barkuk'un hâcibü'l-huccâbı (devlet bakanı) Bathas es-Sudûnî'ye ithaf edilmiştir (*Eckmann, 1996: 55*). Seyf-i Serâyî bu tercümesinde *Gülîstân*'ın aslına pek bağlı kalmamıştır. *Gülîstân*'daki mensur hikâyelerin tercümelere bir dereceye kadar aslına uygun ise de, manzum parçalar oldukça serbesttir. Ayrıca tercüme edilmeyerek atlanılan bölümler de vardır (*Taymas, 1988:74-9*). Bu tercümede Seyf-i Serâyî'nin bazı şiirleri de bulunmaktadır (*Joseph, 1331: 133*).

Gülîstân'ın mensur hikâyeleri, Seyf-i Sarâyî tarafından devrin en güzel bir nesir diliyle Türkçeye çevrilmiştir. Eserde beyit, kıt'a, mesnevi, rubai vb. gibi nazım şekilleriyle söylenmiş manzum parçalarda ise Serâyî, Farsça mısraların, Türkçe mısralar hâline getirilmesini sağlayan daha yaratıcı bir ifade kullanmıştır (*Banarlı, C. I, 1987:362*). Bu eser, özellikle kelime hazinesi ve gramer özellikleri yönünden Türk dili için önemli bir kaynaktır (*Hacıeminoğlu, 1992: 73*).

Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde (Nu. 1553) bulunan tek nüshasının tıpkı basımı bir önsözle birlikte Feridun Nafiz Uzluk tarafından neşredilmiştir (bak. bibl. *Seyfî Serâyî, 1954*). A. Fehmi Karamanlıoğlu, bu nüshanın tenkitli metniyle dizinini 1967 yılında doçentlik tezi olarak hazırlamıştır. Bu çalışma daha sonra tıpkı ba-

sıymıyla 1978 ve 1989 tarihlerinde Ankara'da yayınlanmıştır. Macar Türkoloğu A. Bodrogligeti eseri, 1969 yılında Budapeşte'de (bak. Bibl. *Bodrogligeti, 1969*), Prof. Dr. Emir Nadjib 1975 yılında Alma-Ata'da iki cilt hâlinde neşretmiştir.

İsbîcâbî, *Gülîstân Tercümesi*

Gülîstân ikinci defa, İsbîcâbî adlı bir kişi tarafından 800/1397-98 tarihinde Çağatay Türkçesine tercüme edilmiş ve Türkistan valisi, Timur'un oğullarından Miran Şah'ın oğlu Muhammed Sultan'a ithaf edilmiştir (*Eckmann, 1989: 17*). Bu tercümeden ilk defa Zeki Velidi Togan bahsetmiştir (*Togan, 1960: 146*).

İsbîcâbî, tercümesinde Farsça aslına esas bakımından sadık kalmakla birlikte, kelime kelime çevirmeyip bazen metni kısaltmış, bazen de ilâveler yapmıştır. Mütercim en çok manzum bölümlerde aslından ayrılmıştır. İsbîcâbî, Sadi'nin kendi maceralarını anlattığı yerlerde kullandığı birinci şahsı, bazen birinci şahısla bazen de "şeyh aytur rahmetu'llahi aleyhi" ibaresiyle çevirmiştir (*Eckmann, 1989:17*).

Eserin tek yazma nüshası British Museum, Or. 11685 numarada kayıtlıdır. Nerede, ne zaman ve kim tarafından istinsah edildiği belli olmayan nüsha tam değildir. Başından 2-3, sonundan da 6-8 kadar yaprak düşmüştür. Nüsha bugünkü hâlinde 110 yapraklıdır (*Eckmann, 1989:17*).

Mamud b. Kâdî-i Manyas

Anadolu sahasında *Gülîstân*'ın Türkçeye tercümesini ilk defa Sultan II. Murad dönemi âlimlerinden Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs'ın yaptığı kabul edilmektedir. Kadı Mahmud'un biri manzum ve ilâveli diğeri ise muhtasar olmak üzere iki *Gülîstân Tercümesi* vardır. Birincisi *Gülîstân'ın Manzum ve İlâveli Tercümesi*'dir. Kadı Mahmud'un, padişahın emriyle yaptığı manzum tercüme, eklemeler yapılarak genişletilmiş bir tercümedir. Mensur kısımlar yine mensur halin-

de, manzum kısımlar ise manzum olarak tercüme edilmiştir. Kadı Mahmûd, tercüme ederken bazen metnin aslından uzaklaşmış ve tercüme ettiği konuyla münasebet kurarak eserine çeşitli hikâyeler ile fıkralar eklemiştir. Ayrıca hikâyeyi anlattıktan sonra bundan alınacak dersi veya çıkarılacak neticeyi de belirtmiştir. Kadı Mahmûd, mensur hikâyeleri ve manzumeleri tercüme ederken hikâye ile manzume başlıklarını belirtmemiş, ancak manzum kısımları aynen eserine alıp altlarına ise manzum Türkçe tercümelerini yazmıştır. Farsça kısımları biraz koyu yazarak Türkçelerinden ayırmıştır. Kadı Mahmûd, tercüme ederken zorlandığı manzum kısımları aynen muhafaza etmiştir (Özkan, 1993: 7-8).

Bu tercüme eksik olup 8 bölüm olan *Gülistân*'ın ilk 4 bölümü tercüme edilmiştir. Dil bakımından sâde ve daha çok Türkçe unsurlar taşıyan bu tercümenin Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 3010 numarada kayıtlı bir nüshası vardır (Özkan, 1983:10).

Kadı Manyas tarafından yapılan ikinci tercüme ise *Mensur Tercüme*'dir. Bu *Mensur Tercüme*, Kadı Mahmûd'un, manzum ve ilâveli tercümeden vazgeçerek *Gülistân*'ı mensur olarak ve daha muhtasar bir şekilde tercüme yapıp II. Murad'a takdim ettiği tercümedir (Özkan, 1993: 14).

Kadı Mahmûd, mensur ve muhtasar tercümeyi bir arkadaşının isteği ve teşviki üzerine yapmıştır. Nitekim bunu eserinin *Te'lif-i Kitâb* bölümünde şu şekilde açıklamaktadır:

.... bir gün hayret hücresinde, baş ceyb-i murâkabeye çeküp oturmuşidum. Ashâbumuz -ki a'yânun efdalından ve efdalunuñ a'yânından idi, insânda 'ayn gibi ve 'ayında insân gibiydi- katuma geliüp emleñü's-şu'arâ, efha-rü'l-'urefâ, sultânü'l-'ulemâ, kıdvetü'l-mütekaddimîn, muktedâü'l-müte'ahhirîn Hoca Sa'dî-i Şirâzînin -tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu- Gülistânını -hemîşe tâze ve hurremdür Pârsî hikâyetinde durur rengin ve müzeyyen- dilerem ki Türkî diline tercüme

kulasın ki Rûm halkı Pârsîden gâfil ve zâhil dururlar; tâ ki ol hondan bunlara döşeyesin, bunlar dahı sunalar diyü iltimâs itdi. Ve hem seni dahı senden sonra hayrıla yâd ideler... (Özkan, 1993:130-1).

Kadı Mahmûd, *Gülistân*'ı önce manzum olarak tercüme etmeyi düşündüğünü, fakat Türk dilinin "galîz" bir dil olduğunu ve Farsça beyitler altına "bârid" düştüğünü görünce mensur olarak yazmayı daha uygun gördüğünü şu şekilde dile getirir:

....fıkr itdüm ki bir vechile nazm tercüme idem. Gördüm ki Türkî dili galîz dildür, ebyât-ı 'Acem katında bârid düşer, nesr vechile tercüme kılmagı evlâ gördüm (Özkan, 1993: 132).

Kadı Mahmûd, eserine Sa'dî'den farklı olarak o dönemde yazılan diğer mensur eserlerde olduğu gibi Arapça, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Daha sonra Sa'dî'den tercüme ve yeni eklemeler yaparak Sa'dî'nin yazdığı Münâcât ve Na'tı tercüme etmiştir. Sa'dî'nin, Sa'd b. Zengî ve Ebûbekir'e yazdığı medhiyeleri çıkarmış ve Sultan II Murâd'a *Der-Medh-i Sultân Murâd bin Mehemmed Hân* başlığı altında kasî-de nazım şekliyle 11 beyitlik bir medhiye yazmıştır. Burada dikkati çeken noktalardan biri, Kadı Mahmûd'un Sa'dî'nin eserini yazma sebebini tercüme ettikten sonra, kendinin bu eseri tercüme etme sebebini açıklamasıdır.

Kadı Mahmûd, tercümesinde, tercüme için seçtiği hikâyeleri Türkçeye aktarırken hem lâfzen hem de maâlen aslına sadık kalmış, hiç bir ilâve yapmadan tercüme etmiştir. Kadı Mahmûd, tercümesine *Gülistân*'da geçen gerek hikâyelerin gerekse hikmet ve pendlerin hepsini almamış, bunların arasından bir seçme yapmış ve uygun gördüklerini almıştır. Ayrıca aldığı hikâyeleri, kelime kelime tercüme etmemiş bazen atlamalar yapmıştır.

Kadı Mahmûd, *Gülistân*'da geçen âyet, Arapça beyit veya ibareleri lâfzen almış ve daha

sonra tercüme etmiştir. Farsça yazılmış beyitleri ise mensur olarak tercüme etmiştir. Kadı Mahmud, hikâyelerde olduğu gibi, beyitlerin hepsini tercüme etmemiş, onlarda da seçme yapmıştır.

Kadı Mahmûd, *Gülistân'da* geçen hikâyeler, hikmetler, pendler, beyitler... arasından seçme yaparak, *Gülistân'ın* muhtasar bir tercümesini meydana getirmiştir.

Özkan, Kadı Mahmûd'un eserini muhtasar olarak oluşturmasını şu şekilde açıklamaktadır:

Manyasoğlu' nun manzum ve ilaveli tercümesini yarım bırakması, bu ikinci tercümeyi de biraz muhtasar tutması, bu işi bir an önce gerçekleştirmeye mecbur kalmasından ileri gelen bir durum olmalıdır. Ayrıca kendi zamanında Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde şuurlu bir rolü ve hizmeti olan, birçok Arapça ve Farsça eseri Türkçeye çevirmek ve Türkçe eserler telif etmek konusunda devrinin bilginlerini teşvik eden Sultan II. Murâd'ın, Gülistân gibi pek meşhur ve ahlâkî değer taşıyan bir eserin tez zamanda Türkçeye kazandırılması hususunda bir arzusunun olabileceği de düşünülebilir. Bu sebeple mütercim de tercümeyi kısa zamanda tamamlayıp bu kıymetli eseri Türk diline kazandırmak maksadıyla bazı kısımları tercümesine almamış olabilir (1993: 15).

Kadı Mahmûd, tercümesinde sâde ve açık bir dil kullanmaya gayret göstermiştir. Bu şekilde davranmasının en önemli sebebi ise, eserin özellikle halk tarafından anlaşılması ve ondan istifade edilmesi düşüncesidir.

Kadı Mahmûd'un *Gülistân Tercümesi*'nin iki nüshası vardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, Nu. 1648.
2. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı, Nu. 3778.

Ayrıca Özkan, Zeki Velidi Togan'ın Türkiye kütüphanelerindeki bazı yazmalardan bahseder-

ken Fahri Bilge'nin kitapları arasında, Kütahyalı Mehmed bin Ferhâd tarafından İstinsah edilmiş, II. Murad namına, Mahmud bin Kâdî-i Manyas tarafından yapılmış bir *Gülistân Tercümesi*'nden bahsettiğini, ancak araştırmaları sonucu böyle bir nüshaya rastlayamadığını belirtmektedir. Özkan, Kilisli Rifat Bilge'nin *Gülistân Tercümesi*'nin mukaddimesinde *Gülistân* tercümeleri üzerinde dururken Manyasoğlu'nun mensur olarak yaptığı tercümenin bir nüshasının kendisinde de mevcut olduğunu ancak bu nüshanın hayli eksik ve ziyâna uğramış olduğunu söylediğini belirtmekte ve bu nüshanın Seminer Kitaplığı'ndaki nüshanın bir benzeri veya aynısı olma ihtimalinin olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu nüsha da epeyce eksik bir nüshadır (1993: 17).

Kadı Mahmûd'un bu eseri Mustafa Özkan tarafından neşredilmiştir (bak. bibl. Özkan, 1983).

Za'îfi, *Kitâb-ı Nigâristân ve Hadîka-i Sebzistân*

Za'îfî'nin "Sebeb-i Telif" kısmında İstanbul'da kira ile tuttuğu bir evde yazdığını söylediği bu eser, Sa'dî'nin *Gülistân*'ının Türkçe tercümesidir. Eser, aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazılmış bir mesnevî olup, Za'îfi Külliyyâtı'nın Hat Sanatları Müzesi, Free Library of Philadelphia, British Museum ve Leningrad'da mevcut olan nüshalarında bulunmaktadır.

Baş : Hudâya hamddur kevneyne zînet

Ana olsun senâ vü şükr ü minnet

Sonu : Bulup oldı Nigâristân zînet

Tamâm oldı Hudâya şükr ü zînet (*Ko çin, 1991:22*)
Gülistân, mensur ve manzum olarak yazılmasına rağmen Za'îfi, eserini baştan sona kadar manzum ve mesnevi nazım şekliyle yazmıştır. *Gülistân*'da yer alan ve ekseriyetle gazel nazım şekliyle yazılan kısımları yine mesnevî nazım şekliyle ve manzum olarak tercüme etmiştir. Ba-

zen *Gülistân'da* geçen beyitleri aynen almış ve daha sonra onları manzum olarak tercüme etmiştir. Sa'dî'den farklı olarak hikâyelerin başına mensur birer başlık eklemiştir. Za'îfî, *Gülistân'a*. maâlen bağlı kalıp serbest tercüme etmiştir.

Bu tercümenin bir bölümü Şerife Çavuşoğlu tarafından bitirme tezi olarak hazırlanmıştır (bak. bibl. Çavuşoğlu, 1978).

Mehmed Es'ad, *Gül-i Handan Tercüme-i Gülistan*

Osmanlılar devrinin tanınmış edip ve bilginlerinden olan Mehmed Es'ad, meşhur müverrih ve şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin ikinci oğludur, kendisi de şeyhülislâm olmuştur. *Gül-i Handân*, yer yer manzum ve mensur bir *Gülistân* tercümesidir. Mütercim eserin baş tarafına Sultân I. Ahmed hakkında uzun bir mesnevî eklemiştir (Aktepe, 1995, C. 11: s. 341). Mehmed Es'ad, *Gülistân* tercümesini Sultân Ahmed I.'e ithaf etmiştir. Eserin uzun önsözünde bulunan bir beyitten, Mehmed Es'ad'ın eserine *Gül-i Handân* adını verdiği anlaşılmaktadır (Ateş, 1968: 200).

Bu tercüme aslından farklılık göstermektedir. Mütercim sözü biraz uzatmış, bazı kelime ilaveleri yapmıştır. *Gülistân'da* yer alan beyitleri ise nazmen tercüme etmiştir (Kilisli Rifat Bilge, 1984: 312).

Eser, eksik bir yazması esas alınarak Şevket Beyzâde Saffet Bey tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır (bak. bibl. Sadî-i Şîrâzî, 1292).

Gül-i Handan Tercüme-i Gülistân'ın Nüshaları:

Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 3215, 3736, 4203, 4204.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü, Nu. 1912.

Ahmed Sâib-İzzet, *Tercüme-i Gülistân-ı Sa'dî*

Ahmed Sâib ve İzzet Beylerin müşterek yap-

tığı bu tercümede, mensur kısımlar nesren, manzum kısımlar ise nazmen tercüme edilmiştir. Bu tercüme aslına oldukça uygundur (Kilisli Rifat Bilge, 1984: 312). Bu tercüme *Tercüme-i Gülistân-ı Sa'dî* başlığı altında matbu olarak 1291/1874 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

Mehmed Said Efendi, *Gülistân-Mülistân*

Şehzade Reşad Efendi'nin hocası olan Mehmed Said Efendi *Gülistân'ı* tercüme etmiş ve *Mülistân* adını vermiştir. Bu tercümede *Gülistân'da* yer alan manzum kısımlar da mensur olarak tercüme edilmiştir. Tercüme, Türkçenin cümle yapısı gözetilmediğinden kusurludur (Kilisli Rifat Bilge, 1984: 312). Bu tercüme mükerrer olarak İstanbul'da basılmıştır (bak. bibl. Sadî-i Şîrâzî, trhsa, 1291).

Ahmed Esad, *Gülistân Tercümesi*

Bu tercümede, *Gülistân'ın* aslına bağlı kalınmasına rağmen aslının güzelliğinden uzaktır. Bu tercümenin "önsözü ve birinci kısmı" 1932 tarihinde basılmıştır (Çavuşoğlu, 1978: XI).

Osman Faik, *Zübde-i Gülistân*

Osman Faik tarafından hazırlanan bu eser, *Gülistân'ı* kelime kelime açıklayarak oluşturulmuştur. Tercüme ya da şerh olarak değerlendirilmenin güç olduğu bu eser, daha çok öğrencilere Farsça öğrenmede yardımcı olması amacıyla hazırlanmıştır. Sayfa kenarlarında ise *Gülistân* dilbilgisi yönünden şerh edilmiştir. *Zübde-i Gülistân*, İstanbul'da 1307 tarihinde yayınlanmıştır (Bak. Bibl. Osman Fâik, 1307).

Gülistân'ın yukarıda zikrettiğimiz manzum, mensur, satır altı ve mensur kısımlarının mensur, manzum kısımlarının ise manzum olarak Türkçe'ye yapılan tam tercümelerinin yanında, bazı bölümlerinin de tercüme edildiği görülmektedir. Bu tür eserler ya *Gülistân'ın* herhangi bir bâb'ının ya da herhangi bir bâb'ının içerisinde

geçen bir hikâyenin tercümesi olarak görülmektedir. Bu tür tercümelemler şunlardır:

Za'îfî, *Kitâb-i Bostân-ı Nesâyih*

16. asır şâirlerimizden Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za'îfî, Attâr'ın *Pend-nâme* isimli eserini *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih* adı altında, *Gülistân*'ın sekizinci bölümünün nazmen tercümesinin eklenmesiyle ve *Pend-nâme* ile aynı vezinle Türkçeye manzum olarak tercüme etmiştir.

Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih üzerine yapılan iki çalışmada, eserin, Ferîdüddîn Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin nazmen ve genişletilerek tercüme edildiği söylenmiş ve *Gülistân*'dan tercüme ettiği kısımlar ise Za'îfî'nin telifi gibi gösterilmiştir (Tokatlı, 1996: XX; Koçin, 1991:42).

Oysa *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih*'in, ilk 985 beyti (48-88. beyitler Za'îfî tarafından yazılmıştır.) Attâr'ın *Pend-nâme* isimli mesnevisinden tercüme edilmiş, 986. beyitten 1528. beyte kadar olan kısım ise, Sa'dî'nin dünyaca ünlü *Gülistân* isimli eserinin sekizinci bölümü tercüme edilerek oluşturulmuştur. Za'îfî, eserini Attâr ile Sa'dî'den tercüme ederek oluşturduğu ipucunu, sanki eserinin sonunda her ikisini anıp onlara dua ederek vermektedir:

H'âce 'Attâra Hudâyâ lânet it
Menzilin mahşerde yarın cennet it Şeyh
Sa'dî canına hem rahmet it
Nârdan rûhın u cismin 'ismet it
(Tokatlı, 1996: Metin 118)

Za'îfî bu tercümeyi yaparken, Sa'dî'den farklı olarak *Gülistân*'ın sekizinci bölümünde 'pend' ve 'hikmet' başlıkları altında geçen mensur bölümlerin bazen bir kısmını bazen tamamını, bazen de bu bölümü farklı şekilde mensur olarak tercüme etmiş ve konunun başlığı olarak vermiştir. Mensur olarak yazılan 'pend' ve 'hikmet'ler ile manzum kısımları ise nazmen tercüme etmiştir. Za'îfî, *Gülistân*'ın sekizinci bölümünü tercüme ederken Özellikle beyitleri, ya ge-

nişleterek ya yeni beyitler ekleyerek ya da çıkartarak tercüme etmiştir.

Gülistân ile Za'îfî'nin tercümesinin mukayesesi hakkında geniş bilgi için bak. Kartal, 1999: 608-36.

Fihrist-i Gülistân-ı Şeyh Sa'dî

Kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen bu eserin nüshası Hikmet İlaydın'da bulunmaktadır. Hikmet İlaydın bu eser hakkında şunları söylemektedir:

Fihrist-i Gülistân-ı Şeyh Sa'dî adını taşıyan bu eser, ortalarında geçen bir kayıttan anlaşılacağına göre, Kâtip İbrahim adlı bir zat tarafından, Gülistân'ın sade manzum kısımları nazmen tercüme edilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Yalnız sekizinci bab, hikmetleriyle, mev'izeleriyle aynen çevrilmiştir. Kitabın yazıldığı yıla ait bir tarih kaydına rastlanmıyor. Mühründe Muhammed b. Halil yazılı olan zat, oğlu Mustafa'ya hediye etmek üzere, h. 984 (1575) Muharreminde bu kitabı satın alıyor. Eser, h. 1037 (1627) tarihinde bir başka zata ve h. 1053 (1644)'de Seyfed-din b. Ali adlı bir kişiye geçiyor. İmlasının, yazısının biçimine göre bu kitabın en az XVI. yüzyıl başlarında meydana getirildiğini düşünebiliriz. 83 yapraktan meydana gelen eserin her sayfasında 17 satır vardır. " çoğu yan yana yazılmıştır. Çerçeveler ve serlevhalar kırmızıdır. Nazım, nazımla tercüme edilirken gerek şeklin, gerek veznin aynı kalmasına ve tercümenin kelime kelime olmasına elden geldiğince dikkat edilmiştir... (Olgun, 1978: 121).

Ebyât-i Gülistân

Kim tarafından yapıldığı belli olmayan bu eser, *Gülistân*'da geçen kıt'aların yazılmasıyla oluşturulmuştur. Satır aralarında her kelimenin

Türkçe karşılığı verilmiştir. Bazen sayfa kenarlarında kıt'aların tam tercümelerinin olduğu da görülmektedir (*Ateş, 1968:196*).

Nüshası:

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nu. FY124.

Üsküdarlı Sâfi, *Cidâl-i Sa'dî bâ Müdde'î*

Üsküdarlı Sâfi, bu eserinde *Gülistân*'ın yedinci bölümünün sonunda geçen "Cidâl-i Sa'dî bâ Müdde'î" (*Fürûgî, trhs.: 187-92; İlaydın, 1974:190-99*) başlıklı bölümü gayet şâirâne bir surette mesnevî tarzında tercüme etmiştir (*İbnü-lemîn, 1988, C. III: 100*). Bu eser, 1303 tarihinde Ebuzziya Kütüphanesi yayınları arasında çıkmıştır (bak. bibl. *Sâdî-i Şîrâzî, 1303*). Esere, Namık Kemal manzum bir takriz, Muallim Naci ise bir önsöz yazmıştır (*Çavuşoğlu, 1978: XI*).

İhsan, *Sevgi ve Gençlik*

İhsan, bu eserinde *Gülistân*'ın beşinci bölümünün hem mensur hem de manzum olarak tercüme etmiştir (*İbnülemin, 1988, C. II: 692*).

Ayrıca, bazı mesnevilerde *Gülistân*'da geçen bazı hikâyelerin tasarruf edilerek anlatıldığı görülmektedir:

Hilmî, *Bahrü'l-kemâl*

Hilmi'nin bu eseri 1027/1618 yılında, aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla yazılmış olup 4415 beyittir. *Gülistân*'da geçen "İyi Kalpli Vezir" (*Fürûgî, trhs.: 99-100; İlaydın, 1974:59-61*) hikâyesi, Hilmi'nin bazı tasarruflarıyla eserinde "Kıssa-i Sergüzeşt-i Vâsf-ı Vezîr" başlığı altında (*Okuyucu, 1995: Metin 160-72*) geçmektedir.

Gülistân'daki hikâyede, iyi kalpli bir vezir, yaptığı bir hareketten dolayı Zevzen padişahının hışmına uğrar. Malları elinden alınarak zindana atılır. Birgün komşu memleketlerin hükümdarlarından biri, vezire kendi himayesine alma isteğini ihtiva eden bir mektubu gizlice gönderir. Mek-

tubu alan vezir, tehlikeden çekindiği için kısa bir cevap yazar ve yollar. Vezirin yakın memleketlerin hükümdarıyla mektuplaştığını bir adamından öğrenen padişah, haberi götüren adamı yakalatır ve mektubu okurlar. Mektupta vezirin padişaha olan bağlılığı kayıtlıdır. Vezirin hakşinaslığından hoşlanan padişah ondan özür diler (*Fürûgî, trhs.: 99-100; İlaydın, 1974: 59-61*).

Bahrü'l-kemâl'de anlatıldığına göre ise, kendi hükümdarı tarafından haksız yere azledilip hapse atılan bir vezire düşman ülkenin padişahı yardım teklif eder; ancak sadık vezir eski velinimetine ihanete yanaşmaz. Bu davranışı takdire lâıyk bulan hasım hükümdar durumu açıklar ve vezir tekrar eski makamına kavuşur (*Okuyucu, 1995: XI-II*).

Sa'dî, hükümdarın, Zevzen hükümdarı olduğunu ifade ederken Hilmî herhangi bir padişah olarak verir. *Gülistân*'da, vezirin bir hareketinin hoşuna gitmemesi üzerine padişah vezirin elinden mallarının alınmasını ve kendisine ceza verilmesini emreder; *Bahrü'l-kemâl*'de ise hased edilerek haksız yere cezalandırılır. *Gülistân*'da komşu memleketlerin hükümdarlarından biri vezire mektup yollayarak yardım teklif ederken; *Bahrü'l-kemâl*'de düşman ülkenin padişahı bir mektup yollayarak yardım teklif eder. *Gülistân*'da vezirin iftiraya uğradığı, komşu ülkenin padişahına vezirin cevabını götüren adamın yakalanmasıyla ortaya çıkarken, *Bahrü'l-kemâl*'de düşman olan padişahın durumu açıklamasıyla belli olur.

Gülistân'ın Türkçeye Yapılan ve Neşredilen Diğer Tercümeleri

Sâdî-i Şîrâzî, Şeyh, *Gülistân*, (Çeviren: Hikmet İlaydın), Ankara 1946; İstanbul 1963, 1966, 1974.

Kilisli Rifat Bilge, Şeyh Sâdî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, Can Kitabevi, Konya 1984.

Sâdî-i Şîrâzî, Şeyh, *Gülistân*, (Çeviren: Kilis-

li Rifat Bilge), İstanbul, 1941, 1956, 1958, 1963 (Bu baskıda Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın bir mukaddimesi vardır).

Yakup Kenan Necefzâde, *Şirazlı Şeyh Sa'di, Gülistân* [Aslının Tam ve Mükemmel Tercümesi], (Bastıran: H. Mazlum Akkoyunlu), Doğu Şaheserleri Serisi: 1, Ülkü Matbaası, [İstanbul] 1965.

Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî, *Çiçek Bahçesi*, (Çeviren: Niğdeli Hakkı Eroğlu), Vilâyet Basımevi, Niğde 1944. Bu eser daha sonra Azmi Bilgin ve Mustafa Çiçekler tarafından hazırlanarak neşredilmiştir (bak. bibl. *Şeyh Sa'di*, 1996).

Gülistân'ın Farsça olarak nazmedildiği de görülmektedir.

Emîr Seyyid Ali el-Hüseyinî, *Reyâhinü'l-kulûb*

Emîr Hüseyin Ali el-Hüseyinî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. *Reyâhinü'l-kulûb*, *Gülistân'ın* nazma sokulmasından meydana gelmiş olup 860/1456 yılında Sultan Halil zamanında tamamlanmıştır (*Ateş*, 1968:201).

GÜLİSTÂN'IN ŞERHLERİ

Kâtib Çelebi, *Gülistân'a* Ya'kûb ibn-i Seyyid Ali (ö. 931/1524), Sürûrî diye meşhur Mustafa bin Şa'bân (ö. 969/1561-62), Kâdî Mahmûd bin Manyas (ö. 1000/1591-92), Sûdî (Ö. 1000/1591-92), Hevâyi-i Bursevî (ö. 1017/1608), Ayşî mahlasıyla anılan Mühammed et-Tîrî (Ö. 1016/1607), Za'îfî el-Karatevî, Lâmi'î Çelebi (ö. 938/1531-32), Hüseyin el-Kefevî'nin (ö. H.1012/M.) şerh yazdığını belirtir (trhs, C. II: 1504).

Yukarıda görüldüğü gibi Kâtib Çelebi, Kâdî Mahmûd bin Manyas ile Za'îfî'nin de *Gülistân'a* şerh yazdığını belirtmiştir. Eğer böyle bir şerh varsa onlar günümüzde meçhuldür. Bizim tahminimize göre, Kâtib Çelebi, Manyas'ın yukarıda

zikrettiğimiz "Manzum ve İlaveli Tercümesi" ile Za'îfî'nin "Genişletilmiş Manzum Tercümesini" şerh olarak telakkî etmiştir.

Türkçe Yazılan Şerhler

Şâhidî, *Gülistân Şerhi*: Âşık Çelebi (1994, C. II: 790), Hasan Çelebi (1989, C. I: 510), Beyânî (1997: 135), Bursalı Tahir (Bursalı, 1333, C. I: 92), Mehmed Süreyyâ (Süreyya; 1311, C. III: 132) ve Şemseddîn Sâmî (Sâmî, 1996, C. 4: 2836)'nin zikrettiği bu eser hakkında tek malumat Âşık Çelebi'nin *Gülistân Türkîma'nî ile nâfi' şerh eylemiştir* (1994, C. II: 790) cümlesidir.

Sicill-i Osmânî'de, Şâhidî hakkındaki bilgiler tamamlandıktan sonra,... *Mu'âsırı Şâhidî Çelebi dahi evvelce tâlib-i 'ilm, sonra sipâhî oldu. 960 sâlinde fevt oldu. Eş'ârı halâvetsizdir. Gülistân'ı şerh etmiştir (Süreyyâ, 1311, C. III: 132)* denmektedir. Şimşekler, Latîfî tezkiresinde, "...şîir alanında hiç yeteneği yoktur..." tespiti yapılan Sultan Cem'in defterdarı Edirneli Şâhi-dî'ye ise *Gülistân* şerhiyle alakalı herhangi bir eserin nispet edilmediğini söyler ve Sicill-i Osmânî'de zikredilen şahsın Edirneli Şâhidî'nin olabileceğini kaydeder. Ayrıca, çalışmalarında, bu şerhin herhangi bir nüshasına rastlayamadığı-nı, bu eserin niteliği ve hangi Şâhidî'ye ait olduğu konusunda kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığını belirtir (*Şimşekler*, 1998:47-8).

Âmil Çelebioğlu ise, Şâhidî İbrahim Dede'nin Farsça *Gülistân Şerhi* olduğunu ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü Nu. 979 ile 5255'te iki nüshası bulunduğunu kaydetmektedir (*Çelebioğlu*, 1994: 77).

Lâmi'î Çelebi, *Şerh-i Dîbâce-i Gülistân*: Kâtib Çelebi (trhs, C. II: 1504), Hasan Çelebi (1989, C. II: 831), Âşık Çelebi (1994, C. I: 383), Belîğ (1998: 178), Şemseddîn Sâmî (Sâmî, 1996, C. 5: 3974), Mehmed Süreyyâ (Süreyyâ, 1311, C. IV: 86) ve Mehmed Tâhir (Bursalı, 1333, C. II:

493)'in ismini zikrettiği bu eser hakkında, eski kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Gülistân'ın önsözünün şerhi olan bu eseri, Lâmi'î Çelebi, boş bir zamanında ve bir arkadaşının tavsiyesi üzerine yazmıştır (*Ateş, 1968: 196*). *Şerefü'l-insân* isimli eserinde ismini zikrettiği bu eserini (*Ayan, 1994: 63*), Lâmi'î Çelebi, İkinci Bâyezîd döneminde (*Ayan, 1994: 63; Tezcan, 1979: 326*) yazmıştır. Hâtimesine göre, 9 Recep 910/ 17 Aralık 1504) tarihinde, kış ortasında tamamlanarak temize çekilmiştir (*Ateş, 1968:196*).

Lâmi'î Çelebi, eserinin başında Farsça hakkında kısa bir önsözle başladıktan sonra asıl şerhe başlamıştır (*Ateş, 1968:196*).

Şerh-i Dibâce-i Gülistân'ın bilinen nüshaları şunlardır:

Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, M. Ozak kısmı Nu. 1/392

Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Nu. a 246
Bursa İl Halk Kütüphanesi, Ulu Cami Nu. 8068

Bursa İl Halk Kütüphanesi Genel Nu. 714, 1519;
Orhangazi Nu. 1168; Haraççioğlu Nu. 990

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nu. 2203 R.
1884

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nu. TY578,
1013, 3020, 3024, 3095, 3173

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı
Mahmud Kısmı Nu. 5133

Bayezit Umumî Kütüphanesi Nu. 5564-5566

Veliyüddin (Bayezit Devlet Kitaplığı) Nu. 2683

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Kısmı
Nu. 1817

Âtîf Efendi Kütüphanesi Nu. 2152

İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 4049

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Aşır

Efendi Kısmı Nu. 11,417,435

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi
Kısmı Nu. 708

Kemankeş (Selim Ağa Kütüphanesi) Nu. 476,
477. (Hüdâî Efendi) Nu. 1410

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Serez Kısmı
Nu. 3956

İstanbul Ali Emiri Efendi Nu. 115, 366, 397

Edirne Selimiye Kütüphanesi Nu. 605

Kastamonu Genel Kitaplığı Nu. 170, 659

Manisa İl Halk (Muradiye) Kütüphanesi Nu.
7551, 8886

Flügel, Nu. 557, 558

Rieu, Add 5973

Götz, Nu. 620 (Marburg Staatsbibliothek Ms. Or.
oct. 1046)

Nu. 621 (Marburg Staatsbibliothek Ms. Or. oct.
1064)

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Kadı-zade
Mehmet Efendi Kısmı Nu. 410

İstanbul Millet Kütüphanesi Edebiyat Nu. 357,
358,359

İstanbul Üsküdar, Selim Ağa Nu. 956

İstanbul Murat Molla Kütüphanesi Nu. 1545

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi Nu.
2348/1

Aumer, s. 182

Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi
(Seyfettin Özege, Ağâh Sırrı Levend Yazmaları) Nu.
73,75

British Museum (Türkçe Yazmaları) Nu. 156 a
add. 5973

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Nu. 956/1

Sûdî, Şerh-i Gülistân: Sûdî'nin *Gülistân Şerhini*
yazmadan (1004/1595) önce, Sa'dî'nin *Gülistân* isimli
eserinin dibâcesinde geçen:

Çu ceng-âverî bâ kesî ber-sitîz

Ki ez-vey gozîret buved yâ gorîz 3

(Fürûgî

trhs: 76)

beytin şerhini ihtiva eden *Risâle-i Sûdî* isminde bir risale yazmıştır.

Sûdî asıl şerhine başlamadan önce, adeta bir tecrübe mahiyetinde olmak üzere, *Gülistân*'daki güç bir beyti şerhetmiştir. Muğlak, çok ince mânâ ve zarif nükteler ihtiva eden *Gülistân* gibi bir eseri şerhede bilmek için çok derin ve geniş bir Fars dili ve edebiyatı bilgisinin lüzumuna inanan Sûdî, kendisinden önce *Gülistân*'a şerh yazmış olanları çok ağır bir şekilde tenkid ederek şöyle demiştir:

Bunların bu kadar az bir ilmî malûmatla Gülistân gibi bir kitabı şerhe kalkışmaları çok fazla deli olmalarındandır. Sûdî, başka bir münasebetle de Gülistân sarihleri hakkında şunu söyler: Farsçadaki bu kadar az malûmatla böyle muğlak bir kitaba şerh yazmak mucib-i taaccübdür. (Hoca, 1980: 23).

Sûdî, risâlesine Arapça *hamdale ve salvele* ile başlamıştır. Daha sonra ismini zikreden Sûdî, *Gülistân*'da geçen mezkur beyti yazmış ve şahidler getirerek gramer bakımından geniş bir şekilde incelemiştir. İncelemeden sonra beytin mânâsı hakkında şunları söylemektedir:

Eger cerî ve cesûr isen ya'nî mübâriz ve mukâtil isen bir nev' kimse ile savaşı eyle ki ândan büddün ola ya'nî mühimleründen ve zarûrîlerinden olmaya veyâ andan nefretün ola ya 'nî bu iki vasfun biri ile muttasıf olan kimse ile ceng ü cidâl lâzım olursa eyle ammâ Hazret-i Şeyh buyurur ki beniüm bu gelen keçeve (?) nişinem mühim ve zarûrî kimselerden idi ve andan beniüm nefrettim yogıdı pes bi'z-zarâret-i kâ'ide-i sâbika üzre tekellüm ve inbisât lâzımdur nite ki beyt-i meşrûhun siyâk u sebâk mezkûr müdde'âya şahid-i 'adldür bu da ma'lûm olsun ki beytten maksâd kıssadan hissedür hakikat ceng ü sıfîz degüldür ya'nî Şeyhün muradı budur ki eliünden mu'araza ve münâkaza eylemek gelürse her bir kişi ile eyleme bil ki ol nev' kimse ile eyle ki ana ihtiyâcun olmaya ve andan nefretün

ola amma beniüm bu gelen kimseneye ihtiyâcum var idi ve andan nefretüm yogıdı zîrâ yâr-ı sâdikum idi ve buna sıdk-ı irâdeti var idi (Hoca, 1980: [Metin] 61).

Bu risale Nazif Hoca tarafından neşredilmiştir (Hoca, 1980: [metin] 44-62).

Sûdî, yukarıda bahsettiğimiz risaleyi yazdıktan sonra *Gülistân*'ın tamamını şerheden bir eser yazmıştır. Kâtib Çelebi (trhs, C. II: 1504), Şemseddîn Sâmî (*Sâmî*, 1996, C. 4: 2677) ve Meh-med Tâhir (*Bursalı*, 1333, C. 1: 525/nin zikrettiği bu eser hakkında fazla malumat yoktur. Sadece Kâtib Çelebi çok iyi bir şerh olduğunu (*Kâtib Çelebi*, trhs, C. H: 1504), Şemseddin Sâmî, müdakkikâne ve tenkitli yazıldığını (*Sâmî*, 1996, C. 4: 2677), Mehmed Tâhir ise basılmış diğer şerhlerini de kasdederek, *matbû' eserlerinde ka-vâ'id-i Fârisiyece ba'zı hatâlara tesâdiif olunmakla berâber bâ'is-i istifâde (Bursalı*, 1333, C. 1: 323) olduğunu belirtmiştir. Nev'îzâde Atâyî ise Sûdî'nin bu eserini zikretmemiştir (*Atâ'î*, 1989, C. II: 332).

Sûdî, *Şerh-i Gülistân*'ı, sonundaki tarih kıt'asından anlaşıldığına göre 3 Safer 1004 / Ekim 1595'te tamamlamıştır (*Sadi*, 1291: 512; *Ateş*, 1968:199).

Sûdî, eserinin giriş bölümünde *Gülistân*'a şerh yazma sebebini şu şekilde açıklar:

....bir gün eymen-i evkâtde ve eşref-i sâ'atde ehabb-ı muhibbîn ve ahlâs-ı muhlisin....Şeyh-i Harem-i Medîne-i Münevvere 'Ömer Efendi seka'llâhu serâhu ve ce'ale'l-cennetü mesvâhu hâne-i şikesteğe geldi. El-kelâmu yecru'l-kelâm ve yensâku ile'l-me-râm ..kitâb-ı Gülistân ki u'cûbe-i ehl-i hayâl ve nümüne-i sihr-i helâl ve nevbâve-i bostân-ı beyân ve tezkire-i döstân-ı zamân ve nüzhet-gâh-ı ulu'l-elbâb ve kiblegâh-ı tullâbdur tezekkür olundu. Eyitdi ki ne olaydı bu muhad-dire-i sâhib-cemâlüñ ve nev-'arâs-ı hacle-i hayâlüh perde-i kanâ'ıhu ve hicâb-ı imtinâ'nı ref' ider Türkî 'ibâretle bir şerh olay-

di tâ kim müşkilâtı beyân ve mu'zîlâtı 'ayân olup 'İbârâtı ma'lûm ve isti'mâlâtı mefhûm kânûnı mazbût ve üslâbı merbût düşeydi. Eyitdüm ki begâyet-i Yezdân ve himmet-i yâran bu kazıyyeniñ husûlî bir ednâ iltifâta mevsûldur. Hemândem ol yâr-ı muvâfık ve muhibb-i sâdık...diyüp libâs-ı iltimâs etegini muhkem tutup firâz yolların sed ve bahâne sözlerin red kıldı. Egerçi kim Türkî 'ibâret zarâfetden dür lâkin el-me'mûr ma'zûr ve hem Fârsî lugatı şerha Türkî 'ibâret mülâyim ve münâsib belki lâzım ve vâcibdür hemân erbâb-ı 'irfândan mütevakkt' ve ashâb-ı ihsândan mutazarrı' oldur ki bu bende-i kemte-rüh ve zerre-i ahkaruh her 'ayb u kusûrın ve noksân u fütûrın ki göreler sehv-i kaleme râ-ci' bilüp islâhu ihsânlarından dirîg buyurmaya.... (Sûdî, 1291: 2).

Dr. Ş. Sikiriç, Sûdî'nin en çok okunan ve Farsça hakkındaki bütün bilgisini ortaya koymasına bakımdan önemli olan *Gülistân Şerhini*, 112 örnek vererek diğer şârihlerin *Gülistân'a* yazdıkları şerhlerle karşılaştırmış ve bu husustaki üstünlüğünü göstermeye çalışmış, ancak onun da diğer şerhler kadar olmasa da hatalarının bulunduğunu kaydetmiştir. Gerçekten Sûdî'nin yazmış olduğu diğer şerhlerinde olduğu gibi, bu şerhinde de onun, başka şârihlere nazaran, gerek metod, gerekse metinleri anlama bakımından üstünlüğü göze çarpar (*Hoca, 1980:23*),

Sûdî, şerh yaparken hikâye ve beyitleri yazarak içerisinde geçen kelimeleri sarf ve nahiv yönünden incelemiş, gerçek, varsa mecâzî mânâlarını vermiştir (*Bektaş, 1991: 2*) Diğer şerhlerinde olduğu gibi, *Gülistân Şerhi'nde* de açıkladığı dil ve edebiyatla ilgili meseleleri izah ederken, kendi görüşlerini teyid etmek için şahid beyitler göstermiştir. Sûdî, ayrıca bu şerhinde, ilim sahasında ve tarihte, bilhassa Sa'dî'nin devrinde ün yapmış olan şahıslar hakkında da bilgi verdiği gibi faydalandığı kitapların adlarını da zikretmiştir (*Hoca, 1980: 23*).

Sûdî, bu eserini Şem'î, Lâmi'î Çelebi, Sürûrî ve İbn-i Seydi Alî gibi şârihlerin şerhleriyle karşılaştırmıştır. Sûdî, muğlak, çok ince mânâ ve zarif nükteler ihtiva eden *Gülistân* gibi bir eseri şerhede bilmek için çok derin ve geniş bir Fars dili ve edebiyatı bilgisinin lüzumuna inanır. Nitekim Sûdî, mezkur şârihleri çok ağır bir şekilde tenkit ederek şöyle der:

Bunların bu kadar az bir ilmî malumatla Gülistân gibi bir kitabı şerhe kalkışmaları çok fazla deli olmalarındandır. Bir başka yerde de şu şekilde ifade eder: Farsça hakkında bu kadar az malumatla Gülistân gibi bir kitaba şerh yazmak garabettendir (Bektaş, 2; Hoca, 1980:23),

Nazif Hoca, *Gülistân Şerhinde* bazı ilginç meseleler bulunduğunu ifade eder. Bunlardan biri Sa'dî'nin doğum tarihi ile ilgili bir kayıt, diğeri Harizmşahlar'dan Sultan Mahmûd'un müzahibi ve üstadı bulunduğu bir sırada, Sa'dî'yi Sultan Mahmûd'un Hatâ memleketinin padişahına elçi olarak göndermesi, bir diğeri ise Kızıl Arslan'ın kimlerden olduğu, Sa'dî'nin *Gülistân* adlı kitabını kime ithaf ettiği ve Atabeklerin kuruluşu hakkında verdiği umumî bilgilerdir (*Hoca, 1980:23-4*).

Sûdî'nin *Gülistân Şerhi*, beş defa İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca Farsça'ya da tercümesi yapılarak neşredilmiştir (bak. bibl. Sadi).

Sûdî'nin *Gülistân Şerhi'nin* nüshalarından bazıları şunlardır:

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kısmı Nu. 2796

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ha-midiye Kısmı Nu. 1158

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ha-midiye Kısmı Nu. 1157

İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 4042, 4043

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Kısmı Nu. 979

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Kısmı Nu. K. 4107

Şem'î, Şerh-i Gülistân: Kâtib Çelebi (trhs, C. II: 1504), Atâî (1989, C. II: 332), Mehmed Süeyyâ (Süreyyâ, 1311, C. III: 170) ve Mehmed Tâhir (Bursalı, 1333, C. II: 258)'in zikrettiği bu eser hakkında eski kaynaklarda dilinin Türkçe olduğundan başka herhangi bir bilgi yoktur.

Şem'î bu eserini, kendisinden Farsça okumakta olan Muhammed Çelebi adında bir zatın isteği üzerine, rnüsveddesiz olarak beş ayda tamamlamıştır (*Ateş, 1968:198*).

Şem'î, çağdaşı Sürûrî'ye göre daha çok beğenilmiş ve sevilmiş olmasına rağmen eleştirilerden yine de kurtulamamıştır (*Olgun, 1978:120*).

Nüshaları:

İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 4046, 4048, 4047

Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb Mustafa Efendi Kısmı Nu. 842 [Millî Kütüphane Mikروفilm Arşivi MFA (A) 1744].

Hevâyî-i Bursevî, Şerh-i Gülistân: Kâtib Çelebi (trhs, C. II: 1504), Hasan Çelebi (1989, C. II: 1068), Beyânî (1997: 331), Belîğ (1998: 521), Şemseddîn Sâmî (Sâmî, 1996, C. 6: 4767) ve Mehmed Tâhir'in (Bursalı, 1333, C. II: 488) zikrettiği bu eser hakkında *Bostân'ı* da kasederek Hasan Çelebi, *Gülistân ve Bostânı geregi gibi şerh idüp şürekâdan Sürûrî ve Şem'inüñ kelâmını şâhid-i zûr gibi cerh idüp Gülistân-ı ma'ârif ve Bostân-ı letâ'ifde envâ-ı müzeyyen ve münakkaş bir çarh-ı felek tarh-ı binâ eylemişdür* (1989, C. II: 1068), Belîğ, *Merhûm-ı mezbûrun âsâr-ı celilesinden Gülistân ve Bostân-ı Şeyh Sa'dîye şerh idüp şurrâhdan Sürûrî ve Şem'inüñ kelâmını şâhid-i zûr gibi red ve cerh itmişdür* (1998: 521), Beyânî, *Gülistân ve Bostânı latîf şerh idüp sâ'ir şürrâhını (?) cerh itmişdür* (1997: 331)", Şemseddîn Sâmî, *Sa'dînin Gülistân ve Bostânını şerh idüp, Şem'î ve Sürûrîyi cerh ve tezyif itmişdür* (Sâmî, 1996, C. 6: 4767) ve Mehmed Tâhir, *Gülistân ve Bostânı şerh ederek îcâb eden yerlerde Şem'î ve Sürûrîyi tenkîd etmiştir*.

(*Bursalı, 1333, C. II: 488*) değerlendirmelerini yapmışlardır.

Görüldüğü gibi kaynaklarda Hevâyî'nin *Gülistân'ı* iyi şekilde şerhettiği ve şerhinde çağdaşları Şem'î ve Sürûrî'yi eleştirdiği kayıtlıdır.

Hüseyn-i Kefevî, Şerh-i Gülistân: Anadolu dışında, Hüseyn-i Kefevî, tarafından da *Gülistân'a* Türkçe şerh yazılmıştır. Hüseyn Kefevî bu şerhine *Büstân-efrûz-ı Cinân* ismini vermiştir (*Bursalı, 1990:15*). Bu şerhten Kâtib Çelebi (trhs., C. II: 1504) ve Nev'î-zâde Atâî (*Atâî, 1989, C. II: 455*) haber vermiştir. Atâî, Kefevî'nin bu şerhinde Sürûrî ve Şem'î'yi eleştirdiğini ifade etmektedir (1989, C. II: 455). Hüseyn Kefevî, bu şerhinin mukaddimesinde hayatından ve bazı eserlerinden de bahsetmiştir (*Bursalı, 1990:15*).

Hüsni Efendi: İbnülemin, tüccar zümresinden Trabzonlu Çizmecizâde İsmail Efendi'nin oğlu Hüseyn Hüsni Efendi'nin *Gülistân'a* Türkçe bir şerh yazmak istediğini kaydeden Ancak Hüsni Efendi, bu şerhin sadece mukaddimesini yazmış ve ona *Bâğbân* ismini vermiştir (*İbnülemin, 1988, C. II: 671*).

Arapça Yazılan Şerhler

Mevlânâ Ya'kûb bin Seyyid Alî (ö. 931): Döneminin önemli âlimlerinden ders alan Mevlânâ Ya'kûb, çeşitli medreselerde müderrislik, bazı yerlerde kadılık görevlerinde bulunmuştur. 931/1525 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir.

Mevlânâ Ya'kûb'un, Sa'dî'nin *Gülistân'ını* Arapça şerhettiğini Mecdî (1989: 328), Hoca Sadeddin (*Hoca, 1992, C. V: 240*) ve Belîğ (1998: 288) haber vermektedir. Belîğ, Yavuz Sultan Selim'in Kemal Paşazâde'ye, Mevlânâ Ya'kûb'un Farsça olan *Gülistân'ı* Arapça şerhetmesindeki hikmeti sorması ve onun cevap vermesi hakkında şöyle bir anekdot anlatmaktadır:

Kitâbet-i Mevlânâ Mahmûdu'l-kefevîde

zâver-i sutûrdur ki Merhûm Sultân Selim Hân 'allâme-i Rûm Kemâl Paşa-zâde merhûma tevcîh-i hitâb idüp buyurlar ki zebân-i Fâristde olan Gülistân-ı Sa 'dî-i Şîrâziye Seyyid Alî-zâde lisân-ı 'arabîde şerh itdiginüñ hikmeti nedür diyü su'âl buyurdularında Mevlânâ-yı nüktedân-ı kâlib-güftâr sencîde-'ay-yâr şehriyârîye bu vechile ifrâg-ı cevâb it-mişdür ki mezâyâ-yı suhan-ı fârisîden bî-haber olunca ne yüzden 'arz-ı kâlâ-yı hüner itsün didükde pâdişâh-ı ma'ârif-âgâh bu nâdi-re-i dil-güşâdan mahzûz olup gül-gonça dehen-i tenglerin şukuftî-i nev-bahâr tebessüm itmişlerdür (1998: 288).

Kâtib Çelebi, Seyyid Ali-zâde'ye isnat edilen *Gülistân Şerhi'nin* onun olmadığını, bilakis Mü-nîr'nin telifi olduğunu söyler ve bunu ifade edenin o eseri görüp mukabele ettiğini söylediğini belirtir (trhs, C. II: 1504).

Manastırlı Firdevsî, Mevlânâ Yakub'un *Gülistân şerhine* soru cevap yazmıştır (*İpekten, 1988:152*),

Sürûrî, Şerh-i Gülistân: Kâtib Çelebi (trhs, C. II: 1504), Hasan Çelebi (1989, C. I: 460), Âşık Çelebi (1994, C. II: 524), Atâî (1989, C. II: 25), Beyânî (1998: 119), Şemseddin Sâmi (Sâmi, 1996, C. 4: 2558), Fâik (1310: 112), Mehmed Süreyyâ (Süreyyâ, 1311, C. III: 12), Ahmed Rifat Efendi (1299, C. IV: 34), Mehmed Tâhir (Bursalı, 1333, C. II: 225) ve Ateş (1968: 197)'in zikrettiği bu eserin dilini, Kâtib Çelebi (trhs, C. II: 1504), Âşık Çelebi (1994, C. II: 524), Hasan Çelebi (1989, C. I: 460) ve Ateş (1968: 197) Arapça; Atâî (1989, C. II: 25), Mehmed Süreyyâ (Süreyyâ, 1311, C. 10: 12) ve Fâik Reşâd (1310: 112) ise Farsça olarak verir. Oysa eserin dili Arapçadır. Hasan Çelebi, Sürûrî'nin eserlerini değerlendirirken şunları ifade etmiştir: *Mesnevi ve Bostâna ve Dîvân-ı Hâfîza ve Gülistâna 'Arabi şerhi vardır. Gerçi Merhûmun mü'ellesâ-tı 'avâm yanında makbûl u mergûbdur. Lâkin*

*Fârstân ve ehl-i 'irfân olan yârâna hâli mahfî ve mahbûb degüldür. Zebân-ı Fârsinün dekâ'ik ve nikât ve durüb-ı emsâl ve isti'mâlâtında 'aczi zâhir olduğundan gayri şerh-i lügâtda dahi 'âciz ve kâsir idügi rûşen ve bâhirdür (1989, C. I: 460). Kâtib Çelebi ise, Sürûrî'nin *Gülistân'ı* Arapça olarak yeterli bir şekilde şerhettiğini söyler (C. II: 1504).*

İbrahim Olgun, Hasan Çelebi'nin bu değerlendirmeleri hakkında şunları ifade etmektedir:

Hasan Çelebi'nin Sürûrî için verdiği bilgilerde kimi yanlışlar hemen dikkatimizi çekmektedir. Bir kez, sözünü ettiği çeviri ve açıklamalar Arapça değil, Türkçedir. Sonra bu denli eleştiride de pek haklı sayılmaz. Ancak, Sürûrî çeviride metnin daha çok çıplak anlamını vermiştir. Fazlaca ayrıntılara ve yorumlara girmemiştir. Bu da yorumlara büyük önem veren eskileri doyurmamaktadır. Aslında Farsçadan çeviri ya da şerh yapan yazarlar genellikle çağdaşları ya da kendilerinden sonra gelenler tarafından beğenilmemişlerdir. Bunda doğuda gerçek eleştiri geleneğinin kurulamamış olmasının payı büyüktür (1978: 119).

Sürûrî, bu eserini Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa için 957 rebiulahir (haziran 1550)'in sonunda Ereklıye şehrinde tamamlamıştır. Yazılması ise 961 yılının zilka'desinde bitmiştir (*Ateş, 1968:197*).

Nüshası

İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 4045, 4044

Farsça Yazılan Şerh

Ayşî, Şerh-i Gülistân: Tireli Mustafa Efendi'nin oğlu olan Ayşî Mehmed, ilk Öğrenimini memleketinde gördükten sonra Muallim Ataullah Efendi'den mülazım oldu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Bir ara inzivaya çekildi ve eser telifiyle meşgul oldu. İstanbul'da 1016/1607 tarihinde öldü.

Kâtib Çelebi (*Kâtip Çelebi, trhs., C. 11: 1504*), Nevî-zâde Atâî (*Atâî, 1989, C. II: 523*) ve Mehmed Tâhir (*Bursalı, 1333, C. I: 359*)'in zikrettiği bu eser hakkında tek malumat Nevî-zâde Atâî'nin ...*Fârisîde Gülistânı şerh etmişdir* cümlesidir. Bu cümleden Aysî'nin *Gülistân'ı* Farsça şerh ettiği anlaşılmaktadır.

GÜLISTAN'A YAZILAN FARŞÇA NAZİRELER

Kemal Paşazâde, *Nigâristân*

Kâtib Çelebi (C. II: 1976), Sehî Bey (1980: 93), Mecdî Efendi (1989, C. I: 384), Âşık Çelebi (1994, C. I: 115), Mehmed Tâhir (*Bursalı, trhs., C. I: 353*), Şemseddin Sâmî (*Sâmî, 1996, C. 5:3886*), Fâik Reşâd (1309: 14)'in ismini zikrettiği bu eserin Sehî Bey ve Mehmed Tâhir, Câmî'nin *Bahâristân'ına*; Mehmed Mecdî Efendi, Âşık Çelebi, Şemseddin Sâmî ve Fâik Reşâd ise Sa'dî'nin *Gülistân* isimli eserine nazire olarak yazıldığını ifade etmiştir. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda ise *Nigâristân'ın Gülistân'a* nazire olarak yazıldığı kaydedilmiştir (*Demirel, 1983,15; Uğur, 1987:18; Çelebioğlu, 1994:72; Çiçekler, 1994:66; Saraç, 1995: 62*).

Mezkûr kaynakların bazılarında *Nigâristân* hakkında şu malûmatlar verilmiştir:

Mevlânâ Şeyh Abdurrahman'ın Heşt-Ravza denilen Bahâristân adlı kitabına Farsça olarak Nigâristân isimli bir nazire yazmıştır, Gerçekten gayet eşsiz söylemiş ve hoş, nazik latifeleri bir araya toplayarak yazmıştır. Uygun yerlere yerleştirdiği Arapça ve Farsça beyitlerle eserini Çin Nigâristânı ve ebedîlik cennetinin gül fidanları ile süslemiştir. Ammâ nâdir bulunur (Sehî Bey, 1980: 93).

Merhûm Şeyh Sa'dî'nin Gülistân nâm kitâb-ı bedâyi'-i nigârına Nigâristân adlu rengin ve bî-nazir bir nazîre-i dil-pedîd nakş u tasvîr eyledi ki nakkâş-ı hurd-ı hurdedân ve

nakşbend-i mütefekkir-i nezâket-nişân levha-i tahayyül ve tefekkürde anun gibi nakş-ı dil-keş tahrîr itmege kâdir degüldür (Mecdî, 1989, C. I: 384).

Fârisîde Nigâristânları vardur bi-'aynihâ Gülistân hikâyetleridir ba'zı tertibin ü edâsın tagyîr ve mefhûmların vech-i ahsen üzre ta'bîr etmişdir ve dimişdir.

Beyt:

Bahâristân Nigâristân-ı mâ nîst

Ve lîkin çûn Nigâristân-ı mâ nîst

(*Âşık Çelebi, 1994, C. I: 115*).

Eski kaynaklarda övülen bu eser, Kemal Paşazâde tarafından Farsça olarak 939/1532-33 yılında, ölümünden bir yıl önce, *Gülistân* gibi nesir ve nazım ile ahlâkî öğütler vermek için yazılmıştır (*Ateş, 1958:100; Çiçekler, 1994:66*). Mustafa Demirel ise, *Nigâristân*'ın ahlâk ve tasavvufa ait olduğunu belirtir (*Demirel, 1983:15*).

Nigâristân, mukaddime ile başlamaktadır. Müellif burada, Allâh'a hamd Hz. Peygamber'e salat ve selamdan sonra eserin yazılış sebebini kısaca şöyle anlatır (*Çiçekler, 1994:66*):

Bahar mevsiminde, seher vakti köşesinde otururken bir dostu içeri girerek birlikte bahçede dolaşmayı teklif eder. Gezinti yapıp eve dönmek istediklerinde dostunun hediye olarak çeşitli çiçeklerden bir deste toplaması üzerine müellif, bütün bunların güzelliklerinin geçici olduğunu, kendisinin kalıcı bir eser kaleme almayı düşündüğünü söyler. Arkadaşı onun bu fikrini beğenerek eserini yazmasını tavsiye eder. Müellif de *Gülistân* tarzında ona nazire olarak kaleme aldığı eserinde yer yer bu kitaptan alıntılar yaptığını ve bundan da ar duymadığını ifade ederek *Nigâristân* adlı eserini yazar ve zamanın sadrazamı İbrahim Paşa'ya ithaf eder.

Müellif daha sonra eserini sekiz bölüme ayırmıştır. Bu bölümlerde şu konular işlenmiştir: Padişahların sîreti, dervişlerin hasletleri, kanaat, sükut ve söz söylemenin fazileti, aşk ve gençlik,

zayıflık ve yaşlılık, terbiyenin insan üzerindeki etkisi ve sohbet âdâbı (Çiçekler, 1994: 67 -9)⁴:

Mehmed Mecdî Efendi, Kemâl Paşazâde'nin *Nigârîstan* isimli eserine (Nigârîstân-ı bî-mânend) terkiibini tarih olarak düşürdüğünü ifade

eder (*Mecdî, 1989, C, 1:385*).

Nigârîstan, *Gülistân* tarzında yazılmıştır. *Gülistân* gibi 1 mukaddime ve 8 bölümden ibarettir, Ayrıca her iki eserin bâblarında işlenen konular paralellik göstermektedir:

	<i>Gülistân</i>	<i>Nigârîstan</i>
Mukaddime		
Birinci bâb	Der-Sîret-i Pâdişâh	Der-Sîret-i Pâdişâh
İkinci bâb	Der-Ahlâk-i Dervîşân	Enderzî Dervîşân ve Enderz-i Îşân
Üçüncü bâb	Der-Fazîlet-i Kana'at	Der-Fazîlet-i Kana'at
Dördüncü bâb	Der-Fevâyid-i Hâmûşî	Der-Fezâyil-i Hâmûşî ve Fevâzil Suhen-furûşî
Beşinci bâb	Der- 'İşk u Civânî	Der- 'İşk u Civânî
Altıncı bâb	Der-Za'f-i Pîrî	Der-Za'f-i Pîrî
Yedinci bâb		Der-Te'sîr-i Terbiyyet
Sekizinci bâb	Der-Te'sîr-i Terbiyyet Der-Âdâb-i Sohbet	Der-Âdâb-i Ashâb-i Sohbet

Sa'dî, eserinde kendi hayat macerasından veya dinlediği hikâyelerden çıkarmış olduğu kaideleri ifade ederken, Kemal Paşazâde *Nigârîs-tan*'ında daha ziyade kitaplardan topladığı bilgilere yer vermiştir. Ayrıca Kemal Paşazâde, Fars dilini kullanmak bakımından, belki Sa'dî kadar, hatta lafız oyunlarına bakılacak olursa, ondan çok maharet gösteriyorsa da *Nigârîstân* bugün için çok ca'lî ve fazla cansız bir eser tesiri bırakmaktadır (*Ateş, 1958:100*).

Kemâl Paşazâde, *Nigârîstân*'da anlattığı hikâye ve hikmetlerin bazılarını *Gülistân*'dan almıştır. Ancak müellif bu hikâye ve hikmetleri kendine has bir üslûp ile anlatarak özellikle hikâyeleri yeni bir şekle sokmuş, hikâyeleri desteklemek için yazılan şiirleri ise ekseriyetle değiştirmiştir (*Çiçekler, 1994: 66*).

Nigârîstân'ın tenkitli metni Mustafa Çiçekler tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır (bak. bibl. 1994).

Ahmed Ateş, *Farsça Grameri* isimli eserinde *Nigârîstân*'dan İki tane hikâyeye yer vermiştir (*Ateş, 1970:164-7*).

Mehmed Fevzî Efendi, *Bülbülistân*

Edirne müftüsü Mehmed Fevzî Efendi tarafından *Gülistân*'a nazire olarak Farsça yazılan *Bülbülistân* bir mukaddime, sekiz nihâl (bölüm) ve bir "târîh-i hatm-i kitâb"dan oluşmaktadır. Müellif, eserin mukaddime bölümünde, Allâh'a hamd Hz. Peygamber'e ve âl ü ashabına salat ve selamdan sonra eserin yazılış sebebini, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*, Mollâ Câmî'nin *Bahârîstân*, Kemalpaşazâde'nin ise *Nigârîstan* isimli eserlerini yazdıklarını ve dönemlerinin sultanlarına takdim ettiklerini, kendisinin de mezkur kişiler gibi elli dördüncü eseri olan *Bülbülistân*'ı yazarak dönemin sultanı Abdülhamid Han'a takdim ettiğini söyleyerek belirtir (*Muhammed Fevzi, 1310: 2-3*).

Mehmed Fevzî Efendi, *Bülbülistân*'ı sekiz bölüme ayırmış ve her bölüme "nihâi" ismini vermiştir. Her bölüm şu konulardan oluşmaktadır:

Nihâl-i yekum: Allah'a hamd ve sena etmenin gereği hakkında.

Nihâl-i devvum: Hz. Peygamber'e, âl ü ashabına tarziye etmenin gereği hakkında.

Nihâl-i sevvum: Evliyâ-i kiramı sevme ve fakirlere yardım etmenin gereği hakkında.

Nihâl-i çârum: Allah'a, Hz. Peygamber'e ve ulû'l-emre itaat etmenin gereği hakkında.

Nahl-i pencum: Şeriatın varlığının, ülkenin bayındır olmasının ve milletin selâmetinin gereği hakkında.

Nahl-i şeytim: Dünyadaki düzen ve rahatlığın sağlanmasında gerekli olan on şey hakkında.

Nahl-i heftum: Anne ve babaya hürmet ve hizmet etmenin gereği hakkında.

Nahl-i neştum: Müritlerin azizlere' hürmet ve hizmet etmelerinin gereği hakkında.

Bülbülistân, "Târîh-i Hitâm-ı Kitâb" başlığı altında, eserin yazıldığı 1310 tarihini veren manzum bir tarihle sona ermektedir.

Bülbülistân sadece tertip ve konuları işleyiş yönünden *Gülistân'a* benzemektedir. *Bülbülistân*, *Gülistân* gibi 1 mukaddime ve 8 bölümden ibarettir. Yalnız Mehmed Fevzî Efendi, her bölüme "bâb" değil "nihâl" ismini vermiştir. Eserde yer alan nihâiler ise, *Gülistân* gibi çoğu kere günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir. Ancak iki eser, bölümlerinde işlenen konular bakımından ayrılık göstermektedir.

Bülbülistân İstanbul'da yayınlanmıştır (bak. bibl. *Mehmed Fevzî, 1312*).

GÜLISTÂN SÖZLÜKLERİ

Gülistân'ın okuyucular tarafından daha iyi ve kolay bir şekilde anlaşılabilmesini sağlamak için *Gülistân* için çeşitli sözlüklerin de yazıldığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz bu tür sözlükler şunlardır:

***Kitâb-ı Lûgat-i Gülistân* (tlf. muhtemelen X/XVI. yüzyıl)**

Kim tarafından telif edildiği bilinmeyen *Ki-*

tâb-ı Lûgat-ı Gülistân, Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* kitabının Arapça ve Farsça kelimeleri cümlesiyle başlar. Bu sözlük risalesi, *Gülistân*'da geçen Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vermek amacıyla hazırlanmıştır. *Gülistân*'dan derlenen Arapça ve Farsça kelimeler, ilk harflerine göre tertip edilmiştir. Maddelerin devam eden satırlar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bazı Arapça ve Farsça kelimelerin okunuşları yazıyla verilmiş; Arapça çoğul kelimelerin tekil şekilleri de kaydedilmiştir. Bazen açıklanan kelimenin hangi dile ait olduğu belirtilmiştir. Çok kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin okunuşları verilmeyip "bi't-Türkî" ibaresinden sonra Türkçe karşılığı yazılmıştır. Arapça kelimelere dair izahlar ve kelime maddesinin müteradifleri yazılmış, daha sonra da Türkçe karşılıkları zikredilmiştir. Müellif yaptığı bu izahlar arasında bazan *Muhtar-ı's-sıhah* ve *Bah-rü'l-garâyib* gibi bazı kaynakların isimlerini de zikretmiştir. Arapça sözlüklerden yapılan nakiller ve kelimelerin anlamları dışında yapılan izahlar ise Arapçadır (Öz, 1996: 269).

Arapça ve Farsça olarak yaklaşık 350 civarında madde içeren *Kitâb-ı Lûgat-ı Gülistân*'da, maddelerin tertibi için bâb ya da fasıl başlıkları kullanılmamıştır (Öz, 1996: 269).

Nüshası:

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III: Ahmed Kısmı Nu. 2754

Müskilât-ı Gülistân (tlf. 1001/1593)

Müellifi belli olmayan bu lûgat, itmam kaydına göre Şevval 1001/Temmuz 1593 tarihinde tamamlanmıştır. *Gülistân*'dan derlenen Arapça ve Farsça kelimeler, muhtemelen *Gülistân*'ın metni takip edilerek ve ona bağlı kalarak tertip edilmiştir. Lûgatta yer alan maddeler sekiz bâba ayrılmıştır. Ancak ikinci bâb atlanmış ve birden sonra direkt üçüncü bâb yazılmıştır. Bu lûgat 1000 civarında kelime maddesi ihtiva etmektedir. Kelimeler, metinde geçtiği şekilde alınmıştır. Özellikle Arapça kelimelerin harekelendiği gö-

rülmektedir (Öz, 1996:272). Nüshaları:

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Beyazıt Kısmı nu. 5568

Wien Kaiserlich-Koniglichen Hofbibliothek, Teng. Nu, 86.

***Miftâh-ı Gülistân* (tlf. tahminen *XIIXIII. yüzyıl*)**

Miftâh-ı Gülistân, Ali b. Hacı Osman tarafından telif edilmiştir. Müellifi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Gülistân için yazılmış olan bu sözlük risalesi, Türkçe bir mukaddime ile başlar. Müellif, bu bölümde eserini "ihvân-ı safâ ve halvet-i vefâ" diye tabir ettiği bir mecliste dostlarının kendisinden *Gülistânın* zor kelime, tabir ve beyitlerinin anlaşılmasını giderici bir sözlük yazmasını rica etmesi üzerine kaleme aldığını ve onu Sıhâh-ı acemî üslûbu üzerine bina ettiğini belirtir.

Miftâh-ı Gülistân beş bölümden oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde bu bölümlerin içeriklerine şu başlıklarla işaret edilmiştir:

Kısm-i evvel: Der-takrîr-i kelâm-i şerîf-i Hudâ-i Rahîm

Kısm-i devvum: Der-takrîr-i ehâdîs-i lafz-i Resûl-i kerîm

Kısm-i sevvum: Der-ta'bîr-i guftâr-i hukemâ-i gevher-nisâr

Kısm-i çehârum: Der-tezkîr-i ebyât-i semer-âsâr

Kısm-i pencum: Der-takrîr-i lûgat-i tâvûs-nigâr ki kitâb-i *Gülistânda*, gelmişdür

Birinci bölümde *Gülistân*'da geçen ya da işaret edilen ayetlere, ikinci bölümde hadislerle, üçüncü bölümde veciz sözlere, dördüncü bölümde anlaşılması güç bazı beyit ve şiirlere yer verilmiş ve bunların Türkçe tercümeleri yapılmıştır. Beşinci bölümde ise, *Gülistân'dan* derlenmiş izaha muhtaç Arapça ve Farsça kelimelerin

Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bu bölümde yer alan kelime maddelerinin önemli bir kısmı Arapçadır. Kelime maddeleri *Gülistân'da* geçtiği şekilde yazılmıştır. Türkçe karşılıkları verilen okunuşları verilmemiş; tekil kelimelerin çoğulları, çoğul kelimelerin de tekileri gösterilmemiştir. Bu bölümde 1800 civarında kelime maddesi yer almaktadır. Maddelerin tertibinde son harfler bâb, ilk harfler de fasıl kabul edilmiş ve fasıllar alfabetik sıraya göre dizilmiş; fasıllarda yer alan kelimeler de ikinci ve diğer harflerine göre alfabetik olarak tertip edilmiştir (Öz, 1996:367).

Nüshası:

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, T 2783

***Lûgat-i Gülistân-ı Sa'di* (tlf. tahminen *XII/XVIII. yüzyıl*)**

Müellifi belli olmayan bu lûgat, tahminen XII/XVIII. yüzyılda telif edilmiştir. "Hâzâ *Lûgat-i Gülistân-ı Sa'di*" ibaresiyle başlayan ve yanlışlıkla Cifr el-imâm Alî adına kayıtlı olan bu sözlük risalesi, dört bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâbda, *Gülistân'da* geçen 340 civarında Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Maddeler, ilk harfler esas alınarak alfabetik olarak 27 fasla ayrılmış, kelimelerin Türkçe karşılıkları da satır aralarına yazılmıştır. Kelimeler *Gülistân'da* geçtiği şekilde verilmiştir. Bu bölümün sonunda *Gülistân'da* zikredilen ya da telmih yapılan ayetlere, ikinci bâb'da hadislere, üçüncü bâb'da muhtelif kelime ve ibarelere, dördüncü bâb'da Arapça ya da Farsça beyitlere yer verilmiş ve bunların Türkçe tercümeleri yazılmıştır (Öz, 1996:368).

Nüshaları:

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, 1 Saib II, Nu. 1438

Ankara Millî Kütüphane, A. Ötüken Nu. 2616/2

Ahmed Mazhar, *Gülistân ve Lugat-i Güldeste*

Ahmed Mazhar, bu eserinde *Gülistân*'da geçen kelimeleri bir araya toplamış ve onlar hakkında bilgi vermiştir (*Olgun, 1978:122*). Bu eser İstanbul'da yayınlanmıştır (*Bak. Bibl. Ahmed Mazhar, trhs.*).

SONUÇ

Sa'dî'nin en çok şöhret kazanan ve ahlâkî hikâyelerden meydana gelen *Gülistân* isimli eseri, yazılışından beri islâm âleminde münevver kitlelerin büyük bir çoğunluğu, bilhassa sünnî müslümanlar tarafından zevkle ve takdirle okunmuştur. XX. yüzyılın başlarına kadar muhtelif İslâm ülkelerinin medreselerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'ndeki medreselerde de Fars dili ve edebiyatı öğrenimi için bir ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Yüzyıllar boyunca taklit edilemeyen güzel bir üslûpla yazılan bu eserde bulunan hikâyeler arasına serpiştirilen şiir parçaları, gerek şiir sanatı gerekse dil ve kullanılan kelimeler ile mazmunlar bakımından kendine has bir özellik taşır. Bundan dolayı eserde bulunan bir çok nâdir kelime, tabir ve mazmunlar ile zarif ve ince nükteler İranlı olmayanlar için olduğu kadar, bizzat İranlılar için de anlaşılması güç bir mahiyet arzeder. Bu güçlüktü tabiatıyla İranlı olmayanlar için daha çoktur. Bu sebepten eskiden beri *Gülistân*'a dair diğer dillerde olduğu gibi bir çok Türkçe tercümeleri ve şerhleri yapılmış, daha iyi anlaşıl-

ması için çeşitli sözlükler yazılmıştır. Bu çalışma neticesinde *Gülistân*'ın tam olarak Türkçe'ye 14 kez tercüme ve 5 kez şerh edildiği; bazen bir bölümünün 6 kez tercüme ve 2 kez şerh edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca *Gülistân*'ın daha iyi anlaşılması için 5 kez Türkçe sözlük yazıldığı görülmüştür. Bunların dışında *Gülistân*'ın bir Farsça manzum tercümesine, iki Arapça, bir Farsça şerhine ve iki Farsça naziresine de rastlanmıştır.

AÇIKLAMALAR

1.. Cemal Kurnaz, bu beyti şu şekilde açıklamaktadır; *Goncanın gülbahçesine doğru eğilmiş olması, kitap okuyan İnsan hayalini doğuruyor. Küçüklük yönünden bu goncanın çocuk, daha doğrusu yeni yetme, nev-reste bir sevgili olduğu anlaşılıyor. Burada devrin bir de âdetini tesbit ediyoruz. Eskiden, başka kitaplar yanında Gülistân'dan da fala bakılmaktaydı. Aşık sevgilinin Gülistân okumasını, kendi aşk hastalığı için Gülistân'dan fala bakmak şeklinde yorumluyor* (1990: 128).

2. Cemal Kurnaz bu beyte şu şekilde bir açıklama getirmektedir: *Bilindiği gibi rübâî dört mısradan oluşan bir nazım şeklidir. Sevgilinin lâl renkli dudakları üzerindeki ayva-tüyleriyle kaşları (ki çâr-ebri' diye anılır) Gülistân'da yer alan bir rübâîye benzetilmiştir. Gerçekten de Gülistân'ın bölümleri arasına yer yer rübâî ve manzumeler serpiştirilmiştir. Bu durumda sevgilinin yüzü Gülistân'ın bir sayfası gibi düşünülmektedir* (1990: 129).

3. Savaş eri isen, öylesiye savaş ki, ya ona senin ihtiyacın olmasın, ya da kaçıp ondan kurtulabilesin (İlaydın, 1974: 24).

4. *Nigârîstân*'ın geniş özeti için bak. Çiçekler, 1994:70-114.

5. *Kitâb-ı Lugat-ı Gülistân*

Lugathâ-yı Kitâb-ı Gülistân-ı Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî ez-Zebân-i Arabî vü Fârisî

KAYNAKLAR

- AHDÎ (1996), **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı**, (Hrz.: Süleyman Solmaz), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi].
- AHMED MAZHAR (trhs.), **Gülistân ve Lügat-i Güldeste**, Matbaa-i Harbiyye, İstanbul.
- AHMED RİFAT EFENDİ (1299-1300), *Lügat-i Târîhiyye ve Coğrâfiyye*, 7 Cilt, İstanbul.
- AKTEPE, Münir (1995), "Esad Efendi, Hocazâde" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul, s. 340-1.
- ÂŞIK ÇELEBİ (1994), **Meşa'irü's-şu'ara [İnceleme - Tenkitli Metin]**, (Hrz. Filiz Kılıç), 2 Cilt, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Ana-bilim Dalı, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi].
- ATÂ'Î, Nev' îzâde (1989), **Hadâ'iku'l-hakâyk fi-Tekmüeti's-şakâyk, Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri**, (Hrz. Abdülkadir Özcan, C. II - III, Çağrı Yayınları: 50, Tıpkı Basımlar: 3/2-3, İstanbul.
- ATEŞ, Ahmed (1958), "Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe El Yazmaları", **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 8,1 Kasım 1958, İstanbul, ss. 90-130.
- ATEŞ, Ahmed (1968), **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ATEŞ, Ahmed (1970), **Farsça Grameri**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- AYAN, Gönül (1994), "Lâmi'î Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl; 1, Sayı: 1, Kasım 1994, Konya, ss. 43-65.
- AYMUTLU, Ahmet (1992), **Fatih ve Şiirleri**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2215, Bilim Ve Kültür Eserleri Dizisi: 524, Öğretmen Yazarlar, 83, İstanbul.
- BAKÎ (1994), **Bâkî Dîvânı [Tenkitli Basım]**, (Hrz. Sabahattin Küçük), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 601, Ankara.
- BANARLI, Nihad Sami; (1987), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, 2 Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- BEKTAŞ, Ömer (1991), **Sûdî'nin Gülistan Şerhi Tanıtım ve Kafiye İndeksi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya [Basılmamış Seminer Çalışması].
- BELİĞ, İsmail Belig -Bursalı; (1998), **Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân**, (Hrz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Kaynak Eserler Serisi: i, Anıl Matbaa ve Cilt Evi, Ankara.
- BEYÂNÎ, Mustafa bin Carullah (1997), **Tezkiretü's-suarâ**, (Hrz. İbrahim Kutluk), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVIII. Dizi - Sa. 7, Ankara.
- BODROGLİGETİ, A. (1969), **A fourteenth century Turkic translation of Sa'dî's Gülistan (Sayf-ı Sarayı's Gülistan bi't-Türkî)**, Akademiai Kiado, Budapest.
- BURSALI, Bursalı Mehmed Tâhir (1333), **Osmânî Müellifleri**, 3 Cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- BURSALI, Bursalı Mehmel Tâhir (1990), **Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri**, (Hrz.: Mehmet Sarı), Kültür Bakanlığı Yayınları: 1155, Kaynak Eserler Dizisi: 41, Ankara.

- ÇAVUŞOĞLU, Şerife (1978), **Zaifi'nin Gülistân Tercümesi**, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1994), **Kanûnî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2540, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 657, Araştırma - İnceleme Dizisi: 38, İstanbul.
- ÇELTİK, Halil (1998), **Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2030, Sanat- Edebiyat Eserleri Dizisi: 156, Ankara.
- ÇİÇEKLER, Mustafa (1994), **Kemal Paşa-zâde ve Nigâristân'ı**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul [Basılmamış Doktora Tezi].
- DEMİREL, Mustafa (1983), **Kemal Paşazade, Yûsuf u Züleyhâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 513, 1000 Temel Eser Dizisi: 92, Ankara.
- DÜNDAR, Seyhan (1998), **Prizrenli Şem'î'nin Şerh-i Gülistân'ı**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi].
- ECKMANN, János (1989), "Sadi *Gülistân'ın* Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1968**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu yayınları: 286, 2. Baskı, Ankara, ss. 17-29.
- ECKMANN, János (1996), "Memlûk-Kıpçak Edebiyatı", **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 635, Ankara.
- FÂİK (Reşâd) (1309), "İbn-i Kemâl", **Hazîne-i Fünûn**, Adet: 2, İstanbul, ss. 12-4.
- FÂİK (Reşâd) (1310), "Şârih-i Mesnevi Sürûrî", **Hazîne-i Fünûn, II.** sene, Adet: 14, İstanbul, ss. 110-2.
- FEHÎM-İ KADÎM (İ991), **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, (Hzn: Tahir Üzgör), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 44, Ankara
- FÜRÛGÎ, Muhammed Ali (trhs.), **Külliyyât-ı Sa'dî**, Müessesesi-i Matbuâtı Ahmed İlmî, Tehrân.
- GÜLEÇ, Hasan (1991), "Ayşî Mehmed Efendi" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, s. 287.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), "Harezm-Kıpçak Sahasında Türk Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt Edebiyat**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri: I, Sayı: A-23, İkinci Baskı, Ankara, ss. 68-79.
- HASAN ÇELEBİ (1989), **Kınalı-zade, Tezkiretü's-suarâ**, (Hzr. İbrahim Kutluk), 2 Cilt, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVIII. Dizi - Sa. 41, Ankara.
- HAYÂLÎ BEY (1992), **Hayâlî Divanı**, (Hzr. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Genel Yayın No: 51, Türk Klasikleri / Divanlar 6, Ankara.
- HOCA, Nazif M. (1980), **Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2722, Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul.
- İBNÜLEMİN, İbnülemin Mahmut Kemal İnal (1980), **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt: I-IV, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- İLAYDİN, Hikmet (1974), **Sadi, Gülistan**, Hürriyet Yayınları: 84, Büyük Klasikler: 11, İslâm Klasikleri: 14, İstanbul.
- İPEKTEN, Halûk; İSEN, Mustafa; TOPARLI, Recep; OKÇU, Naci; KARABEY, Turgut; (1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiya-**

- tu İsimler Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 942, Kaynak Eserler Dizisi: 12, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1994), **Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını - Sayı: 93, Tezkireler Dizisi - Sayı: 2, Ankara.
- JOSEPH, Thury (1331), "On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yâdigarları", **Millî Tettebular Mecmuası**, Cild: 2, Sayı: 4, Teşrînevvel-Eylül, ss. 81-133.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1969), "Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nin Dil Husûsiyetleri", **Türkiyat Mecmuası**, C. XV, 1968, İstanbul, ss. 75-126.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1972), "Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nin Yayını Üzerine", **Türkiyat Mecmuası**, C. XVII, 1972, İstanbul, ss. 251-61.
- KARTAL, Ahmet (1999), **Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Münasebetleri)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi].
- KÂTİB ÇELEBİ (trhs.), **Min-Kitâbi Keşfi'z-zunûn 'An-Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn**, (Mukaddime: Âyetullâh el-Azmî, es-Sey-yid Şehâbeddîn en-Necefî el-Meraşî), Beyrut-Lübnan [Şerefettin Yalçın ve Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanıp yayınlanan eserden ofset baskı].
- KİLİSLİ RİFAT BİLGE (1984), *Şeyh Sâdî-i Şîrâzî, Bostan ve Gülistan*, Can Kitabevi, Konya.
- KİLİSLİ RİFAT (1962), **Şeyh Sadi-i Şîrâzî, Gülistan** [Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Bir Mukaddimesi Vardır], Yedinci Baskı, Şarktan Garba Seçme Eserler: 9, Yeni Matbaa, İstanbul.
- KOÇİN, Abdülhakim (1991), **Zaifî ve Bustân'ı Nesâyih'i [İnceleme ve Tenkitli Metin]**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi].
- KURNAZ, Cemâl (1990), **Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine**, Akçağ Yayınları Genel Yayın No: 52, Ankara.
- MECDÎ, Mehmed Mecdî Efendi (1989), **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, Hadaiku's-kakaik**, (Hrz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları: 50, Tıpkı Basımlar: 3/2, İstanbul.
- MEHMED FEVZİ (1312), *Bülbülîstân*, Matbaa-i Âmire, [İstanbul].
- NASR (1316), "Heftüsadmîn Sâl-i Tasnîf-i *Gülistan*", **Mecelle-i Ta'lîm u Terbiyet**, Şu-mâre-i 11 ve 12, [Tebriz], ss. 797-805.
- NECÂTÎ BEĞ (1992), **Necâtî Beg Dîvânı**, (Hrz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları Genel Yayın No: 51, Türk Klâsikleri / Divanlar: 4, Ankara.
- NECEFZÂDE, Yakup Kenan (1965), **Şirazlı Şeyh Sa'di, Gülistan [Ashnın Tam ve Mükemmel Tercümesi]**, (Bastıran: H. Mazlum Akkoyunlu), Doğu Şaheserleri Serisi: 1, Ülkü Matbaası, [İstanbul] 1965.
- OKUYUCU, Cihan (1995), **Hilmî, Bahru'l-kemâl [Transkribe Metin]**, Erciyes Üniversitesi Yayınları: 84, Kayseri.
- OLGUN, İbrahim (1978), "Türkçe Sadi ve Hafız Çevirileri", **Türk Dili, Çeviri Sorunları Özel Sayısı**, Sayı: 322, 1 Temmuz 1978, Ankara, ss. 117-26.
- ONAY, Ahmet Talât (1993), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Hrz. Cemâl Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara.
- OSMAN FÂİK (1307), **Zübde-i Gülîstân**, Der-

saadet (İstanbul).

ÖZ, Yusuf (1996), **Tarih Boyunca Farsça-**

Türkçe Sözlükler, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi]

ÖZKAN, Mustafa (1993), **Mahmûd b. Kâdf-i Manyas, Gülistân Tercümesi**[Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük], Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 562, Ankara.

RÂMÎZ (1994), **Râmiz ve Âdâb-ı Zurafa'sı** [İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük], (Hrz.: Sadık Erdem], Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 79, Tezkireler Dizisi-Sayı: 1, Ankara.

SADÎ, [Sa'dî-i Şîrâzî, Şeyh] (1249,1276,1291), **Gülistân Şerhi**, (Şerh ve tercüme eden: Sûdî Bosnavî), [Dârü't-tubaati'l-Âmire, İstanbul].

SADÎ, [Sa'dî-i Şîrâzî, Şeyh] (1286, 1288), **Gülistân Şerhi** (Şerh ve tercüme eden: Sûdî Bosnavî), [Matbaa-i Âmire, İstanbul].

SADÎ (1349), **Şerh-i Sûdî ber-Gülistân** (Tercüme edenler: Haydar Hoşînat - Zeynel Âbidîn Çavûşî - Ali Ekber Kazimî), Tehrân.

SÂDÎ-İ ŞÎRÂZÎ (trhsa), **Gülistân Tercümesi Mülistân**, (Tercüme eden: Muhammed Said), İstanbul.

SÂDÎ-İ ŞÎRÂZÎ (1291), **Gülistân - Mülistân. Said Efendi** [Çeviren], [İstanbul].

SÂDÎ-İ ŞÎRÂZÎ (1292), **Gülistân Kitabının Tercümesidir**, (Tercüme ve Şerheden: [Hoca] (Sadeddin) [Efendizâde Mehmed] Esad, (Tashih eden ve yayımlayan: Şevketbeyzade Safvet), İstanbul.

SÂDÎ-İ ŞÎRÂZÎ (1303), **Cidâl-i Sa'dî bâ-Müdde'i**, (Mütercimi: Safî), Matbaa-i Ebüzziya, "Kütübhâne-i Ebuzziyâ: [7], İstanbul.

SÂMÎ, Şemsettin Sâmî **Kâmûsu'i-a'lâm**, 6 Cilt, Tıkıbasım/facsimile, Kaşgar Neşriyat, Ankara.

SARAÇ, M.A. Yekta 1995), **Şeyhülislam Kemal Paşazade Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risale, İstanbul.

SEHÎ BEY (1980), **Tezkire "Heşt-Behişt"**, (Hrz. Mustafa İsen), Tercüman 1001 Temel Eser: 152, İstanbul.

SEYFİ SERÂYÎ (1954), **Gülistan Tercümesi**, (Feridun Nafiz Uzluk'un Önsözü ile), Türk DİL Kurumu Yayınları, Ankara.

SEYF-İ SERÂYÎ (1989), **Gülistan Tercümesi [Kitâbu Gülistan bi't-türk]**, (Hrz. Ali Fehmi Karamanlıoğlu), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk DİL Kurumu Yayınları: 544, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

SÜREYYÂ, Mehmed Süreyyâ (1311), **Sicill-i Osmânî**, 4 Cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

ŞAFAK, Rizâ-zâde (1316), "Nukâti-yi Râci' be-*Gülistân*", **Mecelle-i Ta'lîm u Terbiyet**, Şumâre-i 11 ve 12, [Tebriz], ss. 681-6.

ŞEYH SA'DÎ (1996), **Gülistân**, (Türkçesi: Niğ-deli Hakkı Eroğlu - Hazırlayanlar: Azmi Bilgin - Mustafa Çiçekler), Risâle, İstanbul.

ŞİMŞEKLER, Nuri (1998), **Şâhidî İbrâhim Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı** [Tenkitli Metin -Tahlil], Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Konya, [Basılmamış Doktora Tezi].

TAYMAS, A. Battal (1988), "Seyf Sarayî'nin *Gülistan* Tercümesini Gözden Geçiriş", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 159, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 73-98.

TEZCAN, Nuran (1979), "Bursalı Lâmi'î Çele-

- bi", **Türkoloji Dergisi**, VIII. Cilt, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 305-43,
- TOGAN, Zeki Velidî (1960), "Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III/2-4**, ss. 133-68.
- TOKATLI, Ümit (1991), **Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddin Za'îfi, Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih**, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 91, Kayseri.
- UĞUR, Ahmet (1987), **İbn-i Kemal**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 822, Türk Bü-yükleri Dizisi: 50, İzmir.
- ÜZGÖR, Tahir (1990), **Türkçe Dîvân Dibaceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1228, 1000 Temel Eser Dizisi: 160, Ankara.
- YAHYÂ BEY (1977), **Divan [Tenkitli Basım]**, (Hzr. Mehmet Çavuşoğlu), İstanbul.
- YAZICI, Tahsin (1993), "Sa'dî" mad. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- YAZICI, Tahsin (1996), "*Gülistan*" mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İstanbul, ss. 240-1.
- YENİ TÜRK ANS. (1985), "Sa'dî" mad., Cilt: 9, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 3325.

TURKISH TRANSLATIONS OF SA'DÎ-İ ŞÎRÂZÎ'S GULİSTAN

Dr. Ahmet KARTAL

*Kırıkkale University
Faculty of Science and Arts*

ABSTRACT

Sa'dî-i Şîrâzî is one of the most popular and important figures of Iranian (Persian) Literature and honestly had made a career in the world literature. *Gulistan* is one of his most famous works and contains some moral stories. This work has been read by most of the intellectual people, especially sunni muslims, with appreciation and joy since it was written. Until early 20 century it had been used as a coursebook to teach Persian language and literature in *medreses* of various Islamic countries and also was translated in many languages. Poems, sprinkled among stories were written in a beautiful style which couldn't be imitated for centuries, were authentic for both literature and their language and words used. Rare words, terms and witticisms in it are not easy to understand for both foreigners and Iranians. This difficulty occurs mostly for foreigners. Because of this, a lot of translations of *Gulistan* and explanations on it had been written in the past. in this study, first dwelled on *Gulistan*, then on its translations and explanations, its *nazires* in Persian language and glossaries (dictionaries) written for *Gulistan*.

Key Words:

Turkish Literature, Gulistan, Translation, Explanation, Effect, Dictionary

ТУРЕЦКИЕ ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЯ САДИ-И ШИРАЗИ «ГЮЛИСТАН»

Др. Ахмет КАРТАЛ
Университет Кырыккале
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Сади-и Ширази является одним из самых знаменитых и важнейших представителей иранской литературы и в то же время занял свое заслуженное место в мировой литературе. «Гюлистан» - это самое знаменитое произведение Ширази, состоящее из нравоучительных историй. Это произведение с момента написания с наслаждением и одобрением читала почти вся интеллигенция исламского мира и, в частности, мусульмане-сунниты. До начала 20-го века произведение использовалось в качестве учебника персидского языка и литературы в различных медресе исламских государств и было переведено на многие языки. В этом произведении, написанном в прекрасном, неповторимом стиле стихи, вставленные между рассказами, в плане искусства и по используемым словам и смыслу имеет свою особенность. Многие редкие слова, понятия и содержания, тонкие остроты нелегко понять как для иностранцев так и для самих иранцев. Для иностранцев это еще тяжелее. В связи с этим с прежних времен у «Гюлистан», как и в других языках, было множество турецких переводов и толкований. В этой работе сначала даётся информация о Гюлистан, потом о турецких переводах и толкованиях, персидских примерах и турецких словарях, написанных для Гюлистан.

Ключевые слова:

Турецкая литература, Гюлистан, Перевод, Толкование, Влияние, Словарь.

KLÂSİK ŞİİRİMİZDEN BİLİNMEYEN BİR DEYİM: EL OYUNU

M. Fatih KÖKSAL

Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Klâsik şiirimize mensup şairlerimizin verdikleri eserleri lâıykıyla anlayabilmenin yolu öncelikle "metinleri" anlayabilmekten geçer. Bunun için tek kelimelerin anlamını bilmek çoğu zaman kâfi gelmez. Oldukça sınırlı bir süreç, sınırlı bir mekân ve hatta sınırlı bir zümreye ait bazı görenek, inanış ve âdetlerin varlığı bu kifâyetsizliğin gerekçeleri olarak karşınıza çıkabilir. Görenek, inanış ve âdetlerdeki bu sınırlılık bizatihi kelimeler ve deyimler için de söz konusudur. Bir dilin geçmiş devirlerinde kullanılmakla birlikte, "hâl"de kullanımdan düşmüş kelimeler ve nispeten deyimlerin karşılıklarını birtakım sözlüklerden bulmak imkânımız varsa da bu her zaman mümkün olamamaktadır. Problem kelime veya deyim anlamı doğru olarak karşılanamayınca metnin yanlış yorumlanması meselesiyle karşı karşıya kalırız. Edebiyat bilimi çerçevesinde söylenebilecek her söz "metin"e dayalı olduğuna göre metnin anlaşılması probleminin edebî eserin değerlendirilmesi noktasında esas problem olduğu âşikârdır.

Divanlar ve şiir mecmuaları arasında, -kimisi sadece Divan şiirinde kullanılan deyimler üzerine yazılmış- türlü deyimler sözlüklerine girmemiş yüzlerce deyimle karşılaşmak kâbidir. Bu türden deyimlerden biri de bu yazımıza konu olan "el oyunu"dur.

Bu makalede "el oyunu" deyiminin anlamı tespit edilmeye ve Klâsik edebiyatımıza mensup şairlerimizce deyim nasıl kullanıldığı örnek beyitlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

El Oyunu, Deyim, Klâsik Edebiyat, Divan Şiiri, Dest-bâzî

GİRİŞ

Deyimler, milletlerin karakterleri, millî ruhları hakkında önemli ipuçları veren dil birlikleridir. Bir dilden başka bir dile çeviri yapılırken karşılaşılan zorluklardan biri de deyimleri hakıyla ve anlam kaybına uğramadan aktarabilmektir. Zira -bazı dillerde ortak olanları müstesna kalmak kaydıyla- tıpkı atasözleri gibi deyimler de milletin müşterek muhayyilesinin mahsulleri, Örf, âdet, anlayış ve topyekün kültür unsurlarının dilde yansımaları bulmuş hususi irtibat noktalarıdır. Bu bakımdan deyimler, "ana dil"i bir başka dilden ayıran en temel farklılıklardandır. Bununla birlikte komşuluk, ticaret, seyahat, savaş vb. münasebetlerle birbirleriyle kültür alışverişinde bulunan milletlerde aynı manayı ifade eden atasözlerine ya deyimlere de rastlamak mümkündür. Bu türden kalıplaşmış ifadeler, bir dildeki yapısını kelime kelime muhafaza ederek diğer bir dile veya kültüre geçebileceği gibi, kelimeler farklı olmakla beraber manaların aynı olması suretinde de geçebilir.

Öteden beri söylenip bugüne kadar gelen deyimlerin yanı sıra, "arkaik" tabir edilen kelimelerde olduğu gibi, dilin tarihî seyri içinde belli bir zaman diliminde kullanıldıktan sonra değişik sebeplerle kullanımdan düşmüş olan deyimler de vardır. Böylesi deyimleri bugün için ancak eski metinlerimiz içinden bulup çıkarmak yoluyla tanımak ve tanıtmak şansına sahibiz.

Tıpkı arkaik kelimelerde olduğu gibi bu türden deyimleri de doğru tespit etmek; ister edebî, ister tarihî olsun, bütün metinleri doğru anlama ve aktarabilme meselesinde önemli bir husustur. Böylesi deyimlerden biri olan "el oyunu", görebildiğimiz Türkçe sözlükler içinde sadece Türk Dil Kurumunun hazırlanmış olduğu Tarama Sözlüğü'nde (TS, 1967: III/1444) yer almaktadır. Ancak, burada "el oyunu"na karşılık olarak verilen "*El çabukluğu ile yapılan hile*", bu deyim

anlamca karşılamamaktadır. Bu yazımızda 15 ve 16. yüzyıllara ait olan edebî metinlerde tespit edebildiğimiz "el oyunu"nun manası, edebî metinlerimizde yer alışı ve Klâsik şairlerimizin bu deyimini nasıl işledikleri konusu araştırılmıştır.

Fars Dilinde El Oyunu Karşılığı Bir Tâbir: "Dest-bâzî"

"El oyunu"na Türkçe sözlüklerde rastlamadığımızı, bulabildiğimiz tek karşılığın da bu deyim için Klâsik şiirimizde kullanılışını izah etmekten uzak olduğuna değinmiştik. "El oyunu" tamlamasını Farsçada kelime kelime tam olarak karşılayan ibare "dest-bâzî"dir. Buradan bir netice elde edebilmek amacıyla Farsça sözlükleri incelediğimizde "dest-bâzî"nin İran şiirinde türlü anlamlarla kullanılan bir terkip olduğunu gördük.

"El oyunu"nun Farsça tam karşılığı olan "dest-bâzî"nin İran şiirinde nasıl kullanıldığı hususunda genel bir fikir verebilecek örneklere geçmeden, bu ibareye Farsça sözlüklerde verilen anlamlara bakalım.

Farsça-İngilizce sözlüklerden Steingass'da 1) Hile veya el çabukluğu, 2) Elle okşama 3) Sevinç, neşe anlamları verilmektedir [Trick or sleight-of-hand; toying with the hand; pleasure, joy] (Steingass, 1975: 522). Haim'de 1) El çabukluğu, 2) Ustalık, hüner, beceriklilik, 3) Eşek şakası (kaba oyun) [Sleight-of-hand. Dexterity. A horse-play (rude play)] karşılıkları bulunmaktadır (Haim, 1975:1/724).

Farsça-Türkçe sözlüklerden Ferheng-i Ziyâ'da "oynaşma, mülâabe" (Şükün, 1984: 2/894), Mehmet Kanar'ın Büyük Farsça-Türkçe Sözlük'ünde "şuhluk, ferahlık" anlamı verilmektedir (Kanar, 1993:286).

Farsçadan Farsçaya sözlükler ise bu tabirin bir çok anlamını verdikleri için işimizi daha da kolaylaştırmaktadır. İran'ın en meşhur sözlüklerinden Dihhodâ, Mum, Nefîsî sözlüklerinde "dest-bâzî"

maddesine verilen karşılıklar şöyledir:

Dihhodâ: 1) Sevgiliyle oynaşma 2) Yayılma, ferahlık, oynaşmadan kinâyeye 3) Oynamak ve eli sevgilinin başı ve yüzü üzerinde dolaştırmak -ki Arapça'da "mülâ'abet"tir- 4) Oyun 5) Flört, oynaşma 6) Mülâ'abet (oynaşmak) 7) Öpme ve kucaklama -Arapça'da "Kuble"dir- 8) Sevinç, mutluluk, neşe 9) Satranç oyununda tutulan taşı oynama. Satrançta el konulan her taş oynanır ve halk tarafından bu "dest-mühre" diye adlandırılır (*Dihhodâ*, 1334: 719526).

Muîn: 1) Şuhluk, 2) Yayılma, 3) Oynaşma¹, 4) (Satrançta) Ele alınan her bir taşı oynamak (*Muîn*, 1371:1528).

Nefisî: 1) Hile, 2) Hokkabazlık², 3) Eğlence, mutluluk (*Nefisî*, 1318: 2/1502).

Görüldüğü gibi "dest-bâzî" birleşik kelimesi veya deyiminin Farsçada bir kısmı birbiriyle yakın anlamda olan 15 civarında karşılığı vardır. Yukarıda alıntılar yaptığımız sözlüklerde belirtilen bütün karşılıkları bir araya getirdiğimizde Şöyle bir anlam kadrosu karşımıza çıkıyor: 1) Sevinç, neşe, mutluluk, 2) El çabukluğu, 3) Hile, 4) Hokkabazlık, 5) Oyun, 6) Hüner, beceriklilik, 7) Eşek şakası (kaba oyun), 8) Oynaşma, 9) Öpme, 10) Kucaklama, 11) Filört, 12) Satrançta el dokunulan bir taşı oynama, 13) Yayılma, 14) Ferahlık, 15) Şuhluk, 16) Eli sevgilinin başı ve saçını üzerinde dolaştırmak, başka bir ifadeyle, sevgilinin başı ve saçını elle okşamak.

30 ciltlik hacmiyle en büyük Farsça sözlük olan Dihhodâ Lugatî'nde, "dest-bâzî"yi İran şairlerinin edebî metinlerde nasıl işlediklerini gösteren çok sayıda Örnek vardır. Bu örneklerden birkaçı şöyledir (*Dihhodâ*, 1334: 7/9526):

Cihân-râ çonîn dest-bâzî besîest³
Zi-her reng nîreng-sâzî besîest (Esedî)

Dest-bâzî-i ahterânem geşt⁴
Pây-bâzî-i âsmân betereşt

(Sindbâd-nâme' den)

Çendom şikenî zi-dest-bâzî⁵
Rûzîm çi-râ ne-mînevâzî (Nizâmî)

Be-dest-bâzî derd-i dil-i h îş-râ konem izhâr⁶
(Kelîm)

Çün dest ki bâ-mâ derâzî konî⁷
Be-tâc-ı kiyân dest-bâzî konî (Nizâmî)

Dest-bâzî konem er bâ-ser-i zül-f-i tu me-renc⁸
Dest-i ommîd derâz-est çi taksîr me-râ (Molla Münîrî)

Rahim Afifi'nin deyimlere dair eserinde de "dest-bâzî" tabiri geçmektedir. Bu deyim için açıklama verilmeksizin şu rubâî örnek gösterilmiştir (*Afîfî*, 1371:372):

Dey serv be-bâğ ser-firâzî mîkerd⁹
Sûsen be-çemen zebân-derâzî mîkerd
Der-gonçe nesîm-i sobh-dem mîpîçîd
Bâ-bîd o çenâr dest-bâzî mîkerd (Selmân-ı Sâvecî)

Yukarıda örneklerini gördüğümüz Farsça manzumelerin bir çoğunda, dipnotlarda "el oyunu" diye Türkçeleştirdiğimiz "dest-bâzî"nin "oynaşmak" ve "okşamak" karşılığında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra yoğun bir anlam kadrosu bulunan bu birleşik ismin bir örnekte de "el çabukluğu, hile" anlamında kullanıldığını görüyoruz.

El oyunu tabirinin Farsça karşılığı olan "dest-bâzî"nin Türk şairlerince de bilindiği ve yer yer kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u Azrâ mesnevisinin Farsça bölüm başlıklarından birisi "Sıfat-ı Dest-bâzî"dir (*Ayan*, 1998: 499). Bu başlık altında anlatılan 6 beyit, kelimenin yukarıdaki Farsça metinlerde geçen "oynaşmak" anlamına uygun ifadeler ihtiva etmektedir. Zira söz konusu bölümde hikâyenin mutlu sonunda bir birleşme sahnesi tasvir

edilmektedir. "Dest-bâzî", Meşhur Kühü'l-ah-bâr müellifi Gelibolulu Âlî'nin bir şiirinde de tıpkı Lâmi'nin kullandığı anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (Topçu, 1996:218):

Denî dünyâ bir oynar başlu fâsîd kahbedür Âlî
Senüñle dest-bâzî den kaçır ağyâruñ oynası

Bir başka 16. yüzyıl şairi Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı'nda da dest-bâzî'yi aynı anlamda görüyoruz (Eriñsal, 1983:203):

Dest-bâzî iderek la'l-i güher-efşânın öp
Fursat el virmiş iken bir dem ol âdem canın öp

Divanlar, Mecmualar, Tezkireler ve Mesnevilerde El Oyunu

Bu deyimî tespit edebildiğimiz metinlerden en eskisi 15. yüzyıl şairlerinden Hassân'ın bir şiiridir. Adı pek bilinmemesine rağmen, şiirlerinden meşhur muasırlarının hemen hepsiyle boy ölçüşebilecek kudrette bir şair olduğu anlaşılan Hassân'ın, Ömer b. Mezîd'in nazîre mecmuasında çok sayıda şiiri mevcuttur. Onun "oynamak" redifli gazelinde "el oyunu" şöyle geçiyor (Canpolat, 1982:187):

Hoşdur el oynı gehî sînenle geh zülfünle lîk
Bu müyesser olmağa gerek baş u cân oynamak

Burada şair, sevgilisine "Senin göğsün ve saçınla 'el oyunu' hoş bir şeydir, ama bu, insanın kendi başıyla, canıyla oynaması demektir." diyor. "El oyunu"nun Tarama Sözlüğü'nde verilen anlamını bu beyte tatbik ettiğimizde "Sevgilinin göğsü ve saçıyla hile yapmak, el çabukluğu yapmak hoştur." gibi garip bir ifade ortaya çıkıyor. Anlamın oturmadığı açık.

Ahdî Tezkiresi'nde, 16. yüzyıl Anadolu şairlerinden Niğdeli Muhyî Çelebi (ö. 1596)'nin "el oyunu"nu şöyle kullandığını görüyoruz (Solmaz, 1996:548):

Yâr ellerle yabanlarda el oynın oynar

Çekdürür 'âşık-ı pâ-mâl olana derd ü elem

Bu beyitten anlaşıldığı kadarıyla da "el oyunu"na Tarama Sözlüğü'nde verilen karşılığın kifayetsiz olduğu görülmektedir. Devrine göre oldukça sade sayılabilecek bu beyitte şair diyor ki: "Sevgili, yabancılarla ıssız yerlerde el oyununu oynar, ayaklar altındaki âşık da dert ve elem çektirir." Bu beyitten yola çıkarak "el oyunu"nun anlamı hakkında az çok kanaate varabilmek için Klâsik edebiyatımıza mensup sanatkârların aşk telâkkisini göz önüne almak iyi bir kılavuz olacaktır. Klâsik şiirimizde âşık hep bekleyen, ayrılık ve özlem içinde ıstırap çeken, üstelik bu ıstırabından zaman zaman haz da duyan garip bir çilekeştir. Maşuk, yani sevilen ise tam tersine mağrur, müstağni ve acımasızdır. Ara yerde bir de "rakîb" vardır. İşte bu edebiyat ve bu şiirin esası gazelse, "gazel" in esasını da "âşık-sevgili-rakîb" arasında bitmek tükenmek bilmeyen serüvenler oluşturmaktadır. "Maşuk", bu üçlünün tam ortasındadır. Onun iki yanında "âşık" ve "rakîb" yer alır. Âşık her zaman cevri ü cefâyı lâyk gören maşuk, rakîbe yakın durmaktan ise hiç imtina etmez. Sevgiliden ayrılığın acısı yetmezmiş gibi "engel" rakibin de mütemadiyen maşukun yanında görünmesi sevenin gönlünde ikinci bir elem kaynağıdır ve bu acıya tahammül derecesi onun sevgisini ispat yolundaki mihenk taşıdır.

Şimdi Niğdeli Muhyî'nin beytine bu açıdan baktığımızda âşıkın yaşadığı ve şikâyetlendiği tezadı daha iyi anlayabiliriz. Şair bu çelişkiyi vurgulayabilmek için beytin birinci ve ikinci mısralarını şuurlu bir şekilde birbirine zıt kelimelerle doldurmuştur. Bu tezatlar zincirinin ilk halkasını "âşık"la Klâsik şiirimizde daha çok "ağyâr" ifadesinde kendini bulan, ancak Niğdeli Muhyî'nin yerinde bir tercihle "eller" dediği, "başkaları" oluşturmaktadır¹⁰. Şairin burada bahsettiği "eller" aslında "rakîb" in ta kendisidir. "El oyunu" tamlamasındaki "el" ile "pâ-mâl"deki "pâ=ayak" ikinci zıtlıktır. Üçüncü tezat da "dert ve elem çekmek" ve "oynamak" arasında-

dır. Şair bunca birbirine zıt kelime ve kavramı bütün olarak çelişki teşkil eden bir hususa dikkat çekmek için kullanmıştır. Bu çelişki, tabii ki kendisinin ayaklar altında dert ve elem çekerken sevgilinin "ellerle" "el oyunu" oynaması noktasındadır. O halde "el oyunu" "dert ve elem çekme"nin karşıtı olabilecek bir hareket, bir oluş; fakat mutlaka âşıkı kışkandıracak, üzecek veya kızdıracak bir şey olmalıdır.

Ali Nihad Tarlan'ın "16. asrın Fuzûl'den sonra en büyük şairidir" dediği (Tarlan, 1945: VII) aynı asır şairlerinden Hayâlî Bey'in (ö. 1557) "el oyunu"nu kullanışı ufkumuzu biraz daha açıcı mahiyettedir (Tarlan, 1945: 249):

Ey bî-vefâ Hayâlî dururken sabâ ile Lâyık mı el
oyunların oynaya kâkülün

Bu beyitte de Muhyî'de olduğu gibi âşıkın sevgiliye bir serzenişi söz konusudur. Muhyî, sevgilinin "ellerle" el oyunu oynadığından şikayetçi iken Hayâlî'nin uygun görmediği davranış, "bî-vefâ" sevgilinin kâküllerinin sabâ (sabah rüzgârı) ile el oyunu oynamasıdır. Hayâlî'nin hayâl hânesindeki manzarayı tam olarak resmettiğimizde şöyle bir manayla karşılaşıyoruz: Sevgilinin kâkülleriyle sabâ "el oyunları" oynamaktadır. Şair ise kendisi dururken sevgilinin başkasıyla el oyunu oynamasını bir haksızlık olarak görmekte ve böyle davrandığı için sevgiliyi "bî-vefâ" olarak vasıflandırmaktadır. İçinde "el oyunu" geçen ulaşabildiğimiz örnekler sadece Muhyî ve Hayâlî'nin beyitlerinden ibaret olsaydı bile tabir hakkında az çok bir kanaate varmak mümkündür. Şöyle ki, Hayâlî'nin beytinde maddî olarak iki temel unsur karşımıza çıkmaktadır: Sabah rüzgârı ve sevgilinin saçları. İşte olay -el oyunu- bu ikisinin arasında cereyan etmektedir. Yine Klâsik şiirimizin estetiği açısından konuya baktığımızda sabah rüzgârıyla sevgilinin saçları arasındaki münasebetin hiç de yadırganmayacak, aksine çok bilinen ve işlenen bir ilişki olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Bu kalıplaşmış ilişkide sabah rüzgârının vazifesi sevgilinin zülfünü harekete

geçirmek, onu okşamak vs.dir. Sabâ, kimi zaman bu okşayışla beraber sevgilinin saçının kokusunu âşıkı ulaştırır. Maşuktan âşıkı ulaşan şey zaman zaman bir haber de olabilir. Bu yönüyle sabah rüzgârı iki uç arasındaki bir "haberci", bir "ulak" konumundadır. Ancak bu beyitte sabânın haberci görevini üstlenmediğini görüyoruz. Açıktır ki, sabah rüzgârı burada diğer görevini gerçekleştirmekte, yani sevgilinin saçlarıyla oynamakta ve onu okşamaktadır. Şairi kışkandıran ve ona "Ey bî-vefâ ... lâyük mı?" dedirten de işte budur. Nitekim Hassân da el oyununu sevgilinin saçıyla oynuyor ve bunu oldukça tehlikeli bir şey olarak addediyordu.

Hassân, Niğdeli Muhyî ve Hayâlî'nin beyitlerini Farsça sözlüklerdeki "dest-bâzi"ye verilen anlamlarla açıklamanın mümkün olduğu görülmektedir. Dest-bâzi'nin Farsça metinlerde en çok kullanılan anlamı olan "sevgiliyle oynaşma" ve "sevgilinin saçını elle okşama" karşılıklarını söz konusu beyitlerimizdeki "el oyunu"na uyguladığımızda beyitlerin anlamı netleşecektir: Hassân, "Ey sevgili! Senin göğsünle ve saçlarınla oynamak, onları okşamak hoş bir şeydir, ne var ki bu tıpkı insanın kendi canı ve başıyla oyun oynaması gibidir -yani son derece tehlikelidir-" derken; Muhyî'nin serzenişi, sevgilinin kendisine dert ve elem çektirip ellerle el oyunu oynaması hususunda idi. İşte dert ve elem çekmenin karşıtı olan ve âşıkı üzen, kışkandıran veya kızdıran olay sevgilinin "ellerle" oynaşması, cilveleşmesidir. Yine Hayâlî Bey'in "lâyık mı?" diyerek haksızlık olarak nitelediği, sevgilinin saçlarının, kendisi dururken sabâ ile el oyunu oynaması, yani sabâ ile "oynaşması"dır.

Tespit edebildiğimiz diğer örneklerin hemen hepsinin "oynaşmak" ve "sevgilinin saçları ve başını elle okşamak" anlamlarıyla ilgili olduğu görülmektedir.

Şairlerimizin bu tabiri somutlaştırmak istediklerinde bir tabiat manzarası çizdiklerine şahit olmaktadır. Meselâ Hassân'la aynı yüzyılın şair-

lerinden Necâtî Bey (ö. 1509) iki ayrı şiirinde "el oyunu"nu bir bahar manzarası içinde sunmaktadır (*Tarlan, 1963:432,538*):

Ger başı taşra olmasa serv-i harîm-i bâğ
Dâ'im el oynın oynamaz idi sabâ ile
Kimseler görmüş degül dirlerdi servüñ boyını
Şimdi turmuşdur sabâ ile ider el oyunu

Necâtî'nin çağdaşı Mesîhî (ö. 1512) de, "el oyunu"nu bir kasidesinde bahar tasviri yaparken kullanıyor (*Mengi, 1995:38*):

Bâd-ı sabâ el oynını oynar çenâr ile
Başını salup ana ider servler 'itâb

Burada şairin hayâl hânesindeki şudur: Sabah rüzgârı çınarın saçlarını okşayarak eserken, onun yapılarıyla "oynaşırken", yani onunla "el oyunu" oynarken servler de baş sallayarak sabah rüzgârına kızmaktadırlar. "Bâd-ı sabâ" ile "serv / çenâr" arasındaki ilişki "el oyunu"nun gerçek anlamı değil, natüralize edilmiş, simgesel ifadesidir. Bir kısım şairler bu ikili ilişkiyi daha somutlaştırarak doğrudan sevgilinin esaslı güzellik unsurlarından biri, belki de birincisi olan "saç" ile ilişkilendirmişlerdir. Bu tarz ifadelerde yukarıdaki örneklerde "okşanan" "ağaç"ların yerini "sevgilinin saç", "sabâ"nın yerini ise "şâne" (tarak) almıştır.

Zâtî'nin (ö. 1546) şiirinde ise "el oyunu" sevgilinin uzun saçları ile "şâne", yani "tarak" arasında oynanmaktadır (*Çavuşoğlu-Tanyeri 1987: 3/319*):

Kimse evvel zülfünün görmüş degüldi boyını
Şâne ile şimdi ey 'ömürüm ider el oynı

Yine 16. yüzyıl şairlerinden olan Gelibolulu Sunî'de (Ö. 1524) de hemen hemen aynı manzarayla karşılaşıyoruz (*Edirneli Nazmî-a:276a*):

Eylemezdi şâne ile çın seher el oyunu
Başı taşra olmasa bu tune-i 'anber-feşân

İstanbulu bir şair olan Enverî (ö. 1547)'nin de "el oyunu"nu muasırı Muhyî ile müşterek

duyguları ifade için kullandığını görüyoruz. O da sevgilisinin ellerle el oyunu oynarken kendisinden uzak durduğundan şikayetçidir (*Edirneli Nazmî-b :501a*):

Oynayup el oyunu elleşür ellerle dirîğ
Bana geldükçe dilâ ol güzelün degmez eli

Mesnevilerde ise "el oyunu"nun daha somut, hiç bir açıklayıcı unsura gerek duyulmadan doğrudan "oynaşma" olarak kullanılması dikkat çekicidir. Bu türün kendi özelliklerinden doğan bir sonuç olsa gerektir. Bir tarafta nihayet bir hikâye veya romanın manzum ifadesi demek olan mesnevi, diğer tarafta şairin ustalığını ortaya koyma gayretiyle bütün sanat gücünü teksif ettiği gazel olunca, mesnevi metinlerinde daha dolambaçsız, çoğu zaman sanattan, felsefeden ve derinlikten uzak ifadelerle karşılaşılması şaşılacak bir şey değildir. Bu itibarla, iki mesnevide tespit edebildiğimiz "el oyunu"nu bu çerçevede değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. "El oyunu", Yenipazarlı Vâlî'nin (ö. 1598) alegorik bir aşk hikâyesi olan Hüsn ü Dil mesnevisinde geçen şekilde "oynaşmak" ve "şakalaşmak" anlamındadır. Hikâyenin bu bölümünde Nazar adlı kahramanın, hikâyenin asıl kahramanı olan Hüsn'ün kimseyle bir gönül ilişkisi olmadığına dair şahitliği/kefaleti anlatılmaktadır (*Yenipazarlı: 36 b*):

İtmez diyü gayr ile el oynı
Hüsn'ün ol idi kefilî boyını

Nevî-zâde Atâyî'nin (ö. 1635?) Heft Hân'ında da "saçı okşamak" şeklinde geçmektedir. Yalnız buradaki manasıyla el oyunu tek taraflı bir ilgiyi ifade etmektedir. Yani "oynaşmak" gibi işteş bir fiil değil, tek taraflı, hatta muhatabın rızası hilafına yapılan bir "okşama"dan söz edilebilir. Deyimin bu yönüyle diğer örneklerden oldukça farklı bu kullanımını daha iyi görebilmek için Heft Hân'da öncesi ve sonrasıyla birlikte nasıl geçtiğine bakalım (*Karacan, 1974:170*):

Bî-tekellüf edüp söze âğâz
Yanına geldi etdi arz-ı niyâz

Anı güstâh edüp hayâ-yı habîb
Devlet-i kurbe erdi bî-takrîb

Etdi el oynın misâl-i nihâl
Münfa'il oldı andan ol gül-i al

Yüzün alup eline âhir-i kâr
Dedi ey turfe dâlle-i bî-âr

Bizüm ile nedür münâsebettin
Saht olup arsa-i mülâyemetüñ

Okımaduk seni yazılma inen
Böyle güstâh olur mı kendi gelen

SONUÇ

İster Farsça "dest-bâzî"nin Türkçeleştirilmiş bir şekli olarak dilimizde deyimleşmiş, isterse tamamen ondan bağımsız bir şekilde şairlerimizin tasarrufuna girmiş olsun, "el oyunu" tabiri, "oynamak" fiilinin Türkçedeki zengin ifade kadrosu göz önüne alındığında, yüklenen anlamla tamamen örtüşmektedir ve her iki kelimesi de Türkçe olan bir deyim olarak önümüzde durmaktadır.

Tespit edebildiğimiz on kadar örneğe rağmen bu deyime şairlerimizce başka anlamlar da yüklenmiş olması muhtemeldir. Esasen bu başka deyimler için de böyledir. Net bir hükme varabilmek için "el oyunu" deyiminin geçtiği yeni ve farklı metinlere ihtiyaç olduğu ortadadır. Ancak bulabildiğimiz metinler çerçevesinde el oyunu

tabirinin Tarama Sözlüğü'nde gösterilen "el çabukluğu ile yapılan hile" anlamında kullanılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz¹¹.

AÇIKLAMALAR

1. Adı geçen sözlükte bu ilk üç anlam bir grupta toplanmıştır. Ancak üçü de birbirinden bağımsız manalar olduğunda dolayı biz bu üç anlamı ayırmayı uygun gördük.

2. Bu sözlükte de "hîle" (mekr ve nîreng gibi müteradifleriyle beraber) ile "hokkabazlık" aynı maddede gösterilmiştir. Muin'deki tercihimizle aynı sebepten dolayı ayrı gösterdik.

3. Dünyaya böyle el oyunu çoktur. Her türlü hile yapan hilebaz (da) çoktur. Şair burada reng ve nîreng kelimelerinin ikinci anlamlarından İstifade İle "ihâm" yapmaktadır. Beytin bir başka anlamı da şudur: Dünyada böyle sevinç çoktur. Her renkle resim yapanlar (da) çoktur.

4. Yıldızımın el oyunu değişti, feleğin ayak oyunu daha da kötüdür.

5. El oyunundan bu kaçınıcı yenilgidir, kismetimiz (bizi) niçin okşamaz?

6. El oyunuyla kendi gönül derdimi ortaya koyarım.

7. Bize el uzatırsın ancak hükümdarın tâciyla el oyunu oynarsın.

8. Eğer saçının ucuyla "e! oyunu" oynarsam incinme. Ümit eli uzundur, benim ne suçum var?

9. Servi kış ayında başa büyüklük taşıyor, zambak çemene dil uzatıyordu. Sabah rüzgârı goncaya eziyet veriyor, söğüt ve çınarla el oyunu oynuyordu.

10. Yerinde bir tercih diyoruz, çünkü şair hem "el" kelimesinin her iki anlamını da aynı mısra içinde kullanarak ifadeye bir çeşni katmış, hem de böylelikle şiirselliği hiç de "ağyâr"dan az olmayan Türkçe bir kelimeyi değerlendirmiştir. Ayrıca beyitteki "r" ve "l" seslerinin oluşturduğu aliterasyona dikkat edilirse bu tercihin güzelliği ve anlamlılığı daha da belirginleşecektir.

11. Makalemize konu olan "el oyunu"nun tanımlarıyla Tarama Sözlüğü'ndeki karşılığının yazı boyunca örneklerini verdiğimiz anlam(lar)la örtüşmemesi, Tarama Sözlüğü'nde söz konusu maddenin yeteri kadar tanığa dayandırılmamış olmasıyla ilgili bir husustur. Bu itibarla yazımız her çalışmamızda temel başvuru kaynaklarımız arasında yer alan bu değerli esere yönelik bir eleştiri olarak değerlendirilmemelidir.

KAYNAKLAR

- AFİFİ, Rahîm (1371), **Meselhâ ve Hikmethâ der-Âsâr-ı Şâirân-ı Karn-ı Sovvom tâ Yâzdehom-ı Hicrî**, Tahran.
- AYAN, Gönül (1998), **Lâmi'î Vâmık u Azrâ, İnceleme-Metin**, AKM Yayını, Ankara.
- CANPOLAT, Mustafa (1982), **Ömer bin Mezîd Mecmu'atü'n-nezâir**, TDK Yayını, Ankara.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve TANYERİ, M. Ali (1987), **Zâtî Divanı**, C.3, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- DİHHODÂ Ali Ekber (1334), **Lugat-nâme**, C.7, Tahran.
- EDİRNELİ NAZMÎ (a), **Mecma'ü'n-nezâ'ir**, Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu.4222.
- EDİRNELİ NAZMÎ (b), **Mecma'ü'n-nezâ'ir**, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, 3. Ahmed Nu.2644.
- ERÜNSAL, İsmail E. (1983), **The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Dîvân**, İstanbul.
- HAIM, S. (1975), **Ferheng-i Câmi'-i Fârisî-İngilisî-yi Hayîm (Haim's New Persian-English Dictionary)**, C.1, Tahran.
- KANAR, Mehmet (1993), **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, Birim Yayıncılık, İstanbul.
- KARACAN, Turgut (1974), **Nev'î-zâde Atâyî Heft-Hân Mesnevisi**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını, Ankara.
- MENĞİ, Mine (1995), **Mesîhî Dîvânı**, AKM Yayını, Ankara.
- MUİN Muhammed (1371), **Ferheng-i Fârisî**, C.2, Tahran.
- NEFİSİ, Ali Ekber (1318), **Ferheng-i Nefisî**, C.2, Tahran.
- SOLMAZ, Süleyman (1996), **Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)**, Gazi Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- STEINGASS, E (1975), **Persian-English Dictionary**, Beyrut.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984), **Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziya**, C.2, MEB Yayını, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1945), **Hâyâlî Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad (1963), **Necâtî Beg Divanı**, MEB Yayını, İstanbul.
- TOPÇU, Necâattin (1996), **Gelibolulu Âfi'nin Dördüncü Divanı**, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- YENİPAZARLI VÂLÎ, **Hüsn ü Dil**, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Nu. 1391/2.

AN UNKNOWN IDIOM FROM OUR CLASSICAL POETRY: SLEIGHT-OF-HAND

M. Fatih KÖKSAL

*Cumhuriyet University,
Faculty of Science and Arts*

ABSTRACT

The way to understand the works, of poets of our classical poetry firstly depends on understanding the "text" properly. Generally, knowing the meanings of each word isn't enough. The customs, religion and the tradition of a limited group's thoughts in the limited time and place can occur as the reasons of this insufficiency. The limitation of customs, religion and traditions is also the subject of the words and idioms. Despite of looking up the dictionary for the words used in the past and unusable words in manner and the controversy of idioms can be possibly found but is not always possible to find them. If the meaning of the word or idiom cannot be known exactly, we can comment the text in the wrong way. In the frame of literature, for every word that can be said, depends on the "text", the real problem is to understand the text in the viewpoint of evaluation of the work.

Between Divans and poetry journals -some of them were written on the idioms in Divan Poetry- it is possible to face the idioms which were not comprised by dictionary. One of these idioms is "sleight-of-hand" <el oyunu> that is the subject of our article.

In this article, it is tried to say about the meaning of the idiom of "sleight-of-hand" and the example of couplets used by our classical poets.

Key Words:

Sleight-of-hand, idiom, Classical Literature, Divan Poetry, Dest-bâzî

НЕИЗВЕСТНАЯ ИДИОМА ИЗ НАШЕЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ: ЛОВКОСТЬ РУК

М. Фатих КЁКСАЛ

Университет Джумхуриет

Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Для того чтобы всесторонне понимать произведения поэтов нашей классической поэзии, во-первых, необходимо понимать «тексты». Для этого знать значение каждого слова в большинстве случаев недостаточно. Наличие некоторых обычаев, верований и традиций, относящихся к довольно ограниченному процессу, ограниченному пространству и даже ограниченному слою являются обоснованием этих недостатков. Ограниченность в обычаях, верованиях и традициях действительна и в отношении слов и идиом. Хотя иногда и возможно найти значения некоторых слов и идиом, использовавшихся в прошлом, но устаревших и вымерших в последствии, в некоторых словарях, это не всегда возможно. Если мы не сможем найти правильное значение слова или же идиомы, то будет налицо проблема ложной интерпретации текста. В контексте литературы как науки каждое произнесённое слово опирается на текст, следовательно, проблема понимания текста является основной проблемой в анализе литературного произведения.

В диванах и поэтических журналах, некоторые из них были написаны только по идиомам Диванной поэзии, можно найти множество идиом, которые не вошли в различные словари идиом. Одна из этих идиом – это идиома «ловкость рук», которая является предметом данной статьи.

В данной статье сделана попытка определить значение идиомы «ловкость рук» и на примере стихов показать, как поэты классической литературы её использовали.

Ключевые слова:

Ловкость рук, Идиома, Классическая литература, Диванная поэзия, Дест-бази

BILIG/EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring Summer, autumn and winter. At the end of each year, an annual indices series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and international institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication.

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are:

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and/or offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATTERS

BILIG is the social science Journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowledge and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources,

Those that are the result(s) of studies/researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, individuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BILIG are first studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and regulations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee re-port is negative and one is favourable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/or the referees, they are entitled to counter present their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University Foundation. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Managers.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Turkey Turkish is the language of the journal. Articles presented in other Turkish dialects may be evaluated after they are translated into Turkey Turkish if necessary.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BILIG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BILIG:

- 1. Title of the Article*
- 2. Name(s) and address (es) of the author(s). (All in Latin letters. Names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)*
- 3. Abstracts (with key words)*
- 4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and, conclusion.*
- 5. Acknowledgements (if necessary)*
- 6. List of references.*
- 7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)*
- 8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)*

TITLE

Should state the subject clearly. Should not exceed 12 words and should be capitalised in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary with its title should be written in italics. Within abstract no references and formulae should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space,

MAM SECTION

Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3cms margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least five thousand and maximum ten thousand words.

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other sub-titles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading: *These can be used for the summary, sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendices (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.*

Interval Headings: *should be in bold; only the first letters of each word should be in capital. At the end of each Interval heading a new paragraph should be started.*

Sub-headings : *should be in bold; only the first letter of the first word should be in capital and the writing should continue on the same line after a colon (:).*

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered. It should have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source within the Text:

The following examples should be observed when giving the source within the text. Sources will not be given as footnotes.

a. Quoting a single or multi-authored source; first the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

..... Köksoy (1998)

..... Some authors (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned, the name of first author is written for others (et. al) is added.

..... İpekten et. al., (1975).

Full reference including all the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows:

..... Köprülü (1911: in Çelik 1998)

d. Personal Communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LIST OF REFERENCES

a. For periodicals :

The name(s) of author(s), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume, and issue and page numbers should be quoted.

b. For submitted papers at conferences and /or symposiums:

The name(s) of author(s), the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated.

c. For books

The name(s) of author(s), the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, the city where it was published, number of pages should be specified.

d. For reports, theses and dissertations

The name(s) of author(s), the date, the title of the theses or report, name of the institution or university, archives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and re-arrangements may be done by the editorial board,

CORRESPONDENCE ADDRESS;

*Bilig Dergisi Editörlüğü
Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı*

Taşkent Caddesi, 10. Sok. No: 30 06490

Bahçelievler, Ankara-Türkiye

Te: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail : bilig@yesevi.edu.tr

http : // www.yesevi.edu.tr/bilig

B İ L İ G / Y A Y I N İ L K E L E R İ

Bilig bahar, yaz,sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere -yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde- gönderilir.

AMAÇ

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
- Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
- Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. *Bilig'de* yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alan ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHTEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
  - Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
  - Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara anlaşmalı olarak yaptırılacak araştırma,
  - Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar,
- olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının *Bilig'de* yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayım organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'nca incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, önerisi ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

Bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı **Ahmet Yesevi Üniversitesi'ne Yardım Vakfı'**na devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı **Yayın Kurulu'**nun önerisi üzerine **Yönetim Kurulu'**nca belirlenir.

YAZIM DİLİ

Bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile Türkiye Türkçesi'ne aktarıldıktan sonra değerlendirilir.

Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanısıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir.

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1) Başlık

2) Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i

(Hepsi Lâtin/Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde)

3) Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir **giriş** bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar.. gibi **ara** ve **alt** bölümlerle devam etmeli; ve nihayet **tartışma ve sonuçlar** (veya **sonuçlar ve tartışmalar**) bölümüyle son bulmalıdır.

5) Katkı belirtme (*gerekiyor ise*)

6) Kaynaklar Dizini

7) İngilizce başlık ve İngilizce Özet (*Türkçe özetle olduğu gibi*) 8}

Rusça başlık ve Rusça Özet (*Türkçe özetle olduğu gibi*)

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve **bold** olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde (*özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu*) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özeti başlığı ve metin kısmı italik karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelge ve eşitlik numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıkla ve 10 punto (*Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri ile*) yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok onbin civarında kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda **ana**, **ara** ve **alt** başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (*varsa*), kaynakça, ekler (*varsa*)'den oluşmaktadır. ANA BAŞLIKLAR BÜYÜK HARFLERLE YAZILMALIDIR.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, her kelimenin ilk harfi büyük olacak, başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, ilk kelimenin birinci harfi büyük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (*yüksek kontrastlı*) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmak, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir.

... *Köksoy (1998)*

... *Bazı araştırmacılar (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)*

b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizini'nde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

... *İpekten vd. (1975)*

c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

...*köprülü (1911; Çelik, 1998'den)*

d) Kişisel görüşmelere metin içinde *-soyadı ve tarih belirtilerek-* değinilmeli, ayrıca kaynaklar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayınlar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı [*kısaltılmamış*], cilt no [*sayı no*], sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör(ler), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, kitabın adı (*ilk harfleri büyük*), yayınevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar ad(lar)ı, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no (varsa), sayfa sayısı, yayımlanıp yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere -yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orijinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

***Bilig* Dergisi Editörlüğü**

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail: bilig@yesevi.edu.tr

[http: // www.yesevi.edu.tr/bilig](http://www.yesevi.edu.tr/bilig)

bilig'DEN DUYURU

Türk Dünyasının Sosyal Bilimler Dergisi olan *bilig*, uluslararası standartlara uygun, hakemli bir dergidir. *Bilig*, hem ABD'deki **Cambridge Scientific Abstracts**'in **Sodologi-cal Abstracts Managing Editörlüğü** tarafından hem de İngiltere'deki **London School of Economics**'in **International Bibliografy of Social Sciences (IBSS)** tarafından düzenli olarak taranmaktadır. Böylece *bilig*, tam anlamıyla uluslararası bir bilim dergisi hüviyetine kavuşmuştur. Ayrıca *Bilig*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Bilimsel Dergilere Destek Programı kapsamındadır.

Yılda 4 defa (kış, ilkbahar, yaz, sonbahar) yayımlanan ve 2000 adet basılan her sayının yurt içi ve yurt dışındaki okurlarımıza ulaştırılması, hem zaman almakta hem de büyük bir masrafa yol açmaktadır. Bu nedenle *bilig*'i, bilişim teknolojilerinden yararlanarak, basılı bir yayın olmanın yanında bir de elektronik dergi olarak sunuyoruz.

Amacımız Türk Dünyasına hizmet olduğu için elektronik *bilig* aboneliği ücretsiz olarak gerçekleştirilecektir. Ancak *bilig*'i daha güzele, en güzele eriştirebilmek için dergimiz hakkında abonelerimizin görüş ve önerilerini bir "geri bildirim" (feed back) sistemi ile Öğrenmek istiyoruz. Bu nedenle ücretsiz *bilig* aboneliği olan okuyucularımızdan, *M-ifg*'in yeni bir sayısı ellerine geçtiğinde, bir Önceki sayı hakkındaki görüşlerini: <http://www.yesevi.edu.tr/bilig> adresimizdeki BİLİĞ MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU'nu doldurarak online veya faksla bildirmelerini rica ediyoruz. Formlar-daki bilgiler istatistiksel olarak değerlendirilecek, gönderenlerin isimleri gizli tutulacak, tek tek açıklama yapılmayacaktır.

Dergi ile ilgili daha fazla bilgi için web adresimizi ziyaret edebilir veya uyarı ve öneriler için **bilig@yesevi.edu.tr** adresine elektronik olarak mesaj iletebilirsiniz.

İlginize şimdiden teşekkür ederiz.

Adres:

bilig Editörlüğü

Taşkent Caddesi,

10.Sokak No.30

06490

Bahçelievler/ANKARA

TÜRKİYE

Tel: +90312 215 22 06

Fax: +90312 215 22 09

BİLİG MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU

Değerlendirme Sayı Bilig 15-Güz 2000	İçindekilere Göre Makale Sıra No:									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Sizce bu makale, dayandığı materyal yönünden, alanında bir boşluk dolduracak yeni gözlem ve verilere dayalı, özgün bir bilimsel çalışmanın ürünü müdür?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sizce bu makale, daha önce yazılmış yazı ve çalışmalarını değerlendiren, eleştiren ve konu hakkında yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme yazısı mıdır?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu makaleye benzer makalelerin Bilig'de yayımlanmasını istiyor veya Türk Dünyası için yararlı buluyor musunuz?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu sayıdaki makaleleri, sizce en değerli olanına 10 puan, en az değerdekine 1 puan vererek, değerlendirir misiniz?	SAP	D	J	J	J	J	J	J	J	J
	SDF									
	SFD	K	K	K	K	K	K	K	K	K
Ekleme istediğiniz başka görüş, öneri ve eleştirileriniz varsa lütfen yazınız.										

BİLİG ABONE BİLGİ FORMU

ADI	<input type="text"/>
SOYADI	<input type="text"/>
MESLEĞİ	<input type="text"/>
EĞİTİM DURUMU	<input type="text"/>
ADRES	<input type="text"/>
ŞEHİR	<input type="text"/>
ÜLKE	<input type="text"/>
TELEFON	<input type="text"/>
FAX	<input type="text"/>
E-MAIL	<input type="text"/>